

SZÉKELYEK, ROMÁNOK, CIGÁNYOK

A székelyek mellett jelentősebb számban románok és cigányok laknak Zabolán, ezért napjainkban itt minden falubelinek természetes, hogy a saját nemzeti identitását ebben a jellegzetes etnikai közegben éli meg, alakítja és formálja.

Magyar királyaink már a XII. század végén tudatosan telepítették le Zabola székely magyar lakosságát a Keleti-Kárpátok közvetlen szomszédságába, elsősorban az ország délkeleti határainak védelmére.

A tatárjárás, közvetlenül a székely közösségek beköltözése után, nagy veszteséget okozott Háromszék népességében is. Bogutaj vezetése alatt a tatár hódítók egy része az Ojtozi-szoroson keresztül tört be Erdélybe, majd a Fekete-ügy folyása mentén nyomult igen gyorsan előre a Barcaság felé, ahol 1241. március 31-én feldúlták Brassó városát. A következő évben, 1242-ben Batu-kán ugyancsak az Ojtozi-szoroson át vonult vissza hadaival, elpusztítva mindazt, ami még addig épen megmaradt.³⁴⁰

Bár az emberveszteség Háromszéken sem volt jelentéktelen, az mégsem mérhető a Magyar Királyság központi területének tragédiájához. A Bereckihavasok rengetegeibe menekülők kiváló búvóhelyeket találtak. A történészek szerint a háromszéki lakoságnak mintegy fele pusztulhatott el ekkor, szemben

az Alfölddel, ahol a tatárok a népesség kétharmadát lemészárolták.³⁴¹

A tatár hordák visszavonulása utáni időben Háromszék lakossága tovább csökkent. Járványok, éhínség, a magas gyermekhalandóság következtében tíztizenegy százaléka 1241–1247 között elpusztult. A helyi népesség gyarapodása a következő évszázadban, 1240–1332 között már igen kedvező: mintegy negyvenkét-negyvennégy százalékkal növekedett.³⁴²

Mátyás király uralkodása a XV. század második felében a zabolai székelyeknek is békét és folyamatos gyarapodást hozott. Csak a lakosság számának ugrásszerű növekedésével lehet magyarázni, hogy a falu népe a korábbi kicsi, román stílusú templom helyébe ebben az időben emelt látványos gótikus úrházat, ahol 1466-ban nevezetes gyűlést is tartottak. Az 1567. évi regestrumban Zabolát negyvenöt, Pávát pedig huszonkét kapuval jegyezték fel. Ekkor egy porta két háztartást, egy háztartás pedig átlagban négy személyt jelentett, a lélekszám tehát mintegy 360 fő.³⁴³

Az 1602-ben és az 1614-ben készített lustrák adataiból is kiszámítható Zabola népessége. Ebben az időben egy nemesi kiváltságokat birtokló főember családja a szolgálkkal és személyzettel együtt általában tízenegy-tizenkét főből állt, a lófőknek általában még két-három

A régi román templom az 1970-es években (Moldovan Nicolae, SZNM)

jobbágycsaládja is volt. A Basta generális által elrendelt összeírás nyolcvankilenc zabolai családfőt vett számba: egy nemest, tizenkét lófőt, nyolc fejedelmi katonát, hatvannégy szabadost és négy jobbágyot. A családtagokkal együtt

mintegy 356 személyt. A lajstrom egyébként nem tartalmazza valamennyi jobbágycsalád számát.³⁴⁴

Bethlen Gábor 1614-ben elrendelt összeírása már árnyaltabb és pontosabb képet fest Zabola demográfiai és

társadalmi szerkezetéről. A fejedelem biztosai összesen 2 nemes, 16 lófőt, 40 gyalogost, 31 libertinust, 89 jobbágyot, és 18 zsellért számoltak össze. A hozzátartozókkal együtt ez mintegy 784 személyt jelenthetett.³⁴⁵

Az 1703. évi felvétel szerint a faluban 196 család élt, közülük tizenhárom nemes, hetvenkét lófő, illetve gyalogos, százegy jobbágy és tíz zsellér.³⁴⁶ A XVIII. század elején Zabolán tehát mintegy 784 személy lakhatott. A következő évtizedekben a falu népességét több csapás sújtotta. Bogáts Dénes, Csáki Árpád és Szócsné Gazda Enikő levéltári kutatásaiból tudjuk, hogy Háromszéken 1717 pünkösdjé és 1717 szeptembere között nagyon súlyos aszály volt. *“...1717. év pünkösöd havától egészen 1718 szeptemberig, tehát kerekén 17 hónapon át nem csak eső nem esett és hó nem hullott, de még harmat sem volt.”*³⁴⁷ Mivel egyáltalán nem hullott eső, de még harmat sem, nem volt termés, az éhező emberek jelentős része elvándorolt a vidékről, akik pedig helyben maradtak, azok galagonyával, makkal, gyökerekkel és erdei gyümölcsökkel táplálkoztak.³⁴⁸ Közvetlenül az aszály után súlyos pestis tizedelte a megmaradt lakosságot. Pál-Antal Sándor számításai szerint Háromszék összlakosságának 52,2%-a ekkor és emiatt pusztult el.³⁴⁹ Szentannai Mihály, a falu református lelkésze 400-ra becsülte a pestisben akkor elhunyt zabolai személyek számát: *“...itt is Zabolán ezen siralmas emlékezetű időben pestisben holtak meg a reformátusok között: Gazda emberek nr. 43. Gazda asszonyok nr. 50.*

*Ifjú legények nr. 27. Eladó lányok nr. 22. Summa nro. 300. Ezekén kívül pápisták, oláhok, cigányok nro. 100. Volt oly nap mellyen egyszersmind 23 halott esett.”*³⁵⁰

Az 1720-as püspöki vizitáció jegyzőkönyvei azt jelzik, hogy a látogatást megelőző években pestisben pontosan 78 római katolikus személy halt meg, így a vizitátorok a járvány után Zabolán már csak 151 római katolikus hívőt tudtak regisztrálni.³⁵¹ A helybeliek 1735-ben üstököst láttak, ami, hiedelmek szerint, újabb csapás jele lehetett. A száraz időszakot 1737-ben nagyon zord időjárás, majd újabb pestis, 1738-ban pedig pusztító földrengés követte.³⁵² A természeti csapások és a járványok a XVIII. század elején olyan jelentős népességcsökkenést idéztek elő, amit a következő évtizedekben elsősorban román és cigány bevándorlók pótoltak.

Az 1750. évi népösszeírás szerint Orbaiszék legnagyobb települése ekkor Zágon 240 családfővel, amelyet Zabola követett 172-vel (kb. 688 személy), Kovásznán 168, Gelencén pedig 145 családfő lakott.³⁵³ Ugyanakkor Zabolán 86 jobbágy és 15 zsellér élt (kb. 404 fő).³⁵⁴ A madéfalvi veszedelem (1764) és a székely határőrezredek erőszakos megszervezése után, az osztrákok 1786-ban Zabolán is számba vették a polgári népességet, amikor összesen 596 nem katonáskodó személyt regisztráltak, sajnos, a katonarendiek számát akkor nem összesítették.³⁵⁵

A XVIII. század eleji népességcsökkenés itt helyben és a környező falvakban is egyfajta demográfiai űrt okozott. Annak pótlására csakhamar jelentősebb

Román családi esküvő 1930-ban

bevándorlás bontakozott ki. Az önkéntes bevándorlás, illetve a csoportos menekülés már a XVI–XVII. században megindult a független, biztonságosabb és fejlettebb Erdélyi Fejedelemség területére – így Zabolára is – Moldvából és Havasalföldről, ahol folytonosan török és tatár hadak pusztítottak. Basta, majd Bethlen Gábor említett összeírásai románokat is feljegyeztek, akik közül például *Olah Thoma hauaselui fi*, *Gaspar Janosne sellere*; *Sikeósd Balas hauaselui fi*, *Basa Péter sellere*, *Olah Balint*, *Sido Antal sellere* – Zabola-Páván talált oltalmat.³⁵⁶

Az 1699. évi lista szerint településünkön már 21 görögkeleti vallású

család élt. Azoknak családfői: *Szakács Mihály*, *Vaszily Morár*, *Paltan Miklos*, *Nagy Raduly*, *Bacso Istvan*, *Fekete Kelemen*, *Szücs János*, *Szabo Máté*, *Barbuly Janos*, *Olah Tamás*, *Farkas Istvan*, *Muntan Kalin*, *Popa Nyaguly*, *Vaszily Molduvany*, *Kadar Janos*, *Olah Urszuly*, *Szőcs Todor*, *Juon Tubakar*, *Tombocsa Nedelko*, *Szocs Istvan* és *Orosz Janos*.³⁵⁷

A Mikes nemzetségnek ugyanekkor összesen már huszonhárom román família dolgozott. A románság száma a következő másfél évszázadban Zabolán is folyamatosan nőtt: 1699-ben 95, 1733-ben 59, 1762-ben 113, 1766-ban 102, 1850-ben pedig 130 fő élt a faluban.³⁵⁸

A románok nagyobb számban elsősorban az erdélyi görög katolikus egyház létrejötte után, a XVIII. század közepén és második felében költöztek Zabolára. Azok, akik az egyházi unió után érkeztek, már megtarthatták ortodox vallásukat. Székelyföldön csak a korábban betelepült, és részben meggyökeresedett román közösségek tértek át a görög katolikus hitre. A felekezeti váltás, különösen a római katolikus többségű székely vidékeken, például Csíkszépvízen és Kászonban, elősegítette gyors kulturális, társadalmi és etnikai asszimilációjukat.³⁵⁹

Zabolán a kései betelepülés mellett az is hozzájárult az ortodoxia fennmaradásához, hogy községünk a túlnyomóan pravoszláv felekezeti Dél-Moldva, Bodza és Vráncsa megye határán fekszik. Az itt élők ugyanakkor jó kapcsolatokat ápoltak a Töröcsvár környéki és a Fogaras vidékén élő románsággal is, ahonnan a helyi románok mind lélekszámban, mind hitükben folyamatosan gyarapodtak, illetve erősödtek. A XVII–XVIII. században a Mikes család is jelentősen hozzájárult Zabola etnikai összetételének megváltoztatásához.³⁶⁰ Nyugati mintára meg akarta honosítani a szövetgyártást, ezért olcsó munkaerőt, román pásztorcsaládokat telepített a faluba. Juhnyájait pedig folyamatosan gyarapította, majd később fonó- és szövőüzemet létesített.

Moldvában és Havasalföldön a XVIII. században is ingatag volt a politikai helyzet, emiatt – a románok mellett – nagy számban költöztek be onnan Erdélybe kisebb-nagyobb cigánycsoportok is. A

vidék falvait előzőnlő cigányokat Háromszék hatóságai kezdetben elfogatták és visszatoloncolták a fejedelemségekbe: „*Legottan elfogattassanak, és a közelebbi Moldva vagy Oláh ország felé fekvő jurisdictionak, a török földre való kiigazítás végett által adattassanak.*”³⁶¹

Az osztrák adminisztráció hivatalos szövegeiben *új parasztnak* vagy *új magyaroknak* nevezett cigányok jelentős részét azonban még Erdély fő kormányzójának rendeletére sem sikerült mind visszatoloncolni a török uralom alatt álló román fejedelemségekbe, mivel többségük itt maradt, s már állandóbb otthonokat építettek a székely falvak szélén. „*Meg kell jelenteni, hogy az megtelepített új parasztnak rendesen felépített házakban-é vagy tsak földből tsinált kunyhókban laknak.*”³⁶²

A XVIII–XIX. század fordulóján Erdélybe érkező cigányok jelentős része soha sem tért vissza Moldvába vagy Havasalföldre, mivel innen továbbvándoroltak az ország központi területe, az Alföld felé. Az Erdélyi Kormányzózatács Háromszéken is folyamatosan szorgalmazta az ide-oda vándorló cigánycsaládok letelepítését, ellenőrzését, összeírását és megadóztatását.³⁶³

A cigányok betelepítése azonban tovább folytatódott a XIX. század második felében is, mivel előbb Moldvában, majd Havasalföldön 1856-ban felszabadították az addig rabszolgasorban sínylő cigányokat. Az akkor szabaddá vált 250.000 cigány közül nagyon sokan csakhamar Erdély kapuihoz érkeztek.³⁶⁴ Zabola etnikai szerkezete³⁶⁵ 1850–2002 között folyamatosan változott:

Év	Összesen	Román	Magyar	Német	Cigány	Zsidó	Egyéb
1850	2006	127	1844	0	32	0	3
1880	2425	199	2109	7	0	0	110
1890	2325	226	2090	9	0	0	0
1900	2525	289	2213	3	0	0	20
1910	3166	425	2650	29	0	0	62
1920	2697	452	2239	0	0	3	3
1930	2776	541	2223	8	0	0	4
1941	2757	477	2269	11	0	0	0
1956	2864	-	-	-	-	-	-
1966	2855	800	2050	2	0	3	0
1977	3505	804	2593	4	103	0	1
1992	3555	934	2427	1	190	0	3
2002	3462	888	2352	0	221	0	1

Az 1850. évi népszámlálás idején Zabolán 2006 lakost írtak össze, míg 1900-ben 2525, 1910-ben 3166, 2002-ben pedig 3.462 személyt regisztráltak. A település lakossága 1900–1910 között nagyon látványosan, összesen 641 fővel gyarapodott, ami elsősorban a Mikes család faipari vállalkozásainak volt köszönhető. Tehát a Zernye hegység lábainál és a zabolai Nagyállomás fűrésztelepein dolgozó, ideiglenesen letelepedett vendégmunkások okozták e jelentős demográfiai gyarapodást. Azonban a Trianont követő impériumváltkozás előbb félbeszakította, majd végleg leállította a grófi család nagyléptékű vállalkozásait, ami csakhamar azt eredményezte, hogy a korábban ott dolgozók jelentős része (kb. 500 személy) eltávozott a településről és annak vidékéről, így 1920-ban már csak 2 697-en laktak a faluban.

A falu etnikai összetétele a legutóbbi másfél évszázad alatt folyamatosan módosult. A legszembetűnőbb, hogy míg Zabolán a magyarok aránya az 1850. évi 91,87 %-ról 2002-re 67, 34%-ra csökkent, addig a románoké a 6,33%-ról 25,55%-ra nőtt, pedig közben a magyar ajkú lakosság száma a faluban nem csappant tovább látványosabban.

A település nemzetiségi képét azonban időnként más etnikumok is színesítették: 1910-ben 16 szlovák, nyolc rutén/ukrán, egy szerb, 1930-ban szintén egy szerb, 1977-ben és 1992-ben pedig egy-egy ukrán is lakott Zabolán. 2011-ben Zabola község összenépessége (a hozzá tartozó falvakéval együtt) 4.523 főből állt, melyből 3.198 magyar, 893 román, 426 roma, 1 német és 5 pedig más nemzetiségű személy volt.

Az itt élő románok természetes szaporodása az első világháborút megelő-

ző években nagyon jelentős volt. Hábár számuk a háborús esztendőkből, 1916–18 között időlegesen visszaesett, Trianon után újra növekedett. Körükben egy újabb demográfiai csúcs az 1950-es évek derekán figyelhető meg. Azonban gyarapodásuk az 1962-es kollektivizálás után ismét megtorpant néhány évig, de az évtized végén már újból jelentősen nőtt. Az 1980-as években demográfiai mérlegük még ingadozott, majd a korábbi látványos számbeli növekedésük az 1989. decemberi rezsimváltás után már félbeszakadt.³⁶⁶

A természetes gyarapodás mellett a folyamatos betelepedés is hozzájárult a zabolai románság számának látványos emelkedéséhez.³⁶⁷ Az ortodox egyház házassági anyakönyvei egyértelműen ezt a tendenciát tükrözik: a helybéli románság párválasztását sajátos exogámia jellemzi, mivel a lányok jelentős része következetesen a szülőfalun kívülről választott férjet, akik házasságkötés után rendszerint Zabolán telepedtek le. Zabolán egészen az 1962-es kollektivizálásig a román fiatalok párválasztását alapvetően a szülők határozták meg, akik elsősorban etnikai, felekezeti, társadalmi és vagyoni szempontok alapján szemelték ki gyermekeik élettársát.³⁶⁸

A helybéli ortodox templomban 1850–1950 között összesen 325 esküvőt kötöttek, azok közül pedig 137 esetben (42,15%) a férj más településről származik. E kisebb létszámú román közösség tagjai ezzel a rendszeres lokális exogámiával voltaképp tudatosan megakadályozták a rokonházasságokat. Másrészt pedig a falu gazdagsága, polgárosult

*Mircea Nicolae román csimpolyás
(2000, Stuber György)*

világa folyamatosan vonzotta az idegen helységekből származó fiatal legényeket, akik elsősorban ezért a státuszváltozásért vállalták a vőül menéssel járó későbbi ugratásokat, élcelődéseket és csípős megjegyzéseket.³⁶⁹

Az erdélyi falvakban napjainkig elzárkóznak az etnikailag vegyes házasságoktól. Mindegyik nemzeti közösség szigorúan büntette és kemény eszközökkel kizárta soraiból azokat a személyeket, akik ezt a szabályt megszegték.³⁷⁰ A polgármesteri hivatalban vezetett világi, tanácsi házassági anyakönyvek a zabolaiak egyértelmű nemzeti elszigetelődését tükrözik. A faluban 1920–1997 között összesen 2 328 házasságot kötöttek, azoknak döntő része 2 215 (95,15%) etnikailag homogén volt. Mindössze 113 (4,85%) volt vegyes, magyar–román egybekelés. A XX. század legfontosabb politikai-társadalmi korszakaiban a következőképpen alakult a vegyes családok száma:

Illés-napi lovas felvonulás (2010, Pozsony F.)

a régi román világban, tehát 1920 és 1939 között összesen 552 házasságot kötöttek Zabolán, ebből csak 19 (3,44 %) volt etnikailag vegyes. Hat esetben magyar, tizenhárom alkalommal pedig román volt a férj. Az utóbbi esetben hét családfő más, döntően Kárpátokon kívüli településről származott. A két világháború közötti évtizedekben a magyar feleség még felemelkedést, társadalmi rangot szerzett és jelentett a román házastársnak.³⁷¹

A második világháború alatt, amikor Zabola ismét Magyarországhoz tartozott, a faluban 127 alkalommal eskettek, s csak egyetlenegy vegyes házasságot kötöttek, amikor egy tehetősebb román legény feleségül vett egy magyar lányt.³⁷²

A háború utáni két évtizedben, 1945 és 1965 között 667 házasságot kötöttek, a vegyes házasságok száma (31; 4,64%)

pedig meghaladta a két világháború közöttit. Ceaușescu hatalomra kerülése után, 1966 és 1989 között összesen 699 esküvő volt a faluban, amikor tovább nőtt Zabolán a vegyes házasságok száma (46; 6,58%), s elérte az eddigi legmagasabb értéket. Ez a tény még világosabban érzékelteti az 1945 utáni sajátos jelenséget, hogy a vegyes házasságok közt a korábinál most jóval nagyobb arányú a román férfi és magyar nő házasságkötése. A XX. század második felében a faluba házassággal betelepedőknek közel a fele – tizennyolc – román nő volt, ami elsősorban a zabolai fiatal nemzedékek társadalmi mobilitásával magyarázható, ugyanakkor továbbra is érkeztek – tizenhárman – román férfiek is községünkbe.³⁷³

Az 1989. évi romániai változásokat követő évtizedben az etnikailag vegyes házasságok száma előbb csökkent, majd

folyamatosan emelkedett. 1990 és 2000 között összesen 283 esküvőt tartottak községünkben, ezek közül tizenhat (5,65 %) vegyes volt. Ebben a korszakban elsősorban a magyar férj–román feleség összetételű családok jöttek létre nagyobb számban, összesen kilenc, ami a többség–kisebbség helyi viszonyainak finom átrendeződését is tükrözi. Három román férj, öt román és egy magyar feleség más településről származott, tehát a vegyes házasságok több mint fele helyi exogámiával kapcsolódott össze, ami voltaképp a két etnikum életterének és házassági, „piacának” kiszélesedését jelzi.³⁷⁴

Arra is felfigyeltünk, hogy a zabolaiak párválasztásában az utóbbi évtizedben (2002–2012) fokozatosan csökkent az azonos felekezethez, nemzeti csoporthoz és a szülőfaluhoz való tartozás jelentősége, és egyre inkább felértékelődött a házastárs családjának vagyoni állapota, a gazdasági és társadalmi életben elfoglalt helyzete valamint megbecsültsége. A faluban az utóbbi tíz évben csak néhány cigány–magyar vagy cigány–román házasságot kötöttek, de azokat általában a szülők csakhamar felbontatták.

Az asszimiláció elsősorban azokban a vegyes családokban erős, amelyekben a feleség a magyar. A hagyományos falusi társadalmakban az asszony kiszolgáltatottsága hangsúlyosabb, és sok esetben tovább növekedik egy olyan magyar nő esetében, aki román férjének házában él. Ráadásul a magyar házastársat saját rokonai is következetesen kirekesztik, megszakítják vele korábbi jó kapcsola-

*Gombát árusító cigány asszony
(2005, Pozsony F.)*

tukat, találkozásait ritkítják. E sorok írója ismert olyan zabolai szülőt is, aki örökségéből visszavonhatatlanul kitagadta gyermekét, sőt azt is meghagyta: a halála után a koporsója mellé se álljon – mert román társat választott magának. Tény, hogy a Zabolán eddig kötött vegyes házasságok nem járultak hozzá érzékelhetően az etnikumok közeledéséhez és a szellemi javak természetes cseréjéhez.³⁷⁵

Spontán beszivárgás jellemezte a cigányság betelepődését is, s számuk elsősorban a 18. század idején gyarapodott jelentősebben Háromszéken. Általában fémművesek, kovácsok, téglavetők érkeztek Zabolára, ahol viszonylag gyorsan beépültek a helység társadalmába. Ezeket a letelepedett és adaptálódott családokat házi cigányoknak nevezték, akik jól megtanultak magyarul, sokan pedig házasságra léptek szegényebb magyar lányokkal. Az egyik ilyen eset 1797-

Juhok fejése Zernye hátulsó pusztáján (1982, Pozsony F.)

ben történt, amikor Hadnagy Ágnes leánya cigány fiúhoz ment férjhez.³⁷⁶

Számuk tovább emelkedett a 19. század közepén, amikor a rabszolgasorsból felszabadított cigányság Moldva irányából előzönlötte Erdélyt. A 19. század végén és a 20. század elején családon belül is már csak magyarul beszéltek. A 20. század első felében csak a legidősebbek emlékeztek hajdani cigány nyelvű folklórszövegekre. Sajátos közösségi értékrendjüket, tér- és időhasználatukat, a tulajdonhoz fűződő viszonyulásukat (pl. közösködés), tisztasági tabuikat napjainkig megőrizték. A teljes nyelvi asszimiláció után száz évvel még mindig csak formális a keresztény egyházakhoz fűződő viszonyulásuk.³⁷⁷

A közösségükben végzett vizsgálatok azt tanúsítják, hogy a sokgyermekes családi modellt egészen a 20. század végéig megőrizték. Számuk 1977–1992 között szinte megduplázódott, ami elsősorban a gyermekáldás vállalásával, a gyermekhalandóság visszaszorulásával, harmadsorban pedig a lokális exogámia iránti nyitottsággal magyarázható. A zabolai cigányok is jelentős számban kötöttek házasságot a környező falvakban élő magyar cigányokkal, akik esküvő után szintén Zabolán telepedtek le.³⁷⁸

Habár napjainkban nagyon sokan magyarként definiálják önmagukat, székely-magyar környezetük határozottan megkülönbözteti őket. 1850-ben a falu

Áfonyaszedő cigányok (2005, Pozsony F.)

összlakosságának csak 1,59%-át, 1941-ben 2,75%-át, 1977-ben 2,93%-át és 1992-ben már 5,34%-át, 2002-ben 6,38%, míg 2011-ben már 9,41%-át alkották. A hivatalos népszámlálások adatai szerint 1992-ben közösségük közel 200, 2002-ben pedig 243 főből állt. A 2011-es népszámlálás alkalmával Zabola községben összesen 426 romát írtak össze, ami az összlakosság 9,41%-át jelenti.³⁷⁹ Reális

számuk azonban napjainkban annál jóval nagyobb, mert a legutóbbi népszámlálás alkalmával is sokan, tudatosan még magyarnak vallották önmagukat. Amikor a Zabolához csatolt Páván 2010-ben házról házra járva felmértük az ott élő családok szerkezetét, 392 személy (47,34%) cigánynak definiálta tudatosan önmagát vagy székely környezete minősítette annak.³⁸⁰

ZABOLAI HÉTKÖZNAPOK

Zabolán az etnikumok közötti viszonyt elsősorban a gazdasági életben kialakult kapcsolatrendszer határozta meg. A különböző nemzeti csoportok településünkön is eltérő ökológiai körülmények között és más területen egzisztáltak, más és más gazdasági szerkezetet, célokat alakítottak ki. A magyarok elsősorban a Zabolai-patak és a Fekete-ügy folyó melletti síkságot hasznosították, ahol földművelésből és nagyobb állatok tenyésztéséből – elsősorban szarvasmarhák, ökrök, lovak, sertések tartásából – éltek. A románok egészen az 1918. évi impériumváltásig a községünk szomszédságában emelkedő havasok füves pusztáin legeltették juhaikat, és „erdőkieléssel” foglalkoztak. Később bőr- és gyapjúfeldolgozással egészítették ki jövedelmüket. Nyájaikat nyaranta a hegyi legelőkön, télen pedig a Keleti-Kárpátok nyugati lábainál meghúzódó völgyeségi faluban tartották.³⁸¹

A cigányok a magyarok és a románok által kihasználatlan gazdasági lehetőségekkel éltek. Nyaranta erdei gyógynövényeket, gyümölcsöket és gombát gyűjtögettek, telenként kosarat fontak, seprűt kötöttek, egyszerűbb faeszközöket készítettek. A XX. század elejétől az idősebb magyar gazdák földjein a növények ápolásában és a termények betakarításában vállaltak napszámosmunkát. A Zabolán megtelepedett németek

többnyire gépészként, kertészként dolgoztak a Mikes család uradalmában. A helyi zsidó családok értelmiségi, polgári foglalkozásokat űztek: orvosok, pénzügyi szakemberek és könyvelők voltak a grófi família vállalkozásainál. A XIX. században olasz kőfaragók – a mai Pitti és Troszelli család ősei – a kastély építkezésén dolgoztak, és gyorsan beilleszkedtek a falu társadalmába. Exogám házasság révén osztrák, német, rutén és szlovák elszármazásúak is megtelepedtek a faluban.³⁸²

A különböző etnikai csoportok között Zabolán is finom munkamegosztás és egyedi kiegészítő jellegű gazdasági együttélés alakult ki, amely elsősorban a különböző természeti erőforrások sajátos, differenciált kihasználásán alapult. Ezzel is magyarázható, hogy egyik csoport sem törekedett soha a másik közösség teljes fizikai megsemmisítésére, másodsorban pedig hozzájárult a helyi nemzetiségi viszonyok megszilárdulásához, hatékonyan összetartva a falu társadalmát.

Ez a viszonyrendszer közvetlenül az első világháború után indult bomlásnak, amikor a fiatal román nemzetállam az erdélyi magyar nagybirtokok rovására osztott ki földet a nincstelen román családoknak, és 1918–1940 között jelentős összegekkel támogatta a székelyföldi románok földvásárlását. A második világháborút követő évtizedben aztán a román nemzetikommunista hatalom gyorsan lebontotta az évszázadok folyamán kialakult gazdasági szerkezetet. 1945 tavaszán községünkben is újra földet osztott, 1948-ban pedig elkobozta

A Mikes család mezőgazdasági gépei

a Mikes család megmaradt birtokait. Államosította a zabolaiak hatalmas kiterjedésű erdőit, és teljesíthetetlen terménybeadási kötelezettségekkel, sőt kitelepítéssel megtörte a falu tehetős, nagygazdarétegének státusát. Végül az 1962. évi kollektivizálással megfosztotta létalapjától – földjeitől, mezőgazdasági eszközeitől és állataitól – a falu egész társadalmát meghatározó középgazdaréteget.³⁸³

A helybeliek elbizonytalanodását annak felismerése is növelte, hogy a kollektív gazdaságban szerzett szerény jövedelemből a családot már nem lehetett eltartani. Sokan arra kényszerültek, hogy elhagyják a szülőfalujukat, amelyet

a hatalom gyárok, üzemek létesítésével, urbanizációval, fiatalok városon való letelepedésének támogatásával ösztönzött. Ráadásul a második világháborút követő évtizedekben a magántulajdon erőteljes felszámolása újabb versengést teremtett a faluban, mert mindhárom etnikai csoport nagyjából ugyanazokat az erőforrásokat akarta megszerezni. Az új helyzetre a Zabolán élő magyarok, románok és cigányok eltérő válaszokat adtak.

Az idősebb magyar nemzedék helyben maradt és túlélés új formáit dolgozta ki. A kollektív gazdaságban megszerzett szűkös jövedelmét a háztájiban végzett megfeszített munkájával – például

gyümölcsstermesztéssel, állattenyésztéssel – igyekezett kiegészíteni. A közép-nemzedék tagjai a Kézdivásárhelyen és Kovásznán működő ipari és szolgáltató vállalatoknál találtak munkát, és naponta ingáztak. Délutánonként, illetve hétvégeken ők is a háztájiban tevékenykedtek. A gazdák tanították gyermekeiket, sokuk egyetemi tanulmánya befejezése után a közeli Sepsiszentgyörgyön, Kézdivásárhelyen és Kovásznán vagy távolabbi városokban (Brassóban, Kolozsváron, Marosvásárhelyt, Nagyváradon és más településekben) gyökeresedett meg, ott alapított családot. A hajdani szegényebb sorsú magyar családok gyakorlatiasabb pályák felé terelték gyermekeiket. Elsősorban szakmunkásnak, mezőgazdasági gépésznek tanították őket, akik többnyire Zabolán maradtak.³⁸⁴

Az előbbieket következtében 1962–1989 között a zabolai magyarság hajdani gazdatársadalma, és annak meghatározó rétege létszámában alaposan megfogyatkozott, elöregedett. A fiatalok tömegeinek a faluból történő távozása után már nem maradt olyan, helyben élő, teljes értékű rokoni kapcsolatrendszer, amelyet mozgósítani és hasznosítani tudott volna a mindennapok szintjén zajló gazdasági életben és a javak cseréjében. Arra is rá kell mutatnunk, hogy az 1962. évi kollektivizálás minden negatív és romboló hatása mellett megszüntette a falubeli társadalmi rétegek közötti korábbi merev határokat, ami elsősorban a párválasztás szabadságában nyilvánult meg. A falu magyar társadalmában az egyén helyét és társadalmi megbecsült-

ségét már nem a szüleitől örökölt társadalmi helyzet, hanem egyre inkább a saját képessége és teljesítménye határozta meg.

Az 1962. évi kollektivizálás után a zabolai román családok idősebb tagjai is elsősorban a közös gazdaságban dolgoztak. A közép-nemzedék más életpályát követett. Kisebbségük, mint a többségi nemzet tagja könnyen beépült a helyi termelőszövetkezet vagy az állami gazdaság adminisztratív vezetésébe, illetve munkaköreibe. Mások az erdészeti vállalatoknál kaptak munkát vagy a fakitermelő ágazatnál fuvaroztak, sokan juhászattal foglalkoztak a háromszéki vagy csíki havasokban. Télen pedig deszkára és burgonyára alapozott sajátos kereskedelmet bonyolítottak le Erdély és Moldva között: a Zabolán termesztett burgonyát Óromániában kukoricára cserélték, ahová ugyanakkor jelentős mennyiségű deszkát is szállítottak. Ezt a félig szabad gazdasági tevékenységet csak úgy tudták megoldani hogy mindig számíthattak a különböző helyi, megyei, sőt országos intézmények – a pártapparátus, a rendőrség, a pénzügyőrség és így tovább – hallgatóságos támogatására. Ezekben az évtizedekben született az alábbi szólás: *Az igazi jó zabolai túró Háromszékről Bukarestig s onnan vissza nyúlik.*³⁸⁵

Természetesen a zabolai románok társadalma is átalakult 1965 és 1989 között, és olyan új vezetőrétege jött létre, amely a gazdasági életben felhalmozott tőkét csakhamar már társadalmi szinten, valamint a szimbolikus szférában is ki akarta mutatni. Külö-

Cséplés a falu melletti szérűn a 20. század elején

nösen az 1970-es évektől a felívelő román családok azon igyekeztek, hogy gyermekeiket továbbtaníttassák, és tanulmányaik végén a családi összeköttetésekkel Zabolán vagy a környéken igyekeztek őket álláshoz juttatni, a faluban letelepíteni. Az 1980-as évek elején ez az új fiatal román értelmiségi réteg kihasználta a párt- és állampolitikai rangra emelt kisebbségellenes, a nemzetiségek asszimilálására irányuló tudatos törekvéseket, és a központi hatalom támogatásával gyorsan átvette a falu közigazgatási, gazdasági, oktatási és művelődési életének vezetését, ahonnan 1989-ig szinte teljesen kiszorította a magyarokat.³⁸⁶

A második világháborút követő mélyreható politikai, társadalmi és gazdasági változások segítették elő a zabolai cigánycsaládok hatékony és sikeres beépülését településünk közösségébe. 1945-ig viszonylag ritkán végeztek termelőmunkát, az 1960-as évek végén már ők alkották a mezőgazdasági nagyvállalatok kétkezi munkásrétegét. A korábban jól működő, tavasztól őszig tartó időszakos vándorlásuk olyan tapasztalatot halmozott fel, amelyet az új helyzetben is jól lehetett kamatoztatni. Családi összefogással munkát vállaltak a regáti, vagyis óromániai gazdaságokban, ahonnan ősszel jelentős mennyiségű takarmánykukoricával tértek haza,

és ezt eladták az idősebb zabolai magyar gazdáknak.³⁸⁷

Amikor az 1970-es évek végén Romániában súlyos ellátási zavarok keletkeztek, nyomban felismerték a lehetőségeket. Bekapcsolódtak a legjobban hiányzó árucikkkel – élelmiszerek, különféle divatárúk, márkás cigaretták, kávé, arany és így tovább – folytatott házaló jellegű kereskedelembé. Természetesen ez a fajta üzletelés sok csapdával járt, ezért igen nagy figyelemmel kellett kiépíteniük a hatalmi szervekkel, elsősorban a rendőrséggel, Securitatével való cinkos együttműködésüket. Ezáltal olyan jelentős anyagi tőkét tudtak felhalmozni, amelyet már tekintélyt adó javak – például személygépkocsi, színes televízió, cifra ruhák – vásárlására fordíthattak. Gyors anyagi emelkedésüket legtöbbször új házak vásárlásával mutatták fel. A falu melletti dombon lévő cigánysorról fokozatosan beköltöztek előbb a falu szélső utcáiba, majd az 1980-as évek végén a leggazdagabbak már a község „szakrális” központjában, a Kovásznát Kézdivásárhellyel összekötő főúton igyekeztek telket és házat vásárolni. Újonnan szerzett lakásaikat elsősorban a magyarság körében látott minták alapján rendezték be, és különösen figyeltek környezetük tisztaságára. Ezek a családok már rendszeresen küldték iskolába gyermekeiket, figyelemmel kísérték utódaik bekapcsolódását az egyházközségek működésébe.³⁸⁸

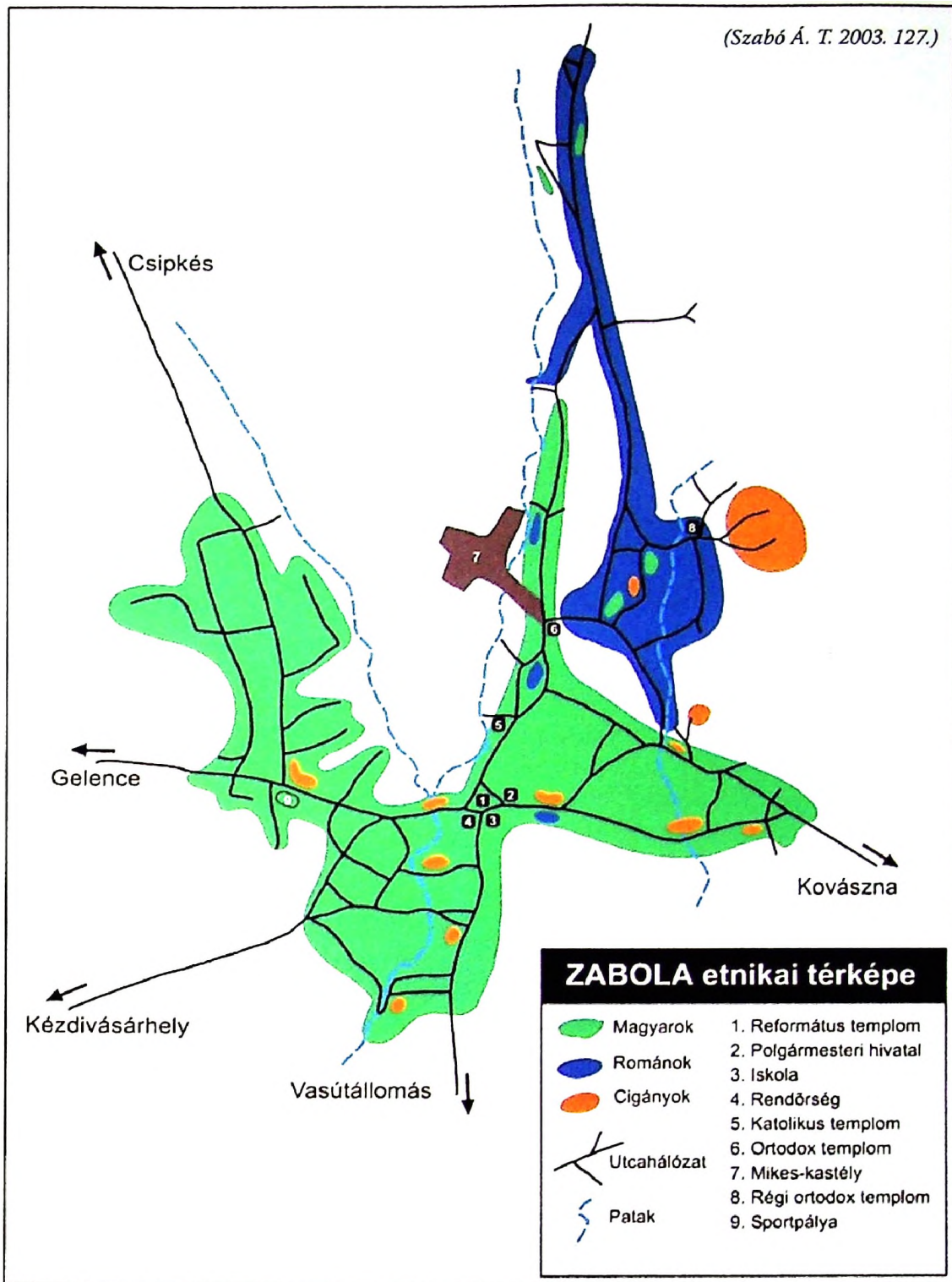
Az erdélyi falvak mindennapi életében a különféle etnikai közösségek józan elkülönülése érvényesült. Mind-egyik előnyben részesítette a nemzeti-

leg egynemű vidékeket, falvakat és falurészeket. A zabolaiak hétköznapijait is ez az óvatos, körültekintő elkülönülés határozta meg, amely napjainkban különösen a falu etnikai terében feltűnő. Ezt elsősorban a gazdasági élet szerkezetében betöltött eltérő hely és szerep idézte elő, mivel a később beköltöző román juhászcsaládok csak a falu felső, Felszegnek nevezett részén – mely közel feküdt a havasi legelőkhöz – terjeszkedhettek az erdő irtásával.³⁸⁹ A juhokat tartó románok közvetlenül a hegyek lábánál, az erdők közelében telepedtek le, ahol családjaik és telkeik napjainkban is összpontosulnak. Itt hozták létre fokozatosan összefüggő etnikai tömbjüket – ahogy erre korábban már utaltunk.³⁹⁰

A magyarok a falu sík vidéki részét részesítették előnyben, portáik ma is a termőföldekhez közel fekvő területen sűrűsödnek. A cigány családok szintén a Felszegen, az erdők alatti hegyoldalon építették fel különálló telepüket, a Kolóniát. A XVIII–XIX. században készült térképek jelzik, hogy arra a gyéribben lakott részre húzódtak, ahol korábban a románok laktak. Ezért a cigányság legnépesebb és legszegényebb csoportja, egynemű etnikai tömbje napjainkban éppen a régi ortodox templom körül található, ahonnan a románok 1918 után fokozatosan beljebb törekedtek, megvásárolva a megüresedett magyar telkeket.

A térszerkezetben is megnyilvánuló elkülönülésnek nemcsak gazdasági, foglalkozásbeli okai vannak, hanem alapvető társadalmi, művelődési és gondolkodásbeli különbségek is elősegítették

(Szabó Á. T. 2003. 127.)

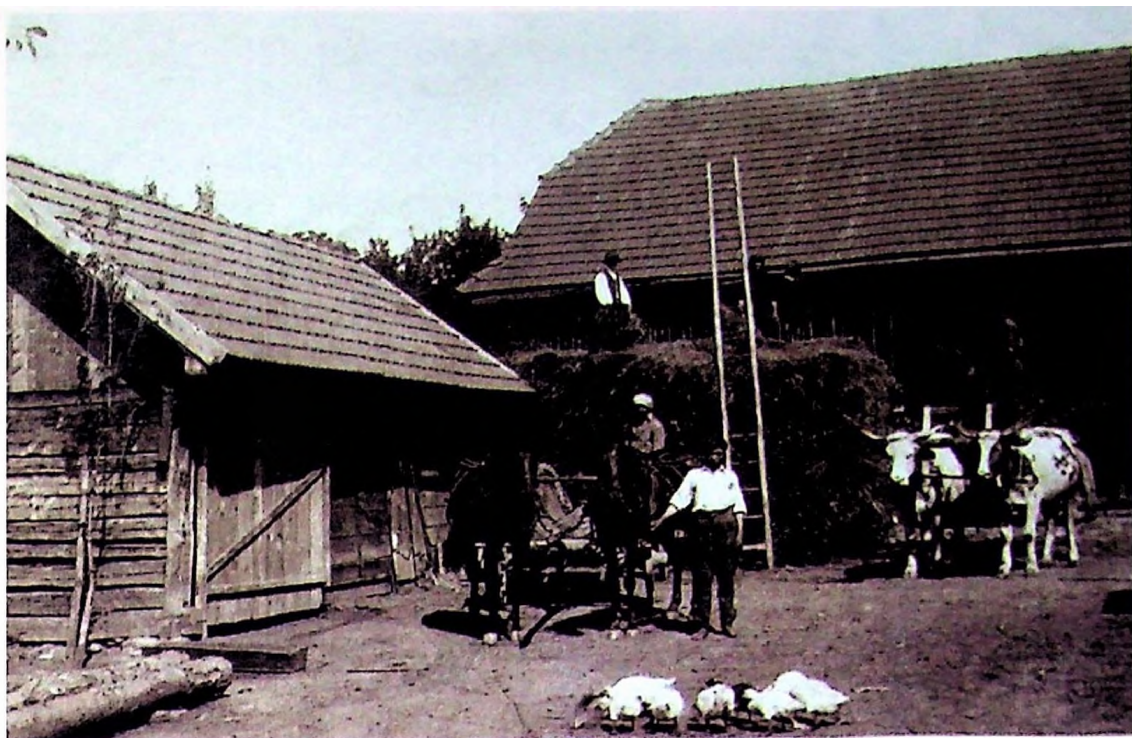

Hazatérés fával az erdőről (1941, György Ferenc)

kialakulását és hosszú távú fennmaradását. Az ortodox románok világképe, vallása, kultúrája, nyelve és értékrendje alapvetően más életvezetésre épült, mint a Nyugat felé tekintő római katolikus és protestáns magyarságé. Az 1970-es évek elején néhány feltörekvő román család anyagi gyarapodását a falu közigazgatási, magyar szakrális központjában akarta telekvásárlással és hatalmas méretű alpesi jellegű villa felépítésével megmutatni. Néhány év múlva lemondtak erről a céljukról, mert a magyarok közé betelepedett román családok elszigetelődtek, voltaképp nem érezték itt jól magukat.³⁹¹

A kommunista hatalom 1945–1989 között tudatosan igyekezett olyan tömeges eseményeket – például felvonulásokat, népgyűléseket, kulturális, sport

– vagy éppen iskolai rendezvényeket – szervezni, amelyekkel voltaképpen egy közös térbe közelíthette, gyűjthette volna a magyarokat és a románokat. Az úgynevezett népi demokrácia éveiben, 1945 és 1956 között ez néhányszor még sikerült is, de különösen 1972 után, amikor Ceaușescu türelmetlen, elnyomó és nacionalista jellegű művelődési és iskolai politikája elmélyült, ilyen rendezvényekre már nem kerülhetett sor. 1990-től a helyi magyarok és románok ismét külön, a saját intézményeikben szervezik kulturális életüket. Így ebben is helyreállt a második világháborút megelőző rend. A magyarok a református vártemplom melletti, a románok a saját szakrális központjuk közelében emelt kultúrotthonukban tartják különféle rendezvényeiket. A legutóbbi

Gabonakévék behordása a György család udvarára (1941, György Ferenc)

évtizedben csak 1991 júniusában, Mikó Imre szobrának leleplezésekor és 2001 szeptemberében, a háborúban elesettek emlékköve felavatásán találkozott a két nemzeti közösség lelkészeik és tanárai vezetésével.³⁹²

A második világháborút követő évtizedekben a helyi magyar értelmiség évenként megszervezte az úgynevezett cigánybált, a népcsoport farsangi műsoros táncmulatságát. A sok embert vonzó rendezvényre a szomszéd falvakból is tömegesen érkeztek, de a helyi magyarok is szép számban részt vettek rajta. A kocsmázás 1989-ig többnyire közösen történt, 1990-től azonban külön magyar, román és cigány ivóhelyek alakul-

tak ki. Habár ezekbe mindenki betérhetett, ott olyan tekintetekkel találkozott, hogy csakhamar eltávozik.

Az erdélyi falvakra jellemző nemzeti elzárkózás ellenére a közös gazdasági érdekek és a természetes szomszédi, baráti viszonyok révén rendszeres magán-, illetve társadalmi kapcsolatok jönnek létre. Ezeket Zabolán is általában a türelem és a kölcsönös tisztelet jellemzi. Az utcán, az üzletben, a kocsmában, a községházán, az orvosi rendelőben és a postán számtalan találkozási alkalom nyílik, amelyek általában rövid idő alatt lezajlanak, szinte szertatásszerűek, szerkezetük jól begyakorolt sémára épül. Egy többnemzetiségű közegben mind-

egyik etnikum természetesnek tartja, hogy a szomszédja otthon, a családja körében más nyelven beszél, más templomba jár és mások szokásai. A magyarok és az ortodox románok például a húsvéti ünnepet az eltérő naptári rend miatt különböző időpontban tartják. A zabolaiak azért ügyelnek arra, hogy ilyenkor zajosabb munkával ne zavarják a szomszédok ünnepét. Legtöbbször „félünneplőbe” öltöznek, és pihenéssel, szomszédolással, beszélgetéssel töltik el a napot. Településünkön is íratlan szabály a más ajkú szomszédot meghívni a keresztelőre, esküvőre. Temetésre nem; ott viszont minden tőszomszédnak kötelező megjelennie.³⁹³

Az emberélet fordulóin szervezett eseményekbe is természetes módon kapcsolódnak be, így megismerik egymás főzési szokásait, táncait, lakáskultúráját, öltözködését. Egy zabolai magyar menyegzőre meghívott román szomszédnak mindig húzatnak egy-egy román táncot – perinicát és hórát –, az ortodox fiatalok esküvőjén pedig csárdással tisztelik meg a magyar vendéget.

Zabolán az etnikumok közötti kapcsolatok sajátos formája a másik csoport egyes tagjai elismert szakértelmének az igénybevétele. Régen a helyi román esküvőkre magyar szakácsnőket hívtak, mivel úgy vélték, hogy a Mikesek konyháján működő nőszemélyek tudnak igazán jól főzni. Trianon után számos zabolai magyar fiatalasszony – ahogy már említettük – gazdag bukaresti román családok háztartását vezette. Hagyományosan magyar mesterségnek számított településünkön is az ács, az asztalos, a

kerekes, a kádár, a kőműves, a lakatos, a gépész, a cipész és a szabó. Zabolán 1972-ig csak magyar anyanyelvű orvosok, egészségügyi dolgozók, gyógyszerészek működtek. A román betegek és a magyar gyógyítók közötti párbeszéd elsősorban magyarul zajlott; azóta már csak románul.³⁹⁴

A XX. század közepéig Zabolán elsősorban cigány származású kovácsok patkolták a lovakat. A lakodalmakba hajdan kizárólag cigányzenészeket hívtak. Ha egy magyar vagy cigány családot napjainkban megkárosítanak, ellopják a lovát vagy a tehenét, leggyakrabban a román ortodox paphoz vagy szerzeteshez (kalugyerhez) fordulnak. Többnyire pénzt adnak neki, és úgynevezett „fekete mise” tartására kérik, hogy a tolvajt büntesse meg az Isten. Elmondásuk szerint a pápa ilyen alkalommal egy fekete borítójú misekönyvből olvas fel egy, a magyar cigányok számára érthetetlen szöveget.

A falubeli magyarok az első világháború után kezdtek nagyobb számban juhot tenyészteni, ennek ellenére a gazdák továbbra is úgy vélték, hogy a juhászathoz igazán csak a román csobányok értenek. Ezért aztán bácsot fogadtak juhaik őrzésére és gondozására. A második világháború végéig településünkön jellegzetesen román foglalkozásnak számított a juhbőr feldolgozása.

Az immár több évszázados együttélés Zabolán azt is eredményezte, hogy a saját kultúrából hiányzó elemeket rendszerint a másik, szomszédos etnikumtól kölcsönzik. Egy-egy átvett elem előbb a saját ismeretanyag peremén ragad meg,

ahol azt kiértékelik. Ha befogadják, akkor végül az átvevő kultúra központjába is bejuthat, miközben alapos változásokon mehet át. Ha az értékelés során eltaszítják, akkor kihullik. Így például a zabolai magyarok a románoktól tanulták el a különféle puliszkaételek és a savanyú levesek, a csorbák készítését. Az utóbbiak a zabolai magyar esküvők étrendjébe is bekerültek, pedig az 1960-as évekig a magyar lakodalmak, az emberélet jelentősebb fordulóinak, ünnepeinek a legkedveltebb étele a szárnyasok húsból, zöldségféléből főzött zsíros laskaleves volt. A magyarok elsősorban a román esküvőkön vagy a közeli kovásznai vendéglőkben ismerkedtek meg a húsgombócós savanyú perisóra (ciorbă de perișoară) levessel, amelyet ízletesnek találtak, és felvették a saját ünnepi étrendjükbe. Jelentős magyar hatás érte a zabolai románok hagyományos építészetét, lakáskultúráját és viseletét. Ezek a kölcsönzések fokozatosan azt eredményezték, hogy egy erdélyi falu, így Zabola kultúrája is jóval színesebb és gazdagabb, mint a homogén etnikai tömböké.³⁹⁵

Erdély nemzetiségileg egyes vidékein, településeiben és falurészeiben teljesen természetes a különböző etnikai csoportok közötti jelképes vagy valódi vetélkedés, amelynek számos formája tapasztalható településünkön is. Az 1920. évi trianoni békeszerződés után a zabolai románok a két világháború között már a többségi nemzethez tartoztak, ezért a megváltozott hatalmi helyzetüket a falu gazdasági, szakrális, közigazgatási központjában is meg

akarták mutatni. Így például a községi iskola udvarán impozáns méretű ortodox keresztet állítottak. Később a Mikes család grófi kastélyának bejáratával szemben új, messze látszó, fényes fedelű ortodox templomot építettek.³⁹⁶

Amikor az 1970-es években kiteljesedett Ceaușescu kisebbségellenes diktatúrája, a falu ősidők óta magyarok által lakott központjában tehetős román családok telkeket vásároltak és fényes villákat emeltek. A Mikes kastély bejáratánál pedig a falu fiatal román anyanyelvű iskolaigazgatója közvetlenül az 1989. évi rendszerváltás után hatalmas, pagodaszerű családi házat építtetett. A falu központjában a gazdagabb cigányok túlméretezett házaikkal és faragott székely kapuikkal adják tanújelét anyagi felemelkedésüknek.³⁹⁷

A zabolai magyar vezetőréteg – érzékelve a helyi románok és cigányok látványos gazdasági gyarapodását – társalgásaiban elsősorban a szellemi, kulturális fölényét hangsúlyozza, amit főként jelképes eszközökkel, így például a falu szakrális központjában felállított emlékművekkel jeleníti meg.

Az 1989-es romániai rendszerváltás után szervezett demokratikus választások eredményeképpen Zabolán a számbeli többségben lévő magyarság uralja a helyi tanácsot. 2000-ben Zabolán magyar volt a polgármester és helyettese, a könyvelő, a gazdaelöljáró, a titkárnő, a könyvtáros és a művelődési ház igazgatója. Román nemzetiségű a falu jegyzője és a szociális kérdésekkel foglalkozó előadó. A községi iskola igazgatója magyar, helyettese pedig román. A 2000. évi helyhatósági

Almaszedés György Albert tanító kertjében az 1960-as években

választások idején a Romániai Magyar Demokratikus Szövetségre (RMDSZ) 1563, a Szövetség Romániáértra (APR) 64, a Romániai Társadalmi Demokrácia Pártjára (PSDR) 48, a Nemzeti Liberális Pártra (PNL) 46, a Nagy-Románia Pártra (PRM) 27, a Románok Nemzeti Egységpártjára (PUNR) 31-en, az egyetlen független magyar jelöltre pedig 153 szavazó adta voksát. A magyar és cigány szavazók jelentős többsége az RMDSZ színeiben induló polgármestert és tanácsosokat támogatta, a románok szavazatai pedig öt párt között szóródtak, így azok a tizenegy zabolai tanácsosi hely közül egyetlen sem tudtak megszerezni.³⁹⁸

A 2012-es helyhatósági választások idején a 3.955 szavazatra jogosult személyből csak 2.145-en éltek vélemény-

nyilvánítási jogukkal. A polgármesteri választáson az RMDSZ jelöltjére 983, a Magyar Polgári Pártéra 409, az Erdélyi Magyar Néppártéra 377, míg a Szociál-Liberális jelöltre 211-en szavaztak. Így az RMDSZ-nek 6, az EMNP-nak 3, az MPP-nak és a Szociál-Liberális Szövetségnek pedig 2–2 tanácsosi helyet sikerült megszereznie. Míg a magyar szavazók 2012-ben már három politikai alternatíva jelöltjeire adhatták le voksukat, addig a falubeli románok tudatosan csak egyetlen pártra szavaztak. Mivel a helyi választások után az RMDSZ a Szociál-Liberális Szövetség román tanácsosaival kötött koalíciót, így nemcsak a község polgármestere, hanem annak helyettese is az RMDSZ támogatásával tölti be tisztségét.

Kukoricafosztó-kaláka az 1970-es években

Az 1989-es rendszerváltozás után a faluban cigányellenes hangulat csak 1991-ben alakult ki, amikor részeg cigány fiatalok megkéseltek egy román rendőrt. Válaszként a falu román és magyar fiataljai a cigánynegyed összes házát fel akarták gyújtani. Mindez akkor történt, amikor Romániában a rendfenntartó intézmények még nem működtek, mert az 1989. évi változást megelőző korszakban hitelüket veszítették. A falu megbecsült plébánosa azonban erélyes fellépésével megakadályozta a tragédiát.

Erdélyben és Zabolán az 1990-es évek közepétől a különböző etnikumok közötti vetélkedés sajátosan átalakult. Amíg az 1989. évi rezsimváltás után elsősorban a jelképes térben igyekezett

mindegyik csoport előnyös helyzetbe kerülni, addig napjainkban a gazdasági hatalom megszerzése, kiépítése és hosszú távú megerősítése az elsődleges cél.³⁹⁹

Településünk munkaképes lakosságának nagyobb része ingázik, Kovászna és Kézdivásárhely ipari létesítményeiben és szolgáltató ágazataiban dolgozik. A zabolai lányok és asszonyok zöme a nyugati tulajdonban lévő kézdivásárhelyi készruhagyárban keresi kenyerét. 1990 után több vállalkozás is megkezdte működését községünkben: 3 fűrésztelep, 2 asztalosműhely, malom, pékség, üzletből és bárból közel 20 van. Ugyanakkor tehetséges kézművesek (ácsok, kűművesek, kovácsok, fafaragók, varrónők, szabók, cipészek és autójavítók)

működnek a faluban.⁴⁰⁰ A kereskedelmi cégek egynegyedét román családok vezetik. A két világháború közötti korszakhoz hasonlóan a tőkeerős fiatal román családok felvásárolták az idősebb magyar gazdák olcsón eladó szántóföldjeit, amit a helyi magyarok egyértelműen létalapjukat fenyegető, veszélyes folyamatként értékelnek.

A legjelentősebb helyi agrárcégek vezetése fiatal román agrárszakemberek kezében összpontosul. Az 1990-es évek második felében a Sepsillyefalván működő LÁM Alapítvány rendszeres szakmai képzésben részesítette a háromszéki fiatal magyar gazdákat. A képzési program keretében már számos fiatal zabolai földműves járt Svájcban több hónapos tapasztalatcserére, ahol egy-egy mezőgazdasági ciklus alatt együtt dolgozik vendéglátó svájci gazdájával, betekinthez az ottani üzemszervezés fortélyaiba, a családi jellegű kisvállalkozások szervezésének titkaiba. Svájcból többnyire mezőgazdasági gépekkel, kisebb tőkével és főleg jelentős szaktudással térnek haza. Közben az is tudatosodott bennük, hogy agráriumból is meg lehet becsületesen élni.

Településünkön 1989-ig elsősorban a többségi magyarok és románok versengtek, 1995 után a két etnikum közötti viszonyt már tovább bonyolítja a meggazdagodott magyar ajkú cigányok színre lépése, akik elsősorban külföldi vendégmunkával, házaló kereskedelemmel és jó családi munkaszervezéssel viszonylag rövid idő alatt, látványos módon jelentős anyagi erőt és forrásokat koncentráltak. Ráadásul eddig elsőprő mértékű volt demográfiai tartalékuk és gyarapodásuk is.⁴⁰¹

Az utóbbi években a helyi magyar értelmiség a külvilág – például testvértelepülések küldöttségei, nyugatról érkezett turisták – előtt a helyi azonosságtudat és sajátos kultúra tudatos vállalása mellett már a település multietnikus jellegét is kihangsúlyozza. Többnyire azt is kiemelik, hogy Zabola magyar, román és cigány népének gondolkodásmódja gyökeresen más, mint a közelebbi vagy a távolabbi településeken élőké. Fogékonyabbak az újra, megvetnek és kivetnek minden régi elemet, és ezzel a nyitottsággal egyre nagyobb teljesítmény elérésére serkentik egymást.

EGYHÁZI ÉS VALLÁSOS ÉLET

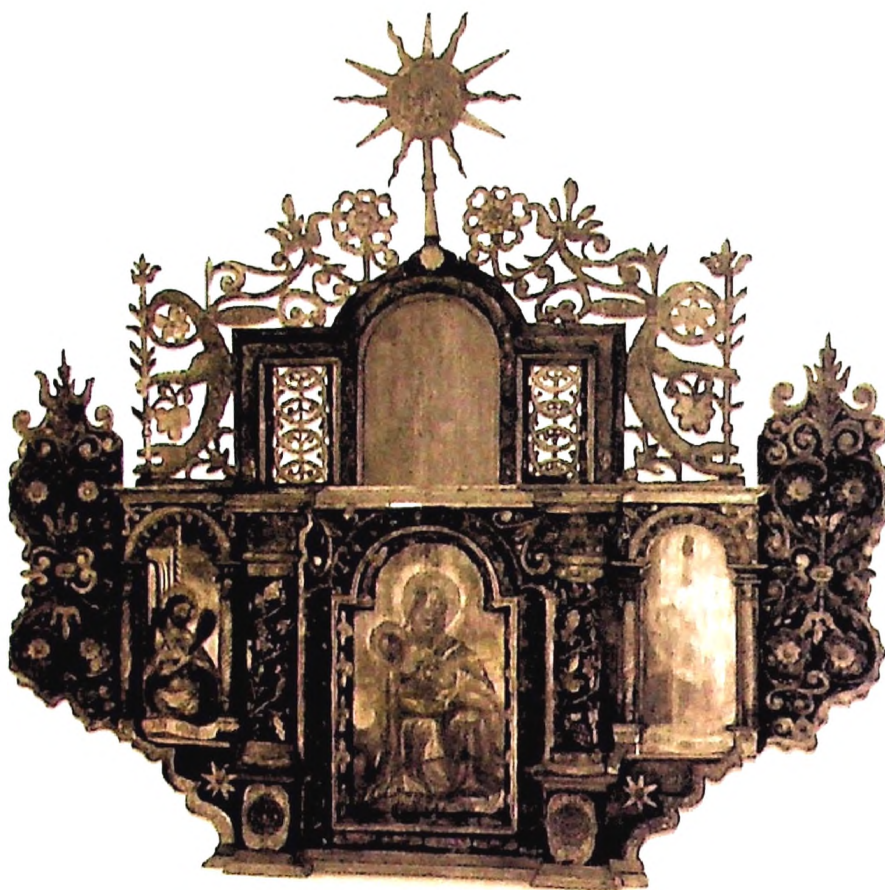
A székely közösségek – ahogy azt a kötet történeti fejezetében taglaltuk – vidékünkön a XII. század végén rendezkedtek be, és feltehető, hogy Zabolán is egy kisebb, román stílusú templomot emeltek. Településünk és a többi orbaiszéki falu nem szerepel a híres 1332. évi pápai tizedlajstromban. Egyes történészek ezt úgy magyarázzák, hogy az orbai székelyek akkor a magyar király által a moldvai Milkón alapított római katolikus püspökséghez tartoztak. Székely Zoltán úgy vélte, hogy a XIV. század elején az itteni székely közösségeket még Fehér megyéhez számították, mert annak területén hosszabb ideig laktak a Háromszékre való átköltözésük előtt. Lehetséges, hogy a kelet-erdélyi megtelepedésük utáni évszázadban egyházi szempontból még mindig Fehér vármegye keretében adóztak. A XV. században építették fel a ma is álló gótikus vártemplomot, amelyet a következő század derekán kezdődött hitújításig római katolikus istenházaként használtak.⁴⁰²

A katona rendű szabad székely közösség tagjai a XVI. század második felében Zabolán áttértek a református hitre, és a számbeli kisebbséget alkotó katolikusokat kiszorították a vártemplomból. Az anyaszentegyház nélkül maradt közösség támogatását a Mikes család vállalta magára, a nemesi família római hiten

maradt. Az udvarában élő szerzetesek, papok látták el a helyi katolikus hívek lelki gondozását. Remeteházi András páter 1640 és 1646 között Mikes Kelemen zabolai kúriájában káplánként működött, és a nagy paphiány miatt a szomszédos falvakba is kijárt misézni. Amikor 1646 elején elhunyt, holttestét a grófi család kápolnájába temették.⁴⁰³

Az erdélyi katolikus rendek megbízásából 1668-ban Mikes Kelemen Moldvából kért misszionárius atyákat. Számos ottani térítő szerzetes és csángó magyar a XVII. századi hadi események idején, a tatár támadások elől menekülve, Mikes a zabolai birtokán talált menedéket.⁴⁰⁴

A Moldvában működő konventuális ferences szerzetes, Antonio Angelini 1678. augusztus 19-én Zabolán írt levelében köszönte meg a Rómában székelő hitterjesztés szent kongregációjának, hogy elnyerte a magiszteri címet. Az olasz frátert 1681-től kinevezték a moldvai misszió prefektusának, ahonnan 1683 és 1684 között, a tatárok és a törökök támadásai elől, több alkalommal is Erdélybe menekült.⁴⁰⁵ A Mikesek udvarházában még a XVIII. században is barátok működtek, s ezt egy 1784-ből származó protestáns okirat erősíti meg: a helybeli református hitű *„Jakafi Tamást, Szentkatolnáról egy pápista leánnyal a barát eskette.”*

Zabolai késő reneszánsz oltár a Székely Nemzeti Múzeumban (2012, Kinda István)

A Mikesek jobbágysai 1750-ben kápolnát építettek a grófi család nemesi telkén, közvetlenül az udvarház mögött. A XIX. század elején ható földrendések ezt az épületet is annyira megrongálták, hogy 1859-ben már nem tudtak benne misét tartani. A római katolikus hívők egyébként 1847. április 30-án, tehát röviddel a forradalom és a szabadságharc kitörése előtt, arra kérték a protestáns katona rendű, szabad és nemes székely közösség képviselőit, hogy a falu bir-

tokában lévő szabad telkek közül jelöljenek ki nekik egyet, ahol felépíthetik szentegyházukat: „*Olvastatik a Romano Katholika Anya Szent egyháznak azon levele, melyben templomuk építésére segedelmet kér. Válasz. Midőn a kérelmes Megye építeni fog, a kérés Méltányoltatik, s illo figyelem fordittatik.*”⁴⁰⁶

Az 1848 elején készített vizitációs jegyzőkönyv így fogalmazta meg a katolikus közösség helyzetét: „*A zabolai katolikus közönség panaszképpen adja*

Katolikus női dalárda az 1940-es évek elején

elő, miszerint a falunak a református része saját szükségére több ízben adott el köz helyet a nélkül, hogy a katolikusok ígéreten kívül egyebet kaptak volna. Másfelől az is el volt felejtve, hogy ennek előtte adtak, 's hogy jelenleg az ígéretet úgy kapták, hogy mihelyt a katolikus rész templom építéséhez fog, a segédelmet megadják. Ez uttal azon körülmény is felmerülvén, hogy a katolikusok a legnagyobb bizonytalanságba vannak, ugyanis valyon a grófi udvar kertjében lévő templom átengedtetik-e nékik, hogy saját erejükön kijavítassák, vagy újjának építéséhez kelyen-e fogni? Nem tudják. Annál fogva a Püspök Urunk ő Nagy Méltóságát alázatos tisztelettel az iránt megkérendőnk, méltóztasson a nagyságos grófot az iránt felszólítani, hogy ha-

tározottan, nyilatkozni ne terheltesen: akarja-e a templomot átadni a népnek a felügyelési 's tulajdonosi jog megtartása mellett vagy nem? Ha igen, egyszersmind adja az iránt akaratyát, hogy a nép az ujjitást saját költségén tehesse meg, – ha pedig sem át nem engedni nem akarja, sem kijavíttatni nem szándéka, ekkor a nép oda utasítandó, hogy ön erején a közösség által adott helyen építendő templomról gondoskodjon.⁴⁰⁷

A zabolai katolikusok 1860-ban végül is teljesen lebontották az életveszélyessé vált épületet, és a falu központjában, a református vártemplom közelében 1860. november 11-én új templomot kezdtek építeni azon a telken, amelyet a Mikes család adományozott a közösségnek. Költségeihez jelentően hozzájárult

gróf Mikes Benedek és Haynald Lajos, Erdély korábbi püspöke, valamint az erdélyi, kovásznai, pávai és zabolai, illetve moldvai magyar katolikus hívek.⁴⁰⁸

Az új istenháza két év alatt készült el, és Elekes István, Kézdi- és Orbaiszék főesperese 1862. szeptember 28-án szentelte fel a Szentkereszt felmagasztalásának tiszteletére. A bejárat fölötti tornyot azonban csak tizenhárom év múlva tudták befejezni Fogarasy Mihály, Erdély püspöke támogatásával, valamint gróf Mikes Benedek és felesége, Mózer Zsófia bőkezű adományaival. Az építkezéskor felhasználták a régi Mikes-kápolna építőelemeit is, de annak késő reneszánsz oltárát már nem helyezték el az új templomban, hanem a grófi család múzeumában állították ki. A második világháború végén onnan szállították be a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumba.⁴⁰⁹ Kozma László, a zabolai katolikus közösség pénztárnoka „...a megromladozott orgonát saját költségén kijavította...”⁴¹⁰

A zabolai katolikus gyülekezet a szomszédos Imecsfalva fliájaként működött egészen az első világháború végéig. Bár a helyiek az egyházi adót évente az imecsfalvi plébániának fizették, a zabolai egyházközségnél folyamatosan helyben lakó saját kántor tevékenykedett.⁴¹¹

Első helyben lakó plébánosa a nagy műveltségű Ujlaky János volt, aki 1922-től egészen 1951-ig szolgálta a zabolai és pávai római katolikus hívőket. Ezután 1951 és 1955 között Szilveszter János gondozta a közösséget. A falu harmadik plébánosa 1955-től 1980-ig Labud An-

Református templombelső az 1940-es években

tal, akinek nagy könyvtárából az érdeklődőbb zabolai diákok ritka irodalmi, művelődéstörténeti és egyházi jellegű kiadványokat kölcsönözhettek. 1980-tól közel negyedszázadon át Bartalus Zoltán a falu plébánosa. Kinevezése után nyomban rendbe hozatta az összedőléssel fenyegető kántortanítói lakást, felújította a templomot, majd az elbontott régi plébánia helyén közösségi események szervezésére is alkalmas, korszerű parókiát építtetett.⁴¹²

Amikor a kommunista diktatúra a leggyötrőbbben nehezedett a zabolaiakra, Bartalus plébános hittel és lendülettel maga köré gyűjtötte a helyi fiatalokat, és kitartással pasztorálta a magyar ajkú cigányokat. 1990-ben a helyi magyarság a katolikus templomban ünnepelte az

első szabad március 15-ét. Az esemény emlékére az istenháza bejáratánál kopjafát állítottak, amelyet már aznap éjszaka ismeretlen tettesek eltávolítottak. Az emlékjelt később egy híd alatt találták meg.

A katolikus hívők 1990. szeptember 10-én kereszttel, templomi és nemzeti zászlókkal, énekelve, imádkozva gyalog zarándokoltak Imecsfalvára, a szomszédos falu búcsújára. A keresztalját már vonulás közben román nacionalisták zavarták meg, majd aznap éjszaka felgyújtották a zabolai katolikus templom sekrestyéjét, ahol a lelkész liturgikus ruhái, a gyülekezet textíliái és bútorai a lángok martalékává váltak. Az ügyben a hatóságok a tetteseket nem keresték, az elkövetők személye napjainkig nem derült ki. A plébános vezetésével hamarosan helyreállították és bővítették a templomot.⁴¹³ A Gyulafehérvári Római Katolikus Főegyházmegye 2004-ben Fekete Tamás plébánost nevezte ki a helyi katolikus közösség élére.

A plébánia anyakönyvét 1770-től vezették, a régiék a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárban, az újabbak pedig részben Imecsfalván és Zabolán találhatóak.

Háromszéket gyorsan meghódította a reformáció, amiben nagy szerepe volt a Brassóban tevékenykedő szász humanistának, nyomdásznak, Johannes Honterusnak. 1543-ban ő terjesztette el Luther eszméit a vidéken, más prédikátorok pedig hamarosan megnyerték Sepsiszek és Erdővidék népét is.⁴¹⁴ A hitújítók azonban Felső-Háromszéken elakadtak, méghozzá Torján és Zabolán, mert a tekintélyes Apor, illetve Mikes

család nem fogadta el az új hitet. A helyi szájhagyomány így emlékezett az akkori eseményekre: *„Amikor a reformátorok megjelentek Zabolán, rögtön felkeresték a Mikes grófkastélyát is, ahol elmondták neki, hogy azért érkeztek a faluba, hogy itt jó magot hintsenek el a lelkekben. A feldühödött uraság erre így fakadt ki: ha olyan jó magok vagytok, akkor elvetlek a földbe, hadd lássam mi kel ki belőletek. Úgy is lett, a három prédikátort megfogták, s erővel béásták a földbe, csak a fejük látszott ki onnan. Akkor a Mikes uraság a fejük felett táncoltatni kezdte a lovát, de az okos állat annyira vigyázott a földbe ásott emberekre, hogy egyet sem sértett meg patkójával.”* A prédikátoroknak később sem sikerült Felső-Háromszék népét megtéríteni, ezért az folyamatosan megmaradt római katolikusnak. A protestánsok ma is „Szentfődnek” nevezik a Zabolától északra elterülő, színkatolikus vallású vidéket.

Nem ismert, hogy Zabola népe pontosan mikor tért át a református hitre. Az viszont igen, hogy 1585-ben már a faluban tevékenykedett egy Máthé nevű protestáns kántortanító,⁴¹⁵ 1597-ben pedig „Colosvuary Jakab Diák” volt a „Zabolay Schola mester”.⁴¹⁶

Az 1836-ban, 1838-ban, 1848-ban és az 1882-ben készített római katolikus sematizmusok és a féltve őrzött historia domus szerint az imecsfalvi plébániát 1583-ban alapították.⁴¹⁷ Ebből következik, hogy a zabolaiak többsége ezt megelőzően térhetett át a református hitre, mert csak a szakadás után nyílt lehetőség a szomszédos imecsfalvi plébánia megalakulására, ahova a zabolai kato-

Késő gótikus kehely (2007, Kovács Mária)

Talpas pohár a 17. század első feléből (2007, Kovács Mária)

Ónkanna a 17. század első feléből (2007, Kovács Mária)

Basa Tamás ónkannája 1655-ből (2007, Kovács Mária)

likusok egészen 1922-ig tartoztak.⁴¹⁸ A helybeli református lelkészek névsorát az 1920-as években Kónya Gábor állította össze. Elsőként Szamosközi Péter szolgált településünkön 1602-től 1625-ig, valószínű, hogy korábban, az 1580-as évektől kezdődően csak ideiglenes prédikátorok működhetek Zabolán.⁴¹⁹

A XVII. század elején Háromszéken négy – Erdővidék, Sepsi-, Kézdi- és Orbai-szék – református egyházmegyét szerveztek. Juhász István kutatásaiból tudjuk, hogy kialakításuk alkalmával a középkori római katolikus egyházszervezet területi szerkezetét követték.⁴²⁰

Az Orbaiszéket magába foglaló református egyházmegye faluközösségeinek legrégebbi összeírása az 1677. évi vizitációs jegyzőkönyvben maradt fenn. E dokumentum Zabolát és Pávát már külön eklézsiaként említi. Bod Péter szerint 1619-ig Páva Zabola filiája volt. A XVII.

század elején Orbaiszék első kálvinista esperese a Papolcon szolgált Leérde János, 1701-ben a Páván működő Szalay A. Márton, 1727–1758 között pedig Szentannai Mihály, Zabola művelt lelkipásztora töltötte be a tisztséget.⁴²¹

A Basa családnak döntő szerepe volt a reformáció zabolai meggyökeresedésében. Basa Tamás értékes könyveket és kegyszereket adományozott a gyülekezetnek, harangot öntetett és helyreállította a megrongálódott vártemplomot. Az első református lelkipásztor kezdetben a Basa udvarházban lakott, később külön parókiát építettek számára a templom melletti telken. A toronytól keletre fekvő kertben a kántortanítónak, a vártemplom déli oldalán pedig a harangozónak készült lakás. A kántortanító telkén a bejárattól jobbra a fiúknak, a harangozói lak kertjében álló kőházban pedig a lányoknak rendeztek be tantermet.

Portikusz (2006, Dimény Attila)

A zabolai református gyülekezet birtokában napjainkban is ritka, régi klenódiumpok találhatóak. Ezek között a domborított, öntött, áttört, vésett és aranyozott, sima foglalatú féldrágakövekkel díszített ezüstkehely a legértékesebb. Szakmai leírását első ízben Köpeczi Sebestyén József készítette el.⁴²² Magassága 20,2, kupájának átmérője 9,6, talpmérete 10,6 centiméter. Kupája harang alakú, annak alja feltűnően domború, sima és kosár nélküli. Alul és felül hatoldalú, minden második oldala áttört kiképzésű. A közbeeső oldalakon a mérműre egy-egy kivágott és domborított, négyszirmú stilizált rózsát forrasztottak. Valamennyi virág közepére egy-egy ezüstgolyót helyeztek. A kehely nyakán a nodusz lapos és kerek. Felül és

alul tizenkét-tizenkét lándzsalevél domborodik. A kehely talpazata hatoldalú, karcsú peremét egyszerű párkány övezi. Talplemezei félkörösek, az alattuk lévő öntött galériát áttört, késő gótikus stílusú halhólyag díszíti. Kovács Mária nemrég így jellemezte a késő gótika jegyében készített edényt: „A kehely hatkaréjos talpa áttört, halhólyagos díszítésű, akárcsak hatszögű szára, amelynek oldal-lapjain halhólyag-motívumok és a halhólyag-motívumra ráillesztett viragok váltakoznak. A lapított gömb alakú nodusz domborított szíromdíszekkel ékesített, a rotuluszok helyett hat színes (vörös és kék váltakozik), sima foglalatú üveglap van elhelyezve drágakő gyánant.”⁴²³ A finoman kidolgozott kehely alacsony, keskeny és lapos kiképzésű

talpának stílusa arra utal, hogy a XV. század végén készülhetett. Köpeczi Sebestyén József szerint a nyakán található nodusz és kupa későbbi, a XVII. század első feléből való. Az aranyozott, talpas ezüstkehely nyakát kék és piros boglárrok ékesítik. Az ezüstkelyhet napjainkban csak a nők használják úrvacsora vételekor.⁴²⁴

A gyülekezet férfi tagjai, ugyancsak az úrvacsorakor, domborított, vésett, aranyozott ezüstműből készült, talpas poharat vesznek magukhoz. Az edény magassága 17,7 cm, felső átmérője 8,7 cm, az alsó pedig 8 cm. A pohár felső szájpereme enyhén kihajlik, alsó harmadánál a sima pálcátág között receszerűen kidolgozott lemez látható. Pereme alatt három domborított, vésett és poncolt rózsában végződő dísz található. A talpától felfelé erdei fák és növények között ágaskodó medvét, vágató őzsutát és vadászt ábrázoló domborítást láthatunk. A pohár talpának peremébe a következő, eddig meg nem fejtett jelet vésték: *T:9 FFI*. Köpeczi Sebestyén József szerint a pohár hajdan valamilyen Mikese lehetett, és eredetileg nem egyházi célra használták, a XVI–XVII. század elején, Brassóban készíthették. Kovács Mária kutatásai szerint mai formáját az ifjabbik Tomas Trepches, brassói szász mester átalakítása révén nyerhette el, aki 1632–1676 között a Korona városában működött, 1653-ban és 1657-ben pedig céhmester volt ugyanott. Mesterjegye a pohár fenekén látható. Kovács Mária szerint a talpas pohárt díszítő vadászjelenet azt erősíti meg, hogy a pohár eredetileg világi

célra készülhetett, majd a XVII. század második felében átalakították, s az esperesi vizitációk alkalmával már regisztrálták.⁴²⁵

Az egyház tulajdonában és használatában lévő csőrös kannát, GK monogramja szerint a brassói Gerg Kannegiesser készítette, aki a Korona városában működött a XVI. század végén és a XVII. elején, s a brassói ónöntők céhébe pedig 1583-ban lépett be.⁴²⁶ Az edény adományozója ismeretlen, de az 1694-es vizitációs jegyzőkönyv már az egyház tulajdonában említette: „vayon egy egy elejtes csatornás szájú onn kanna.”⁴²⁷

A református közösség megyebírója az úrvacsora vételekor a bort még napjainkban is egy olyan „két ejteles” fedeles ónkannából tölti ki a kehelybe és a talpas pohárba, melynek palástjára latinul a következő ígét metszették: „*Verbum Domini manet in aeternum. Basa Tamás 1655.*”⁴²⁸ Az edényt HK monogramja és Brassó városjegye alapján, Kovács Mária szerint a XVII. század elején a Korona városában készítették, majd annak közepén átalakították, amire az AN monogram utal. A kanna fenekébe olyan keretbe foglalt, gyöngysoros, tulipánból és négyszirmú virágból álló fenékrózsát helyeztek, ami reneszánsz vázából hajlik ki. Az edény fedelébe pedig sisakos emberfejet ábrázoló medalliont öntöttek. A kanna oldalára nagyobb méretű, hullámvonalas, keretbe foglalt rozettákat, közéjük pedig lambrekint, míg az edény fülére szarvast vésték.⁴²⁹ Az edényt az 1694-es vizitáció alkalmával már az egyház tulajdonában írták össze.⁴³⁰

Gróf Mikes Johanna székelyruhás lányokkal

A lelkész a kenyeret napjainkban is olyan óntányérból osztja, amelyen Basa Tamás és felesége, Mikes Katalin nevének kezdőbetűi és az adományozás éve olvashatók: „B.T. 1629 M. K.” Készítésekor, a XVI. században peremére beütötték még Brassó városjegyét és az I betűből álló monogramot, majd utólag arra, a XVII. századi átalakításakor rávitték még Kolozsvár jelképét is.⁴³¹

A csecsemők keresztelésekor egy nagyobb ezüstantányért és kannát használnak. A tányér szélére körbe kerekén a következőt metsztették: „A Zabolai reformata nemes és szent Eklézsia számára csináltatta osdolai született Gróf Kun László 1815-ben.” Jósa András 1789-ben adományozott egy keresztelői ónkannát a zabolai ekléziának, de az 1835-ös vizitáció alkalmával az már nem volt meg.

A gyülekezet leltárai szerint az eklézsia könyvtárában mindig értékes művek sorakoztak. Basa Tamás adományaként került a zabolai református egyházközség birtokába az úgynevezett Várad Biblia, amely Károli Gáspár fordításának módosított változata. A Hollandiában tanult Szenczi Kertész Ábrahám Váradon kezdte nyomtatni azt, de 1660-ban a török elfoglalta a várost, ezért a mű kiadását végül is csak 1667-ben Kolozsváron tudta befejezni. A Bibliát az 1835. évi esperesi látogatáskor még a zabolai templom szószéken tartották, később azonban a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum könyvtárába került, a vizitációs jegyzőkönyvek bejegyzései szerint.

A másik értékes, 1656-ban nyomtatott énekeskönyvet szintén Basa Tamás adományozta az egyháznak. Az 1680.

évi egyházlátogatás idején az eklézsia következő kiadványokat birtokolta: „1. *Vagyon egy Marloratus in Novum testamentum*, 2. *Biblia Haebraica et Latina in Novum Testamentum Graecum et Latinum*, 3. *Egy Gradualis folio*, 4. *Egy Magyar Biblia in folio*, 5. *Egy tisztességes Impressum in quarto*, 6. *Egy Kis Magyar Psalterium*.⁴³²

Az 1694. évi vizitációkor jegyezték fel: „*Vagyon egy Graduál néhai Rákóczi György fejedelem ő nagysága adatot volt, a mester házánál áll susessione*.⁴³³ 1752-ben az orbaiszéki esperesség jegyzőkönyve szerint a következő művek voltak a zabolai gyülekezetnél: „*Könyvek: egy Váradai Biblia a cathedraban. Egy Soltáros könyv in quarto, méltóságos Toldi Ádámné aszonyom ajándéka. Egy Graduale in folio. Augustinus Marloratus in Novum Testamentum két darabban. Interlincalis Biblia*.⁴³⁴ A XIX. századi vizitációk alkalmával már csak három munka meglétét jelezték: Glacz Jákob A Reformatio 3dik százados öröm innepnek elő adása Márton József fordításában; a Pestis ragadvány ellen oltalom című könyv, amelyet a Nemzeti Gárda Hivatal adott ki Bécsben 1814-ben; Szotyori József Dietikai rövid kátékhézise, amely 1831-ben jelent meg Marosvásárhelyen.

Árva Bethlen Kata, Bethlen Miklós unokahúga udvarházában készült a zabolai református egyház egyik értékes úrasztali abrosza.⁴³⁵ Felületén tizenhárom lila és aranybarna színű recekocka váltakozik sakktáblaszerűen, patyolatfehér négyszögekkel. Palotay Gertrud úgy véli, hogy a négyzetekben található min-

ták azonosak az olthévízi, a gyulafehérvári és a debreceni úrasztali abroszok díszítményeivel. A leheletfinom abrosz közepére Agnus Deit, vagyis Krisztust, a háló többi kockájába pedig az evangélistákat és neveiket hímeztek. A textília kompozícióját tudatosan tervezték: a zászlós bárányt körülvevő négy kockába Márk, kettőbe Lukács, négybe Lukács evangélista jellegzetes jelképeit varrták. Mindegyik alak feliratos szalagot tart, amelyen a saját neve olvasható. Az abrosz szegélycsipkéjén a debrecenihez hasonló geometrikus elemek láthatók. A receháló alapja lilásvörös selyemből készült, közepén aranybarna és fehér selyemmel varrt díszekkel.⁴³⁶

A zabolai úrasztali terítő az európai és az erdélyi hímzőművészet igen értékes alkotása. Elrendezése, kompozíciója a XVII. századi itáliai receabroszokra emlékeztet. Felületén a hímzésekkel betöltött és a szabadon hagyott négyzetek arányosan oszlanak el. A recekockák bibliai alakokkal való kivarrása a reneszánsz kori Itáliában terjedt el. Árva Bethlen Kata asztalterítőjén különösen jól sikerült az alakok térbeli elhelyezése és a részletek műves, gondos ábrázolása, ami kifinomult ízlésére vall. A fonalas munka kétféle színhasználata szintén a késő reneszánsz szemléletességre törekvéséből ered. A színes alaphálójú recét Erdélyben már a XVII. században is készítettek, Kata asszony következő századi terítőjével pedig ezeket a korábbi hagyományokat folytatta. Az emlékiró fonalastextil-készítői munkálkodása második férjével, Teleki Józseffel 1722-ben kötött házassága idején kezdődött,

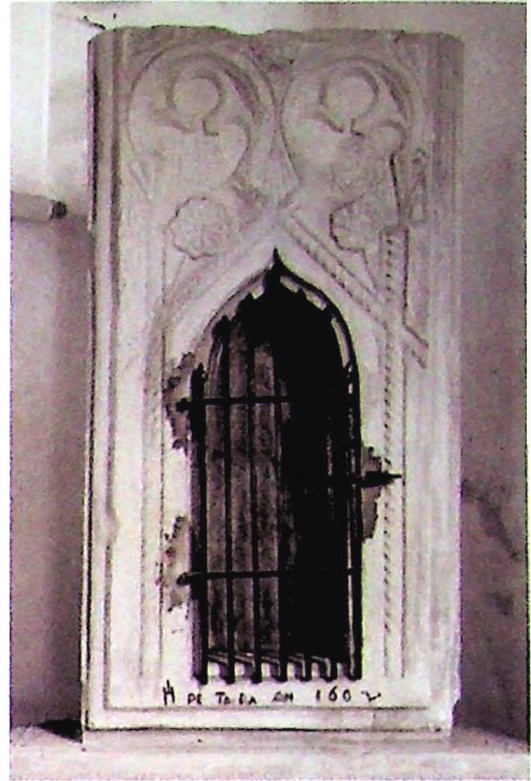
majd később, özvegysége alatt teljesedett ki.⁴³⁷

A zabolai református közösségnek már a XVII. század idején jó kapcsolatai voltak a Bethlen családdal. A Basa Tamás unokájával házasságra lépett Bethlen Miklós, Erdély kancellárja, bethlenszentmiklósi kastélya építőmunkálatai alatt is több alkalommal szívesen időzött Zabolán.

Az 1694. évi egyházlátogatáskor jegyezték fel: „*Item tekintetes nagyságos Mikes Mihály uram ő nagysága szerelmes házastársa, Bethlen Drusiana asszony, conferált istenes indulattyából egy darab zöld remek posztót az pulpitusra, mellyet szegekkel oda is szegeztek, neve is fel vagyon varva.*”⁴³⁸

Bethlen Mihály bőkezűen támogatta a gyülekezetet. Felesége, Vay Erzsébet 1700-ban úríhímmzéssel készített terítőt ajándékozott a zabolai eklézsiának. Az 1694. évi vizitációs jegyzőkönyv egyik lapján, 1713-ban újabb adományt említenek: „*Tekintetes nemzetes ifjabbik Kun Istvánné asszonyom, tekintetes nemzetes Redei Maria asszony, conferált az zabolai praedikallo székre és asztalra istenes indulattyából edgy edgy darab posztot. Vegye Isten kedvesen, Anno 1713.*” Két év múlva, az 1715. évi látogatás alkalmával pedig azt jegyezték fel, hogy „*vagyon edgy szélyben szótt fejér sávós ujj abrosz, Szent Páli Rédei Istvánné asszony ajándékozta.*”⁴³⁹

A XVIII. század második felében gróf Teleki Krisztina, Toldi Ádám özvegye és fia, Toldi Zsigmond készítette a templom új bútorzatát és festett mennyezetét. Árva Bethlen Kata

Szentségtartó (2006, Dimény Attila)

nagy értékű textíliái adományozással kerültek az eklézsia tulajdonába, ezt az 1749. évi zabolai egyházlátogatás is megerősíti, amikor Orbaiszék vizitációs jegyzőkönyvébe feljegyezték: „*Sicut in Visitatio 1715, insuper méltóságos néhai Sacri Romani Imperii comes Teleki Josef uram házas társa, méltóságos Bethlen Kata asszony ő nagysága conferált ecclesia számára egy abroszt kotzkáson seljemel varrottat, melynek a kotzkájának seljem tablajára a 4 Evangelisták czimerei reá varrattak, igen szép munka.*”⁴⁴⁰ Az 1752. évi leltárban tünt fel egy „*portai bojtos abrosz, selyem kerületű, egy szélyben silésiai koczkás abrosz.*” Feltehetően olyan ne-

mes familia adományaként kerülhetett a gyülekezet birtokába, melynek egyik tagja Törökországban járt követként.⁴⁴¹

A parókián őrzött jegyzőkönyvek szerint, nemcsak a helyi, hanem szomszédos falvakban élő, de zabolai földeket is birtokló nemesi családok is adományoztak a XIX. században településünk református gyülekezetének különféle tárgyakat, elsősorban textíliákat. Így például 1815-ben méltóságos Nalácz Anna asszony *„egy hamuszín stráfos keszkenőt” a katedrára és „egy kávészín négy nyústös keszkenőt” az Úr asztalára.* Ugyanabban az évben további donációk is érkeztek, köztük *„Egy fejér Lengyelgyolcs himes kendő, két végin ezüst Czánkli rá varva”.* A század közepén Gyárfás Miklós volt az eklézsia egyik fő patrónusa, aki a lelkésznek, az oskolamesternek és a harangozónak évente hat-hat kalangya (kereszt) rozst és zabot adományozott. *„Ugyan az 1843-ik évben december 10-én Méltóságos Gyárfás Miklós Urnak udvari tisztje, Barátosi tekintetes Balog János urnak felesége, Mircse Mária asszony meghalálózván, a nevezett özvegy, tekintetes Balog János Úr sziveskedett azon fekete Bakacsint, mellyel idvezült nője halotti szekere volt leterítve, Nemes Megyénknek ajándékozni oly célra, hogy ezzel mind azoknak, kiknek teczik, temetés alkalmával koporsojok bétakartasson.”*

A református egyház tulajdonában lévő jegyzőkönyv szerint, Cserey János nejevel, Zathureczky Emíliával együtt 1851-ben majd 1855-ben *„vallásos érzések nyilvánítására ajándékoztak az Úr asztalára”* egy-egy csipkéből és

meggy színű bársonyból készült terítőt. Ugyanők *„1860-ban a Zabolai ev. Ref. Egyházunknak egy szép kékföldű, zöldvirágú, szőrszövetű, vereses zsinórba szegett, a négy szegin négy zsenilibojtos úr-asztal-terítőt ajándékozott vasárnapokra”.* Mikes Benedekné Mózser Zsófia úrnő pedig egy fehér márványlapú, szecessziós stílusú asztallal és egy vörösbársony szószéktakaróval gyarapította az eklézsiaát. Az utóbbira azt hímezték: *„Ha Isten velünk, ki ellenünk.”* 1897-ben gróf Mikes Árminné egy olyan sötétpiros színű úrasztali takarót adott, amelyet még saját nagyanyja hímzett, ugyanakkor egy hasonló színű posztotakarót is adományozott a templomnak, az úgynevezett grófi székekre.

A zabolai eklézsia épületeit a helyi gyülekezet építtette és tartotta fenn. Az ezzel kapcsolatos feljegyzések értékes adatokat örökítettek meg a hajdani helyi népi építészetéről. Csutak Ferenc lelkészsége idején, 1761-ben a régi parókiát elbontották, az új hajlékot pedig az akkor készített fundamentumra emelték. A pince melletti alapfalak között kőből *boltozott museumot,* azaz egy titkos helyiséget alakítottak ki. 1769-ben a parókia udvarán álló istállóra és sertéspajtára új zsúpot tettek. Egy év múlva a harangozó házát újíttották fel, ahol új kemencét raktak. Az úgynevezett gabonásházat (tárolót) új zsindelelyel födték. A parókia kerítéseit megjavították, és az iskola „kisebb tanuló házában” kemencét és „fütőt” (kályhát) rakattak.

Az eklézsia 1835-ben is több épületet, illetve kisebb parcellákat birtokolt:

*Templombelső az 1977-es földrengés után
(1977, Bortnyik György)*

*A vártemplom felújított tornya
(1997, Dimény Attila)*

„Van egy papi lak jóság, szomszédja Keletről Gyárfás Miklós úr Colonusa, Észak és Nyugatról az ország uttya, Délről Kozma Károly. Ezen jóságon van egy zsendelyel fedett Ház 4 szobákkal, az egyik, melly tanuló Ház kőből van. A Ház alatt köpincze. A Ház oldalán egy kis csengetyű, ugyan a Házban egy Taraczk ágy nélkül. Van a papi Jóságon csűr, kettős szekér színnel, és sertés pajtával. Sütő Ház sendelyel és gabonás fából, sendelyel fedve, és egy kőből rakott kút, az ereszen egy nagy almárium, és egy pohárszék... Van egy oskola mesteri Lak jóság. Szomszédja keletről Mltgs Gyárfás Miklós úr Colonusa, Délről a

papi Jóság és Északról az ország uttya. Ezen van zsendelyel fedett Ház belső kamarával, pálinka főzővel, Classisal, s alatta lévő pinczével. Ezenkívül tsűr, egyes istáló szekér színnel és kettős sertés ollal egy fedél alatt. Sütő Ház zsendelyel fedve, és egy kövel ki rakott kút... Van a templom kerítése mellett egy Harangozói jóság, mellynek szomszédja a kőről járó út. Ezen jóságon van egy Ház zsendelyel fedve, a mellette lévő Leány oskolával. Csűr, sütő... A Papi Jóság előtt, a régi Sáncon kívül van egy három szegű káposztás kert, mellyet a Pap bir. A Kő kerítésen kívül lévő veteményes hely a harangozó Ház megett, és elől a

Sáncz karéjig a Harangozótól biratik, a Sáncz karén tul lévő rész pedig a pap-tól.” A különféle adományokkal a gyülekezet jelentős földbirtokhoz is jutott. 1911-ben például, Földes György lelkeszsége alatt már kétszáznegyven hektár erdőn és nyolc hektár szántón gazdálkodhatott.

A XVII–XVIII. századi jegyzőkönyvek megemlítik azokat a vitákat is, amelyek a templomi ülésrend megszegéséből keletkeztek. Az 1677. évi vizitációs jegyzőkönyv készítői az ilyen jellegű perpatvarokat a következő utasítással akarták megelőzni: *„Ezen zabolai ecclesiában való álló helyek felől való controversiát így decidáltuk, hogy valaki edgynél többet akar birni, kertet is ahhoz képest tartson, mindenik parochiális ház környül a templom szükségire való contributio is az szerint légyen, valaki edgynél többet akar birni, az helynek száma szerint többet is contribuáljon, senkinek, pretentioja szerint való igasságának nem prejudekálván, ez a deliberátumunk.”*⁴⁴²

Az orbaiszéki esperesség vizitálói az 1715. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint a zabolaiaknak a következőket javasolták az ülésrenddel kapcsolatban: *„A szent communióra való fel járásban illyen ordot observáljanak, hogy elsőben az nemesség, másod rendben az szabatsággal élő rendek, harmad rendben az jobbágy személyek procedáljanak, ezt observálván az ki járásban is, ide értvén az asszonyi nem is. A classisokban, aki elől megyen, leg belől üljön és így consequenter, hogy az imátság meg ne háborittassék.”*⁴⁴³

A zabolai eklézsia azonban ellenállt a felsőbb egyházi utasításoknak, ezért 1736-ban a falut felkereső vizitátorok keményen rendreutasították a gyülekezet tagjait: *„A templombéli classisok iránt tött commissionak az ecclesia nem engedelmeskedett, melyhez képest a mostani Szent Visitatio azon dologról oljan serio commitál, hogy ha mégis contumaciter viselné magát az ecclesia és kiki magának a templomban tulajdon széket tartana mind Particularis, mind a tiszteletes püspök úr Generalis Visitationak determinatiojának opponálván magokat, az elébbeni Visitationban specificalt poenat, fl. 200 a Visitatio irremmissibiliter exigálja. A templombéli be és ki járásban, úgy a communióra való fel járásban is ki ki a maga rendit observálja. A férfiak a felső ajtón, az asszonyok az elsön mennyenek ki és be. A communióra felettebb sokan egy seriesben fel ne járuljanak, hanem ki ki a maga rendiben menyen fel, sub poena duplicis majoris contumelia singillatim.”*⁴⁴⁴ Az utasítás ellenére a különböző jogállású rendi csoportok között a templomban tovább folyt a versengés, amely gyakran könyöklésekbe, hevesebb lökdösődésekbe torkolt.

Az 1848-es jobbágyfelszabadítás előtt, 1840-ben a gyülekezet lélekszáma 1203 fő, amelyből 715 személy katonarendi, 488 pedig jobbágy. Közülük a férfiak száma 610, több mint a fele – 350 – hadfi, 260 pedig pór. Az 593 asszony közül a férje révén 365 katona rendi volt, 228 pedig jobbágy. E különböző jogállású családok kényesen vigyáztak arra, hogy a falu társadalmában, gazdasági

A református templom kazettás mennyezete (2012, Daczó Enikő)

életében elfoglalt helyüket a templomi ülésrend is pontosan tükrözze. Ha ezt közülük valaki megsértette, akkor a legváltozatosabb büntetésre számíthatott.⁴⁴⁵

Elsősorban a református gyülekezet lelkésze és presbitériuma, kisebb mértékben pedig az imecsfalvi római katolikus plébánia zabolai filiája, egészen a XIX. század derekáig, tehát a polgárosodás megjelenéséig és kibontakozásáig, döntő szerepet játszott a keresztény erkölcs és értékrend terjesztésében, valamint a faluközösség által elfogadott együttélési szabályok és normák megsértőinek a megbüntetésében. Már a XVIII. században mind az egyház, mind a katona rendi önkormányzat határozottan jogot formált arra, hogy beleszóljon

tagjainak családi, sőt szexuális életébe. A gyülekezet előtt nyilvánosan megszegényítették a vallásos hiten alapuló szabályok megsértőit, akik általában elfogadták a közösség ítéletét. A házasság előtti vagy a házasságon kívüli szexuális kapcsolatért, a jegyesség indokolatlan felbontásáért valamint a lopásokért a legtöbben tudatosan vállalták az ekleziakövetéssel járó megszegényítést vagy másféle büntetést.

Az 1715. évi egyházlátogatás alkalmával például tizenhárom zabolai személyt idéztek be különböző kihágásokért: „*ugymint communióval nem éléssel, cultus negligentiájával, innepi szegéssel es egyéb keresztyénséghez idegen cselekedetekkel.*” Ugyanebben az

évben a vizitátorok súlyosan elítélték a szombati és a vasárnapi táncmulatságot: „...az zabolai ifju legények és leányok sok rendetlen dolgokkal extradáltatván, hogy vasárnap cselekedtek volna... sing-illatim az szabad rend fl. 3, az jobbágy rend fl. 2 convicáltatnak, similiter az nemesség is.” Az egyházi előjárók azonban nemcsak a fiatalok guzsalyosban rendezett multságait tiltották: „az ifjak ne gusalyoskodgyanak, vizbe vetni, cantalni ne járjanak, sub poena fl. 12, az estvéli és reggeli harangozást observálja.”⁴⁴⁶

Az úrvacsora vételének elmulasztását még súlyos betegek esetében is elítélték. 1724-ben például „Réti György pedig beteg felesége nyomorult állapottyában elmulatta, es Tiszteletes Praedikatorval nem hivattasimplex, minor Contumelian nem a felesége, hanem maga convincaltatik, es ha ennek utannais el mulatna, duplicaltatik a poena.”⁴⁴⁷

A gyülekezet elsősorban azért büntette keményen a káromkodást, mert Istent gyalázták. Ács Györgynét ugyancsak 1724-ben „adta hunczfutt teremtetével valo Karomkodásaert büntettetik az Méltóságos Regium Gubernium Com-misioja szerint, jobbágy Asszony leven kemenyen meg verettesek”.⁴⁴⁸

A paráznságban élő Héja Mihálynak 1785-ben úgynevezett számártemetést rendeztek.⁴⁴⁹ Okát az eklézsia halotti anyakönyve így örököltte meg: „... részegen menván haza az udvarba, a patakba bele holt. Ki is sok esztendőől fogva gonosz parázna életet élő ember lévén, a templomból is kitiltatván, semmiképpen az eklézsia követésre magát rá nem vette, melyre nézve harangozás

és prédikáció nélkül lessz valós érdeme, hogy eltemetessék.”

Ha kitudódott a fiatalok házasság előtti szexuális kapcsolata, akkor az érintett párt az egész gyülekezet előtti nyilvános vezeklésre szólították fel. A református egyház jegyzőkönyve szerint ilyen eset történt például 1795-ben, amikor „Dobri Ilona Major Antaltól nagy viselős lévén eklézsiát követtek” az Úr asztala előtt. A vétkezőknek a XIX. század közepén már csak a lelkész és a megyebíró előtt kellett megbánniuk bűneiket: „1848. december 16-án Deák Anna és Csekme Mária, a Sándor leánya fajtalan életökért eklézsiát követtek Kónya Dániel és Csákány Mihály előtt.”

A zabolai református gyülekezet jegyzőkönyvei 1695-től, anyakönyvei 1757-től maradtak fenn. A Securitate, a román politikai rendőrség 1951-ben kiszállt a parókiára, és összeszedte a régi, értékes iratokat és feljegyzéseket, s beszállította azokat a román belügyminisztérium által felügyelt Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárba. Az 1989-es rendszerváltozás után, azokat már minden kutató szabadban tanulmányozhatja.

A Mikes család már a XVIII. században, közvetlenül a Zabolai-hegyek alatt kápolnát épített a betelepülő román családok számára. Ikonosztázának festett, 1777-es évszámú ajtaját felhasználták a XIX. század elején emelt újabb fatemplom berendezésében. E második, 1832-ben elkészült épület deszkából kialakított mennyezetét háromszéki festett bútorok jellegzetes virágdíszes koszorúi ékesítik. A zabolai magyarok által régi román templomnak nevezett

hajlékot Mária halálára (Adormirea Măicii Domnului) emlékezésül szentelték fel, ahol azóta minden évben rendszerint augusztus 15-én tartanak búcsút. A fenyőfa gerendákból épített, elől kisebb tornyú ortodox templomot az 1990-es évek elején gyökeresen felújították, majd 1997. szeptember 7-én Ioan Sălăjan, a nem sokkal korábban felállított Hargita-Kovászna ortodox egyházmegye püspöke újra felszentelte. Az épületet műemlékké nyilvánították, melyben nagyon értékes deszkára és üvegre festett régi ikonok és templomi zászlók tekinthetők meg.⁴⁵⁰

A tehetős helyi Oprea család 1937-ben a Mikesek rezidenciájával szemben új, látványos ortodox templom építésébe kezdett, amelyet később, a kicsi magyar világban, 1943. augusztus 22-én Nicolae Colan, ortodox püspök szentelt fel Illés próféta tiszteletére. A zabolai román fiatalok azóta ebben a templomban kötnek házasságot. Attól az időtől az esküvők újabb szokással gazdagodtak: amikor a násznép kilép a templomkertből, a Mikes család udvari kapuja előtti téren a résztvevők hatalmas körbe állnak, és eljárák a menyasszony jellegzetes, hórának nevezett körtáncát.⁴⁵¹

Az 1960-as évekig a helyi román fiatalok Szent Illés napján (július 20–22-én) a régi templom előtti téren háromnapos ünnepséget szerveztek. Az alkalomra általában a román juhászlegények is leereszkedtek a havasokból, és a táncmulatság alatt menyasszonyt választottak maguknak. A zabolai románok legnagyobb közösségi ünnepére rendszerint eljöttek a berecki, kézdimartonosi, vaj-

nafalvi, papolci és a zágoni román családok is.

A helyi románok lakodalmas szokásaikban számos régi elemet napjainkig ápolnak. A menyasszony és a vőlegény házát papírszalagokkal feldíszített fenyőfacsúccsal jelölik meg. A leendő vőt közelebbi barátai rituális borotválással készítik fel az esküvőre. Az ara kikérése a hagyományos hármas próbával, álmenyasszonyok felismerésével a magyar lakodalmakhoz hasonlóan történik. A népviseletbe öltözött legények a menyegzői menet előtt lóháton futtatnak, versengenek. Az esküvői szertartás után a templom ajtajában a fiatal pár feje fölé emelnek egy díszesen elkészített kalácsot, amelyet borral lelocsolnak, majd azután apró darabokra törnek, és különféle édességekkel együtt a násznép és az ott várakozó kisgyermekek közé dobálják.

A zabolai románok elhunyt családtagjaikat a Domb alatti régi templom kertjébe temetik. Halottkultuszukban is a legutóbbi időkig őrizték hagyományait. Így például a meghalt lelkének a nyugalmára a koporsó felett egy bárányt vagy kakast nyújtanak át az egyik szegényebb szomszédnak vagy annak a személynek, aki az elhunytat ápolta. A sírnál felállítandó kereszttel a halottas menet élén mennek. Egy élő gyümölcsfáról levágott, megszentelt gyümölcsökkel, süteményekkel és más édességekkel feldíszített ágat is visznek, amelyet a sírgödörnél megráznak, a lehullt csemegéket a kisgyermekek kapkodják fel. Az elhantolás után ezt a gyümölcsfaágat is leszúrák a föld-

be a halott keresztje mellé. Az elhunyt lelkének nyugodalmára és emlékére a temetés végén a szertartás résztvevőinek pománát, főtt gabonaszemekből, újabban rizsből és rituális kalácsból álló ételáldozatot osztogatnak.⁴⁵²

A román közösség a két világháború között a régi és az új templom közötti utcában fából művelődési házat épített, majd az 1989-es rendszerváltás után

nekikezdték az új parókiához is, amit 1996-ban sikerült befejezniük.

Az ortodox közösség keresztelési anyakönyvét 1813-tól, a házasságát 1816-tól, az elhalálozást 1893-tól vezetik folyamatosan. 1951-ben ezeket is beszállították a Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárba.

Zabola felekezeti szerkezete⁴⁵³ 1850–2002 között a következőképpen alakult:

Év	Összesen	Ort.	Gkat.	RKat	Ref.	Evan.	Unit.	Izr.	Egyéb
1850	2006	127	3	597	1279	0	0	0	0
1880	2425	208	1	788	1427	1	0	0	0
1890	2325	202	27	751	1345	0	0	0	0
1900	2525	290	3	857	1375	0	0	0	0
1910	3166	405	49	1085	1586	10	5	26	0
1930	2776	531	3	1003	1214	7	9	4	5
1941	2757	484	10	1038	1199	11	13	1	1
1992	3555	908	14	1158	1415	0	3	0	57
2002	3462	872	0	1150	1361	0	0	0	79

A fenti táblázat adatai is azt tükrözik, hogy a falu felekezeti struktúrájában az utóbbi százötven év alatt látványos változások és átrendeződések történtek. Míg az ortodoxok 1850-ben a falu 6,33%-át alkották, addig közösségük 2002-ben már a település 25,18%-át jelenti. A zabolai ortodox románok jelentős gyarapodása elsősorban a folyamatos betelepülésekkel, a sajátos lokális exogámiával (a máshonnan származó férjek betelepülésével) és a magasabb születési mutatókkal magyarázható.

Ugyanabban az időszakban a római katolikus magyarok már jóval kisebb

mértékben, 29,76%-ról 33,21%-ra gyarapodtak, miközben a reformátusok látványosan, 63,75%-ról 39,31%-ra csökkentek. A reformátusok és a katolikusok magyarságon belüli arányának megváltozása elsősorban a helyi tehetséges plébánosok áldozatos munkájának eredménye. Nem volt véletlen, hogy a zabolai kálvinisták 1888 márciusában, amikor lelkészük, Csákány József – aki negyven évig állt a gyülekezet élén – elhunyt, a megüresedett parókiára legalább olyan tehetségű lelkipásztort kértek Erdély püspökétől, mint a falujukban igencsak eredményesen működő plébá-

Konfirmandusok 1938-ban

nos. „Ezen elvünk megnyerésére csak is azon óhajtságunknak adnánk kifejezést, nehogy Zabola, mint első osztályú ev. ref. egyházközsége papi állomása gyenge tehetségű és szónoklatú pappal töltenék bé, minek következménye az lenne, hogy vallásváltoztatás állana bé azonnal, mivel itten a katolikus vallású pap nagyon kitűnő szónok, és ennek következtében a nép nagy része, mint ev. ref. vallású ma is, a katolikus templomot gyakorolja és ennek megakadályozására nézve nekünk azon okból is fő törekvésünk az, hogy mi is egy kitűnő tehetségű és szónoklatú papot kaphatnánk, mint jelen van a katolikusoknak.”

A zabolai felekezeti arányok megváltozását hosszabb távon a vallásilag vegyes házasságok is befolyásolták. A katolikus egyház ugyanis a református házastársat szigorúan reverzálisra kötelezte, ilyenképpen megőrökítve: „az evangélikus református vallásból az egyedüli

üdvözítő Katolikus Egyház kebelére visszatértek, s a gyülekezet előtt letették az esküit”.

Adataink szerint 1770 és 1915 között ez településünkön összesen 134 lakost érintett. A felekezeti szempontból vegyes házasságok ügye a XX. század végére fokozatosan rendeződött, és rendre kialakult az a gyakorlat, hogy a fiúgyermekeket általában az édesapjuk, a kislányokat pedig az édesanyjuk hitére keresztelik.

1850–2002 között a magyar ajkú római katolikus közösség száma gyakorlatilag megduplázódott, míg a reformátusoké enyhén csökkent. A 20. század második felében vezetett ortodox román, valamint római katolikus és református magyar keresztelési és elhalálozási anyakönyvek azt dokumentálják, hogy a zabolai ortodox románság folyamatos gyarapodásához képest jóval szerényebb a római katolikus magyarok

A Gyöngyharmat néptáncgyűttes felvonulása (2011, Péter Levente)

természetes demográfiai növekedése. A reformátusok mutatói azonban már az 1940-es évek végén és az 1960-as évek elején is jelentős veszteséget mutatnak. Ez a lassú fogyás azonban tovább fokozódott az 1970-es és az 1980-as évek közepén, majd látványosabbá vált az 1990-es években. A 20. század utolsó évtizedében már a római katolikus magyarság mutatói is folyamatos veszteséget jeleznek, de számuk 2004-től újra szerényen növekedni kezdett. Habár a zabolai román közösség 1995-től minden évben enyhén növekedett, 2000 után már körükben is inkább fogyás és ingadozás tapasztalható.⁴⁵⁴

A hivatalos népszámlálás adatai szerint napjainkban is a reformátusok alkotják a legnépesebb vallásos közösséget a falun belül. Az őket követő ró-

mai katolikusok és ortodoxok mellett hosszabb-rövidebb ideig más felekezetek hívei is éltek a helységben: például 1930-ban négy baptistát vettek számba településünkön, s a második világháború utáni évtizedekben pár helybeli család jehovistává vált. Habár a totalitárius hatalom különösen az 1970–80-as években számtalanszor durván zaklatta őket, számuk fokozatosan gyarapodott: 1992-ben 57-en, 2002-ben pedig már 71-en tartoztak a közösséghez Zabolán. Kihasználták az 1989. évi változások utáni szabad vallásgyakorlás lehetőségeit, s közel a falu adminisztratív, szakrális központjához, a Vasút utcában 2000-ben korszerű imaházat építettek, s az addig rejtett, búvópatakszerű vallásszösségüket csakhamar intézményesítették és láthatóvá tették.

ISKOLAI ÉLET

A XVI. század közepéig a faluban római katolikus parochiális iskola működött, ahol a plébános és a kántor foglalkozott a gyermekekkel.⁴⁵⁵ Zabolán 1585-ben már volt református népiskola is, amelyben egy *Máthé* nevű kántor, egyben scholamester oktatott.⁴⁵⁶ A pávai Vajna család sepsiszentgyörgyi állami levéltárban őrzött iratai⁴⁵⁷ között egy 1597. évi feljegyzés szerint „*Colosuary Jakab Diak vala a Zabolay Schola Mester*”. 1627-ben Nagy Péter, 1664-ben pedig Mathias Szőlősj a zabolai rector⁴⁵⁸, 1676-ban ismét a Jakab nevet viselő, 1695-ben pedig Zilahi György.⁴⁵⁹

Kiemeljük, hogy a XVII. században a zabolai református iskolát jelentős ösztözzekkel támogatta a kálvinista hitű Basa Tamás, valamint unokájának férje, Bethlen Miklós államférfi és emlékiró.⁴⁶⁰ A helybéli oktatás színvonalának is köszönhető, hogy ebből a háromszéki faluból is többen Nagyenyedre, majd onnan különböző nyugati protestáns egyetemekre kerültek.

Tonk Sándor kutatásaiból tudjuk, hogy Mikes Mihály 1633. október 27-étől a hollandiai *Leydenben* végezte egyetemi tanulmányait, majd hazatérése után, 1648-ban az erdélyi fejedelmi udvarban a lovasság alkapitánya. 1654-ben alezredes, 1652-ben a fejedelmi bírói tábla ülnöke, 1656 tavaszától kancellár, 1658–90 között pedig a fejedelmi tanács tagja.⁴⁶¹

Egy másik zabolai magyar diák 1638. április 28-án *Franekerben* tanult a teológiai fakultáson, majd szintén ott „disputált” 1640-ben.⁴⁶² Feltehetően ő lehetett az az ifjú, akiről az 1635. évi lustrában feljegyezték: „Antal János Miklos Scholaban lakik.” Szintén Franekerben, 1647. augusztus 3-án kezdte felső tanulmányait egy másik zabolai magyar peregrinus, tanulás céljából vándorló diák, aki I. Rákóczi György fejedelem alumnusaként (mai szóval ösztöndíjasaként) 1647. június 5-én indult útra Sikó János és Fogarasi K. Ferenc társaságában.⁴⁶³

A tehetségesebb zabolai református fiatalok a XVII. századtól kezdődően elsősorban a Bethlen Gábor fejedelem által alapított nagyenyedi református kollégiumban tanultak. Jakó Zsigmond és Juhász István tárta fel, hogy 1662–1839 között Zaboláról összesen tizenhat, míg a faluval összenőtt Páváról már harmincegy diák látogatta a kollégiumot, majd tanulmányaik befejezése után világi és egyházi pályára léptek.⁴⁶⁴ Például Stephanus Zabolai 1674-ben Kapuson rector,⁴⁶⁵ vagy Kovács József, aki Teleki Sámuel kíséretjeként nyugati akadémiákat látogatott diák korában, majd 1767-től Nagyenyeden előbb rendes, azaz kinevezett tanár, később pedig a kollégium igazgatója.⁴⁶⁶

Az erdélyi protestáns iskolák a XVIII. században, az osztrák hatóságok

A Balogh tanítócsalád a 20. század első felében

berendezkedése után, nehéz helyzetbe kerültek Erdélyben. 1783-ban a gubernium arra utasította a tanítókat, hogy kálomista, azaz református iskolákban ne merészeljenek római katolikus vallású gyermekeket oktatni. Daczó József sepsiszentgyörgyi kurátor 1786-ban a háromszéki kálvinista iskolákba is elküldte Mária Terézia királynő azon rendeletét, amelyben az oktatás tartalmának és módszereinek egységesítését javasolta.⁴⁶⁷ Az osztrák hatóságok a lányok iskolai oktatását is szorgalmazták a felvilágosodás szellemében. Orbaiszék egyházi vizitációs jegyzőkönyvében már jóval korábban, 1728-ban a következő ajánlást fogalmazták meg: „A lányok vasárnapokon a tanításra szorgalmatosan fel járjanak, a kik pedigh fel nem járhnának, tudgyák megh, hogy

*bizony ecclesiát követnek gyalázatosan, a tanításért pedigh egy egy napi aratással tartoznak.*⁴⁶⁸ 1736-ban, a Zabolára látogató egyházi vezetők a lányok oktatásának az időpontját is szigorúan meghatározták: „A leányok a tanításra Pünkösdtől fogva Szent Mihály napigh vasárnapokon fel járjanak.”⁴⁶⁹

A helyben megőrzött iratok több, a XVIII. században működő zabolai református tanító nevét is megőrizték: 1714-ben Hatházi György, 1763-ban Kovács Miklós, 1778-ban Kelemen János, aki egyébként messze földön híres orgonista is, 1780-ban Bene Sámuel, 1795-ben pedig Kósa Sámuel tanította a helyi protestáns családok gyermekeit.⁴⁷⁰

Egy 1808-ban keltezett rendelet kötelezővé tette, hogy a lányok Szent György napjától kezdődően egészen Szent Mi-

hályig minden vasárnap, nyomban az istentisztelet után, katekizálásra járnak, ott megismerkedjenek a keresztyén egyház tanításaival, az írással és olvasással, tanuljanak aritmetikát, geográfiát, erkölccsant és énekeket. Az utasításokat az akkori tanítónak, Mihály Andrásnak kellett végrehajtania.⁴⁷¹

A XIX. század elején a zabolai református iskolában a fiúk és a lányok még külön tanultak. Az előbbieket az iskolamester, az utóbbiakat a harangozói tisztet is ellátó másik tanító oktatta. 1841-ben a mester telkén, a kapubejárattól jobbra egy új iskolaépületet emeltek a fiúk számára. A reformkorból Deák József, Bod László, Bitai Benián (feltehetően Benjámín) tanító nevét jegyezték fel. A zabolai református kisgyermeket 1808-ban Mihály András, 1848-ban Szabó Lajos, 1861-ben pedig az utóbbi öccse, Szabó János tanította. Szabó Lajosról 1848-ban még azt is feljegyezték, hogy a kántortanító kitűnő orgonista.⁴⁷²

A hitújítás utáni évszázadokban a római katolikus hiten maradt zabolai családoknak elsősorban a Mikes család volt a támasza. A família mindig jelentős összegekkel támogatta a helyi katolikus gyermekek oktatását. A XVII–XVIII. században tanításukat a római katolikus kántortanító bérelt lakásában oldották meg. Baricz kántortanító szorgalmazására a grófi család 1815-ben egy szalmafedezésű iskolát építtetett. Ezután Fekete Mózes okította a zabolai katolikus nebulókat. 1850-től Nagy Mihály tanított a római katolikusok felekezeti iskolájában, akinek lakást is biztosítottak.⁴⁷³ 1854 januárjában ott huszonnégy fiú és

huszonnégy lány tanult.⁴⁷⁴ Az 1859. évi összeírás szerint már hatvanhét katolikus gyermek látogatta az intézményt.⁴⁷⁵

Az 1848–1849-es forradalmat és szabadságharcot követő években Mikes Benedek elbontatta a kastélykertjében álló kápolnát, és a falu központjában egy római katolikus templom építését kezdeményezte. A gróf négyszáz forintot adományozott arra a célra, hogy az új istenháza kertjében olyan kántortanítói lakást emeljenek, amelynek nagyobb szobájában a római katolikus kisgyermeket is oktatni lehet. 1865-ben készült el a kántor szolgálati lakása, amelynek nagyszobájában tágas osztálytermet alakítottak ki.⁴⁷⁶

Nagy Mihály halála után a katolikus hívők 1876-ban Héja Józsefet választották kántortanítónak, aki korábban a moldvai Gorzafalván tanította a csángó magyar gyermekeket. Héja 1873-ban átkerült az újonnan megalakított községi iskolába, ahonnan húszévi szolgálat után, 1892-ben vonult nyugdíjba. A zabolai római katolikus felekezeti iskola egészen 1873-ig állt fenn, amikor megalakult a helyi községi iskola.⁴⁷⁷

A Mikes család 1832-ben olyan kántori lakást építtetett az ortodox fatemplom szomszédságában, amelyben egy tantermet is kialakítottak. Később, 1872-ben, szintén a grófi família anyagi támogatásával nagyobb méretű otthont emeltek a görögkeleti kántortanítónak az úgynevezett Kertész-kertben, ahol ismét tantermet rendeztek be a román gyerekeknek. Gheorghe Teculescu 1873-tól már ebben az új hajlékban kezdte el tanítói munkáját. A román szülőknek minden

Zászlóavatás az iskola udvarán

gyermek után egy véka törökbúzá (kukoricát) kellett fizetniük az oskolames-
ternek, akinek az átlagos évi fizetése
akkor százhusz forint. 1876-tól Nicolae
Solomont alkalmazták kántortanítónak a
görögkeleti iskolában. 1889-től Ludovic
Popa, 1890-től Ioan Moldovan, 1891-től
Gheorghe Marin, 1905-től pedig – pópai
teendői mellett – Petru Mihai tanította
a román gyerekeket. A helybeli ortodox
iskolaszék elnöki tisztét mindig a görög-
keleti pópa töltötte be.⁴⁷⁸

Az 1868-ban elfogadott népoktatási
törvény tankötelezettséget írt elő min-
den kisgyermek számára. Annak hatá-
sára Sepsiszentgyörgyön is megalakult a
megyei iskolatanács, melynek tagja volt
gróf Mikes Benedek is.

Közben 1870 márciusában Zabo-
la magyar előjárói elhatározták, hogy
a református és a katolikus felekezeti
iskolák összevonásával községi iskolát
alapítanak. A döntést 1873-ban Mikes
Benedek gróf is elfogadta, akit meg-

választottak az iskolaszék első elnökének.⁴⁷⁹

Az 1873–1874-es tanévet már községi tanügyi intézményként kezdték, de az oktatás továbbra is a felekezeti iskolák addigi épületeiben zajlott egészen 1876-ig. A magyar kormányzat tízezer forintra támogatta az új tanintézmény felépítését, de jelentős összegeket adományozott gróf Mikes Benedek, Csákány József református lelkész, Hadnagy Károly községi jegyző és Debreczi Ferenc helyi földbirtokos is. A községi iskola új épületét a falu központjában, a református vártemplommal szemben emelték az említett állami hozzájárulásból, valamint a külön kivetett ötszázalékos községi adóból és a jelzett magánadományokból. A zabolai lakosok ugyanakkor közmunkával segítették az alapozási munkálatokat. Az akkor látványos épületnek számító falusi iskola földszintjén két termet és két tanítói lakást, emeleti részén pedig négy tágas tantermet alakítottak ki és rendeztek be.⁴⁸⁰

Az 1876. október 15-én tartott iskolaszéki gyűlés jegyzőkönyve szerint a tanévet a következő tanítókkal kezdték: Héja József (I. osztály), Szabó János (II. osztály), Csekme Mózes (III–IV. osztály), Fülöp Péter (V–VI. osztály). Az 1876–1877-es tanévben összesen 194 iskolás gyermek tanult az új iskolában. A községi intézmény első kinevezett igazgatója 1874-től Csekme Mózes volt, 1878-tól Jakab Gyula tanító. Servatius Lenke, az iskola első tanítónője 1888-ban kezdte működését. 1892-ben Balog Albert vette át a helybeli iskola igazgatását.⁴⁸¹

A XIX–XX. század fordulóján a zabolai oktatás sorsát szívükön viselő helyi tehetős és polgári gondolkodású személyek jelentős adományokkal támogatták az intézmény fejlesztését, korszerű taneszközökkel való felszerelését, a szegényebb sorsú tanulók megsegítését és a kitűnő eredménnyel végzett fiatalok továbbtanulását. Néhány példa a zabolai Evangélikus Református Egyház aranykönyvébe bejegyzett donációkról: Csákány József helyi református lelkész 1876. szeptember 27-én letett száz forintos adományával minden évben a legjobb előmenetelű és feddhetetlen erkölcsű három tanuló jutalmazását támogatta vallásra és nemzetiségre való tekintet nélkül. Bokros Béla ügyvéd tíz osztrák forintot adott 1876. január 26-án az iskola fejlesztésére. Hadnagy Ádám a feleségével, Soós Annával „hogya szellemi haladásra a fiatal nemzedéket is serkentsük”, a zabolai községi iskolának száz forintot juttatott. 1888. március 14-én gróf Mikes Árminné kétszáz koronát adományozott az iskolaszéknek, hogy annak kamataiból tankönyvekkel lássák el a szegényebb tanulókat. Bodó Endre és neje, Bartha Rozália 1893. május 18-án elhunyt kislányuk emlékére ötven-ötven forintot tettek le a zabolai és a pávai iskola javára azzal a céllal, hogy az összeg kamatából minden évben a legjobb eredményt elért végzős lánytanulót jutalmazzák.⁴⁸² Csekme Ádám emlékére örökösei 1909-ben száz koronát fizettek be a szegény tanulók segélyalapjába. Csekme Mózes 1907-ben huszonöt éves tanítói jubileuma alkalmával ötven koronával segítette

Iskolai csoportkép az 1960-as évek elejéről

az iskolai alapítványt.⁴⁸³ Gróf Mikes Benedek mindazoknak a román gyermekeknek, akik beiratkoztak az állami iskolába, s azt rendszeresen látogatták, 30 forintot adományozott.⁴⁸⁴

A zabolai községi iskola javára Demény István helyi jogász is „fejedelmi adományt” tett 1892. január 15-i végrendeletében, amely szerint minden ingó és ingatlan vagyonát a községi iskolára hagyta.⁴⁸⁵ Az intézmény szomszédságában lévő telkén álló házat tanítók lakásának szánta, kertjét pedig azzal a kikötéssel hagyományozta az iskolának, hogy annak gyümölcstermését a kisgyermekek kapják, zöldségeskertjét pedig a gazdasági ismeretek elsajátítása keretében a tanulók műveljék meg. Az adományból minden évben egy-egy

szegényebb, de jó előmenetelű fiú és lány ruházkodását is fedezték. Emellett évente „a hagyaték évi jövedelméből egy jó reményű, szegény sorsú zabolai ref. vallású ifjú az érettségi vizsga letétele után, ha felsőbb tudományos pályára lépik, amíg tanulmányait végzi, Demény István Alapítvány címén kap évenként 100 frtot, azaz: Egyszáz frtot az iskolaszékhez évenként beteendő azon tanusítvány után, hogy felsőbb tanulmányait jó sikerrel folytatja”. Az iskola vasráccsal körülvett kertjében – mely egykor Demény István tulajdona volt – kőből készített síremlék áll a következő felirattal: „Ügyvéd Demény István emléke 1808–1893. Iskolánk jótevője.”⁴⁸⁶ Csekme Károly 1918-ban szüleinek, Csekme József és Csekme Józsefné szü-

Az iskola Vass Dezső által vezetett zenekara az 1960-as évek végén

letett Vajna Zsuzsa emlékére 200–200 forint alapítványt tett, amelynek kamataiból évente a tanulásban legjobb előmenetelt tanúsító fiúnak és lánynak a konfirmálás alkalmával.⁴⁸⁷

Gróf Mikes Árminné Bethlen Klementina, az iskola egyik legjelentősebb támogatója, 1899. június 4-én nagyszabású iskolai évváró majálist szervezett az úgynevezett Kancellária-kertben. Akik bátran kiállottak az évváró vizsgára, azokat az iskolásokat egy-egy adag süteménnyel, fehér cipóval és sörrel látta el. Utána a tanulók magasugrással, zsákbafutással, rúdmászással és futással bizonyíthatták ügyességüket. A legjobbakat, összesen 78 diákot pénzjutalomban részesítette. Az ünnepség közben a polgári zenekar szolgáltatta a térzenét, majd a szerve-

zőket, tanítókat, gondnoksági tagokat és a zenészeket uzsonnával kínálta meg. A majálistól Mikes Árminné készített fényképeket, de részletes beszámolót közölt a Székely Nemzet is.⁴⁸⁸

Az első világháború idején, röviddel a harcok kitörése után, 1914-ben Csekme Gyula tanító hősi halált halt az egyik ütközetben. Az impériumváltozás után a zabolai iskolát is államosították, megszüntették az addigi magyar oktatást, a hatóságok párhuzamos román és magyar tagozatú osztályokat létesítettek. Az új hatalom fő célja, hogy a székely gyermekek már az iskolapadban elsajátítsák a román nyelvet. Magyar tanítóknak csak azok maradhattak az iskolában, akik sikeres nyelvizsgát tettek. Nicolae Furtună 1922 és 1936,

Gheorghe Fediuc 1936–1940 között volt az iskola igazgatója. A régi román világban a államnacionalizmus megerősödése után, 1933-tól már csak román nyelven folyt az oktatás a VI–VII. osztályban. A magyar tagozat csak az I–V. osztályban működhetett. A kicsi magyar világban, 1940 és 1944 között az iskolai oktatás nyelve ismét magyar volt, ebben az időben Sólyom Ferenc tanító igazgatta az intézményt.⁴⁸⁹

A második világháborút követő sztálinista korszakban, 1944 és 1953 között Balogh Andor vezette a zabolai magyar iskolát. Az akkor még külön működő román tanodát Gheorghe Timaru, Vasilescu, Aurel Tărlungeanu és Vasile Vulpoi irányították. Azonban a korabeli hatalom az 1952–1953-as tanévben már egy igazgatás alá vonta össze az addig külön működő és önálló zabolai magyar és román tanintézeteket.⁴⁹⁰

1953 és 1989 között a zabolai állami iskolát többnyire magyar igazgató és román aligazgató vezette, azonban az I–IV. osztályos tanulók még a két intézmény egyesítése után is külön, az alszegi és a felszegi iskolai épületbe jártak. 1953 és 1979 között Bartos Jenő igen eredményesen vezette az oktatást. Igazgatói működése alatt az iskola régi épülete 1967-ben olyan kétszintes, új épület-szárnyal bővült, amelyben nyolc tágas tanterem kapott helyet.⁴⁹¹

Az évtizedeken át Zabolán lakó, magasan képzett tanári kar munkája nyomán számos falubeli ifjú tovább tanult a közelebbi vagy távolabbi középiskolákban, majd egyetemen szerzett diplomát. A második világháború utáni évti-

zedekben György Albert tanító különös gondot fordított a gyermekek kertészeti, gyümölcsstermesztési és gazdasági szakismereteinek a gyarapítására. Kónya Endre testnevelő szakos tanár alapozta meg az iskola sportlétesítményeit. Nyaranta gyalogtúrákat szervezett a Kárpát-kanyar legmagasabb csúcsaira, és a falu melletti Csipkésben ő kezdeményezte állandó nyári üdülőtábor megnyitását. Szabó Margit történelem szakos tanárnő irányításával 1968 és 1972 között az iskola egyik emeleti termében gazdag helytörténeti gyűjteményt hoztak létre, amely az 1980-as években elkallódott.⁴⁹²

Vass Dezső ének- és zenetanár több évtizeden át különös gondot fordított a zabolai gyerekek és fiatalok zenei műveltségének pallérozására, de ugyanakkor sikeres népi és kamarazenekart vezetett a falubeli felnőttekkel is. A tanártársaival együtt irányított dalárdáknak, táncsoportoknak és zenekaroknak fontos szerepük volt nemcsak az iskola és a falu, hanem a környék művelődési életében is.⁴⁹³ A zabolai új óvoda egyemeletes épületének a kivitelezését a falu központjában Szőke Anna óvónő idejében, 1983-ban fejezték be.⁴⁹⁴

A második világháború után a zabolai tanintézmény 1944 és 1965 között I–VII., 1965 és 1980 intervallumában I–VIII., 1980-tól 1990-ig pedig I–X. osztályos általános iskolaként működött. 1979–1988-ban Sidó Albert igazgatta. A kommunista diktatúra utolsó éveiben, amikor az iskola oktatóinak jelentős része román anyanyelvű tanárokból állt, a magyar ajkú gyermekek a tantárgyak zömét már csak románul

Az állami iskola épülete (1997, Pozsony F.)

tanulhatták. Az 1989–1990-es tanév Maria Şulea igazgató és Tamás Zoltán aligazgató irányításával kezdődött. Az 1989 decemberi rezsimváltás után az iskolában tartott demokratikus választás nyomán előbb Dan Hagiú, majd 1996-tól 2007-ig ismét Sidó Albert lett az igazgató. Azóta Papp László Kálmán irányítja az iskolát, akinek vezetésével rendre gyökeresen felújították, korszerűsítették az oktatási intézmény épületeit.⁴⁹⁵

1990-ben a magyar ajkú tanárok különálló magyar és román állami iskola alapítását kezdeményezték Zabolán, amelyet akkor román kollégáik megakadályoztak. Az 1990. márciusi marosvá-

sárhelyi események hatására a magyar és a román tanárok között ideiglenesen megszűnt minden párbeszéd. Újabb konfliktus 1997 őszén alakult ki, amikor az új romániai tanügyi törvény megszavazása előtt szélsőséges román pártok parlamenti képviselői látogatták meg az iskolát. A Bukarestből érkezők erőszakos, sértő módszerekkel ellenőrizték a magyar iskolások román nyelvtudását, ugyanakkor azt akarták elérni, hogy a magyar osztályokban tanuló magyar anyanyelvű cigány gyermekeket román tagozatra irányítsák. Az iskola román oktatói – maguk mögött érezve a politikusok támogatását – azt kezdeményezték, hogy a zabolai állami iskolát

nemzeti alapon szétválásszák. E törekvést ezúttal a számbeli többségben lévő magyar ajkú tanárok akadályozták meg.

Miképpen alakult a magyar és a román osztályok létszáma az 1999–2000-es tanévben? Az iskola vezetőségének jelentéseiből az olvasható ki, hogy a magyar első osztályban 17, a másodikban 15, a harmadikban 21, a negyedikben 32, az ötödikben 34, a hatodikban 61, a hetedikben 37, a nyolcadikban 33, összesen 250 tanuló járt. A diákközösség harminc százalékát magyar ajkú cigány gyermekek alkották. A román osztályokat ugyanekkor 5, 7, 13, 14, 16, 11, 19 és 16, összesen 101 gyerek látogatta. A 2011–2012-es tanévben a magyar tagozat első osztályában 25, a másodikban 22, a harmadikban 14, a negyedikben 13, az ötödikben 23, a hatodikban 17, a hetedikben 22 és a nyolcadikban pedig 19, összesen 155 magyar anyanyelvű gyermek tanul. Közülük 47-en magyar ajkú cigányok, akiknek aránya a magyar tagozaton belül meghaladja a 30%-ot. Az óvodába összesen 102 kisgyermek jár, azok közül 64 magyar és 15 pedig magyar ajkú cigány. Ők alkotják a magyar tagozatos csoport 23,43%-át. A számok azt jelzik, hogy a helyi iskolában járó magyar anyanyelvű gyermekek száma közel százszal csökkent, s ez az apadás nem került el a cigányokat sem, mivel a rendszerváltozást követő időszakban, már közösségükön belül is látványosan csökkent a fiatal családok által vállalt gyermekek száma.

Tanulságos az 1990 és 1999 között Zabolán született gyermekek nemzeti meg-

oszlásának a szemügyre vétele. 1990-ben tizenegy, 1991-ben hat, 1992-ben tizenhárom, 1993-ben tizenkettő, 1994-ben tizenhat, 1995-ben nyolc, 1996-ban tizennégy, 1997-ben tizenkilenc, 1998-ban tizennégy, 1999-ben tizenegy, összesen 124 magyar gyermek született. A zabolai románok szaporodása az előbbi időszakban: tizenöt, kilenc, öt, hét, hét, tizenhárom, öt, kilenc, négy, tizenegy, összesen 85 csecsemő. A cigány újszülöttek száma szintén az előbbi időszakban: hat, négy, hat, hét, három, hat, egy, tizenkettő, négy, hét, összesen 56 gyermek.

Az adatok szerint tehát az 1990 és 1999 között született zabolai gyermekek közül magyar 46,79%, román 32,07%, magyar ajkú cigány pedig 21,13%.

Az egyre csökkenő gyermeklétszám következtében községünkben sajátos versenyhelyzet keletkezett. A központi költségvetésből évek óta mind kevesebb pénz jut az oktatásra, ezért a jövőben Zabolán is csak az a nemzeti közösség indíthat önálló osztályokat az iskolában, amely a közeljövőben megtartja, megnyeri a cigány családok gyermekeit. Említettük, hogy a bukaresti parlamenti képviselők 1997-ben Zabolán éppen arra tettek kísérletet, hogy a magyar anyanyelvű cigány tanulókat eltávolítsák a magyarságtól. Márpedig a csökkenő magyar gyermeklétszám és a magasabb születési arányszámú magyar ajkú cigányok esetleges elkülönülése a magyarságtól, a Székelyföld számos más településén is, a magyar nyelvű osztályok megszűnését, illetve hatósági megszüntetését okozhatja.

HÉTKÖZNAPOK ÉS ÜNNEPEK

A település földrajzi és természeti környezete alapvetően meghatározta a zabolaiak mindennapi életét. Ez a helység a völgyes falvak településszerkezetének jellegzetes rendszerét követi. Utcai párhuzamosan haladnak a hegyekből lefutó patakokkal. A község Felszegnek nevezett, keleti részén egyesül a Bereckihavasokból eredő Gyepü- és a Bakarapatak. Ezt a helyiek Koták várának is nevezik. A település másik területi egysége a Hegymege, amely az Orbai-patak völgyének alsó részén fekszik.

A Felszegtől és a Hegyemegéről lefolyó patakok a falu központjában, a református vártemplom közelében egyesülnek, ahol a hegyek lábánál, a Kézdivásárhelyi-medence szélén áthalad a Kovásznát Kézdivásárhellyel összekötő megyei út. Ettől az aszfaltozott főúttól nyugatra, a medence sík vidéke felé fekszik a falu harmadik, Alszegnek nevezett része, amelyet a Gyepü- és az Orbai-vizek egyesüléséből keletkezett Nagy-patak szel át.

A családok keskeny telkei rendszerint az utcára merőlegesen helyezkednek el. Általában a kaputól jobbra találjuk a lakóházat, balra a magtárat, a nyári konyhát és a gyakran a szekérszínt is magába foglaló kisebb, többcélú épületet. A szalagszerű telken hátra felé haladva következik az istálló. Az udvart hátul az úttal párhuzamosan a szénáscsűr zárja,

amelynek alsó részében sok portán a nagyobb állatok istállója is helyet kapott. A hatalmas méretű, fenyő boronafallal épített csűr mögött rendszerint zöldséges- és gyümölcsöskertet találunk.

Zabolán a lakóházakat is hagyományosan fenyőboronából építették. A XVIII. században az úgynevezett sarokeresztes hajlékok rendszerint keletre és délre néztek, s többnyire egy nagyobb lakószobából, konyhából és kamrából álltak. Ebben a régebbi típusú székely házban nyitott, csempéből rakott kandallós tüzelőberendezések működtek, s a lakószoba belső terét pedig átlósan rendezték el. A mindennapi élet a tűzhely körül zajlott, az utca és az udvar felőli sarokban padládák, előttük a kamarás asztal állt. Ebben a szegeletben, a festett fali tékában őrizték a Bibliát, a zoltároskönyvet valamint a fontosabb családi iratokat.

A XVIII. században a bútorok – így az ácsolt szuszékok is – még keményfából készültek. A sódnak nevezett kandallók a lakásokat szinte füstmentessé tették, ezért a házak jelentős részét fenyődeszkából készített színes, festett bútorokkal rendezték be. A falakat és az ágyakat gyapjúból előállított csergék, valamint geometrikus mintákkal díszített székely szőnyegek borították. A reneszánsz hatásokat őrző festett bútorok – ládák, padládák, tékák – Zabolán egészen

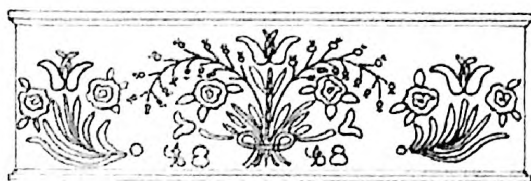
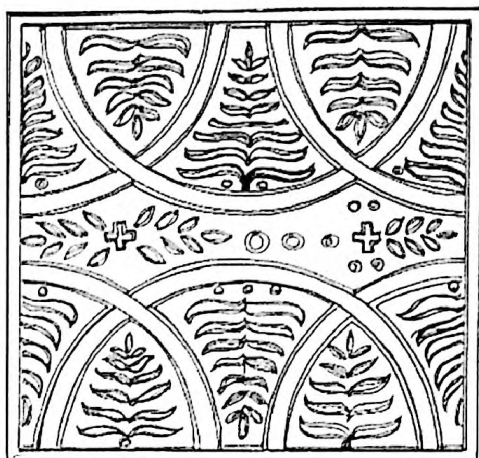
Tornácos ház (Kertész – Sváb 1908. 16.)

az 1867-es kiegyezésig népszerűek maradtak.

Ebben az időben a legkedveltebb háztípus az úgynevezett középereszes, nagyméretű lakóépület. Az udvarból a közepén elhelyezkedő kisebb eresz alá lehetett belépni, innen az utca felé a tisztaszoba, vele átellenben pedig a lakószoba következett. Az eresszel szemben – a tisztaszoba és a lakókonyha között – nyílt a kamra.

A jobbágyfelszabadítás utáni évtizedekben, a XIX. század második felében a tisztaszoba egyre nagyobb szerepet kapott, és városi, polgári jellegű bútorokkal rendezték be. A korábban használt

festett bútorok rendre a lakószobába és a nyári konyhába szorultak. A XIX–XX. század fordulóján mindinkább elterjedtek a keményfából készült, flóderozott szecessziós bútorok és lakberendezési tárgyak, így különböző „divánok”, „fiókos kasztének” és igényesebb szekrényfélék. A régebbi átlós szobaelrendezés a lakókonyhában továbbra is megmaradt, de a tisztaszobában az ágyakat már párhuzamosan állították. A XIX. század végén a lakószobák falait színes nyomatok díszítették, melyek általában az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc eseményeit, valamint a Habsburg-ház családtagjait ábrázolták. A XX. század

*Zabolán talált kandallócsempék
és tulipános ládák (Pozsony F. rajzai)*

első éveiben még kedvelt díszek voltak a színes katonai leszerelő levelek is.

Az első világháború gyökeres változást hozott a falu építészetében. A keskenyebbé vált lakóház használati szempontból tovább tagolódott. Az utca felől található az úgynevezett belső ház, középen a hálószoba, ezután következett a konyha, majd a kamra. A tisztaszobá-

ban elhelyezett szekrényekben, fiókos kasztenekben elsősorban a ruhákat meg a különféle textíliákat tárolták, és csak jeles alkalmakkor – keresztelők, lakodalmak, temetés – tartózkodtak benne rövidebb ideig. A középső, vagyis a hálószobában az ágyakat általában párhuzamosan helyezték el, de sok családnál a két ágyat a szoba közepén összetolták.

*Csoportkép aranylakodalom alkalmával,
1960-ban*

A két világháború közötti évtizedekben a bútorok jelentős részét még a helyi vagy a közeli városok (Brassó, Kézdivásárhely és Kovászna) asztalosai készítették. A textíliák, a vásznak java részét pedig szintén helyi, zabolai asszonyok szőtték. A szobák falát ekkor már elsősorban családi fényképekkel díszítették.

A második világháborút követő években, különösen az 1962. évi kollektivizálás után újabb háztípus terjedt el Zabolán. Az utcával párhuzamosan két tisztaszobát építettek, utána következett az elő-, valamint a fürdőszoba, majd a lakókonyha és a kamra. A 1960-as évektől kezdődően az ebédlő és a hálószoba berendezését már gyárakban, sorozatban előállított bútorok közül

választották, és többnyire árukiállításon vásárolták. A XX. század végén a lakásokat díszítő textíliák jelentős részét is üzletekben vették. Elsősorban az értelmiségi családoknál az 1960-as évek végétől ismét kedvelté váltak a különféle erdélyi – kalotaszegi, udvarhelyszéki – hímzett párnák, terítők, valamint a korondi kerámiák. A gyapjúpaplanokat és a rongyszőnyeget Zabolán egészen a XX. század végéig házilag állították elő.

A XIX. század végén készült fényképek arról vallanak, hogy a városi eredetű polgári viselet már szélesebb körben meghonosodott a faluban. A közelebbi Kézdivásárhelyen vagy a távolabbi Brassóban vásárolták, elsősorban a lányok

Nedelka Juliánna és Nedelka Lujza, ikertestvérek esküvői képe az 1940-es években

és a fiatalasszonyok, az akkor legnépszerűbb szecessziós ruhákat. A gazdemberek, vagyis a férfiak viselete azonban egészen a második világháborúig, hagyományörzőbb családoknál pedig egészen a kollektivizálásig megőrizte a régebbi formákat és anyagokat. A férfiak templomi öltözete a következő darabokból állt: fekete csizma, házi szőttes, fekete szövetből készült priccses, azaz bricsesz nadrág, fehér ing, fekete szövetmellény és kabát. Télen meleg, úgynevezett bőrös kabátot és bundasapkát öltöttek magukra. Az értelmiségi és a kézműves, *nyakkendős* családokban a férfiak ünnepi viselete már a XIX–XX. század fordulóján városi mintákat követett.

Mikes Hanna szorgalmazására az 1930-as években a grófi család szövőüzemeiben újra elkészítették a XIX.

század végén eltűnt székely viselet egyes darabjait. A régi román világban, vagyis a két világháború között a magyar népviseletben egyre inkább megerősödtek a nemzeti azonosságot kifejező elemek. Kiemeljük, hogy amíg a magyar férfiak munkaruhája többnyire szürkés színű gyapjúszövetből készült, addig a román juhászok rendszerint sötétbarna öltözetet hordtak. A színhasználat a faluban egyértelműen az etnikai különbséget, hovatartozást jelezte. A második világháborút követő évtizedekben a reformátusoknál a konfirmáció alkalmával, a római katolikusoknál pedig az első áldozáskor viselt stilizált székely ruha fokozatosan Zabolán is magyar nemzeti jelképpé vált. Érdekes, hogy a közép- és idős nemzedékek hétköznapi öltözete máig megőrizte a korábbi, régies formákat.

A családok életében most is fontos szerepet játszik az erdő. A havason nyaranként gyógynövényeket, gombát, málnát, szedret és áfonyát gyűjtögetnek. A kovásznai és a kézdivásárhelyi piacon forgalmazott gombafajták azt sejtetik, hogy a zabolaiak gombaismerete és -használata nem különbözött lényegesebben a szomszédos hegy alatti falvakétól. Nyírfaágakból seprüket, mogyoróvesszőből kasokat készítenek. A lakó- és a gazdasági épületeiket egészen a XX. század végéig fenyőboronából építették. Ezek a hagyományos módon összeácsolt épületek a vidéken gyakori földrengések idején sem dőlnek össze, többnyire csak a vakolatuk sérül, azt pedig gyorsan és olcsón helyre lehet állítani.

A vadászat nemcsak a falu főúri családjainak a kiváltsága volt évszázadokon át, számos közrendű családban is apáról fiúra öröklődtek az erdei állatok megfigyelésével kapcsolatos tapasztalatok, a vadejtés szabályai, a csapdák elhelyezésének titkai. A második világháborúig vadászlőfegyvert bárki viszonylag szabadon birtokolhatott, ezért Zabolán is szenvedélyes vadászfamíliák alakultak ki. A kommunista diktatúra évtizedeiben azonban alaposan megszigorították a fegyvertartás szabályait, elkobozták a puskákat és a más vadejtő eszközöket. Ennek ellenére, egyes falubeliek, egészen az 1989-es rendszerváltozásig állítottak csapdákat vadmacskának, hiúz-
nak, vaddisznónak, őznek és szarvasnak a Zabola fölötti havasokban. A régebbi vadfogó felszerelések nagyobb részét napjainkban már csak kártékony álla-

tok – patkány, egér, görény – fogására használják.

A hegyek lábánál fekvő település gyors vizű patakjaiban még az elmúlt évtizedekben is több halfaj élt, állományuk időnként a Mikes család parkjában mesterségesen kialakított tó halivadékaival is gyarapodott. A halászat az utóbbi időben elsősorban a fiúgyermekek kedvenc foglalatosságává vált. Általában horgásztak, de régebben vízeltereléssel, vesszőből font kassal, sőt kézzel is fogtak halat.

Zabola határát a XIX. század végéig három részre – Halom, Közepső rész és Csere mezeje – tagolták, és azt úgynevezett parlagnáltó rendszerben művelték. A *Halom mezejéhez* a következő földterületek tartoztak: Bocz, Köz-patak környéke, Halom eleje, Halom mege, Halom réve, Dánkosára, Kerek-tó, Kajtár út stb. A *Közepső rész*: Pázsint, Déllő, Forrótó, Lüget, Tóköz, Gémes, Kalóc, Nyulak tója, Körtebokor, Balaton-szeg, Vállas-út. A *Csere-mező* ismertebb helyei: Szentjános, Neszter, Estepely, Tanórok, Barátok, Hosszak, Patra hegye, Régi városi út, Csipkés, Kancellária-kert, Bor-kút, Hosszú-domb.⁴⁹⁶ Az 1900–1901-ben végrehajtott tagosítás után a szántók egyharmadát már nem hagyták ugarnak, mivel elsősorban korszerűbb vetésforgóval és különböző ipari növények termesztésével előzték meg a földek kimerülését. A műtrágyák és a növényvédő szerek használata csak a XX. század második felében terjedt el.

A zabolaiak úgy szervezték meg gazdaságaikat, hogy azok elsősorban a családok biztonságos és becsületes meg-

Magyar ajkú cigány fiatalok esküvője (2000, Pozsony E.)

élhetését szolgálják. Igavonó és tejelő állatokat is tartottak, hiszen a havasi legelők és a Fekete-ügy folyó mellett lévő Rét kaszálói jó fűtermést adtak. A hagyományos növények termesztése mellett a XIX. század végén jelent meg mind nagyobb területen a burgonya – helyi nyelven: pityóka –, valamint a cukorrépa. Ennek következményeként csakhamar megnőtt a sertésállomány. A disznók egy részét a gazdák általában késő ősszel értékesítették, rendszerint a hizott bikaborjakkal együtt. A zabolai gazdák egyik legfőbb készpénzbevétele az állatok eladásából keletkezett. Azok a családok, amelyek a legelsők között álltak rá az ipari növények termesztésére, jövedelmüket általában újabb földterületek és kor-

szerű gépek vásárlására fordították egészen 1944-ig. Igavonásra teheneket és ökröket fogtak a szekerek elé, s csak a második világháború után, az 1950-es évektől vált általánossá a lovas fogat. Az utóbbit azonban a kollektivizálás utáni évtizedekben egyre inkább kiszorították a traktorok.

Zabolának és környékének rideg természeti viszonyai egyáltalán nem kedveznek a zöldségtermesztésnek. A paradicsomot, a zöldpaprikát, a padlizsánt, a dinnyét és a borszőlőt egészen az 1962-es kollektivizálásig a szomszédos Moldva melegebb, síksági és dombos területeiről szállították ide. A néptanítók már a XIX. század végétől az iskolákban nagy figyelmet fordítottak arra, hogy a gyermekek megismerjék a gyümölcsster-

mesztés alapjait, értsenek a fák telepítéséhez, szemzéséhez, oltásához és gondozásához. Ennek csakhamar meg is lett az eredménye: az elmúlt évszázadban a kertészetből és a gyümölcstermesztésből származó összegek folyamatosan kiegészítették a zabolai családok jövedelmét.

A faluban mindig működött két-három pálinkafőző kisüzem. Zabolán almából is készítettek bort és pálinkát, de rostos almalének – úgynevezett házi *csügörnek* – is feldolgozták. A szomszédos falvak lakosai emiatt tréfásan csügörösöknek nevezték a zabolaiakat. A zord éghajlati viszonyok, valamint az erdő közelsége miatt a hagyományos kézműves mesterségek – a szövés-fonás, asztalos, kádár, zsendely(zsindely)-készítő, ács, szabó, cipész, kovács, szíjgyártó, fazekas, molnár – mindig fontos szerepet töltek be a zabolaiak életében.

Mátyás király már 1478-ban két országos vásárt – virágvasárnap és Jakab napján – engedélyezett a Mikes családnak. János Zsigmond 1573-ban még egy harmadikat is jóváhagyott, amit a Keresztelő Szent János-napját követő szerdán szerveztek meg. A kézdivásárhelyi kézművesek és kereskedők 1795-ben élesen tiltakoztak a jelentős jövedelmet hozó zabolai vásárok megtartása ellen.⁴⁹⁷ E nagy kirakodó árumustrákat egészen a második világháborúig a Páva falu felőli domb aljában, az úgynevezett Sokadalom-kertben (újabbán Sbarceakertben) tartották. Már a középkori oklevelek is megemlítik, hogy kelendő portéka volt a messze földön híres zabolai fátyolkendő, valamint a gyapjúszo-

vetből készített prémes kabát. Nemcsak zabolaiak, hanem más faluból származó kereskedők is forgalmaztak ilyen ruhadarabot. Egy irat szerint a kovásznai Fazekas Bálint 1745-ben arról panaszkodott, hogy Rácországban kifosztották, amikor a „zabolai füre való keszkenőket árusította vala”. Ugyancsak a kovásznai kereskedők 1750-ben a guberniumhoz fordultak, hogy engedélyezzék számukra a zabolai fátyolkendőkkel való kereskedést, mivel „a Rurali Aeconomiából, Földünkben magunkot különben nem segélhetjük, s nem tarthatjuk el”.⁴⁹⁸

A XIX. század derekától gyorsan kibontakozott gyáripar tömegtermékeivel csakhamar csődbe juttatta a zabolai fátyolkendők készítőit és értékesítőit. A Mikes-uradalomban működtetett szövőüzemeknek azonban jelentős szerepük volt abban, hogy Zabolán egészen a XX. század végéig fennmaradt a takácsmesterség, s nagy tudású szövőasszonyok működnek napjainkban is a faluban. A konyhában használt textíliák zömét, egészen a közelmúltig, házilag készítették. A helyi vászonszövés és annak rendkívül változatos termékei azonban – megfelelő forgalmazás hiányában – még az elmúlt évtizedekben sem váltak látványossággá, az ide látogató turisták keresettebb cikkeivé.

A zabolai ember szereti, tiszteli és méltósággal megüli ünnepeit. A karácsonyt megelőző nevezetes napok egyike Borbála, december 4-e. A két világháború között még élt az a szokás, hogy a lányok ezen a napon egy kisebb ágat lemetszettek a cseresznyefáról, és azt vízzel telt edénybe helyezték. A kizöl-

Temetés az 1950-es években

dült ág virágainak száma mutatta számukra, hogy hány év múlva mennek férjhez.

Szent Miklós napja, december 6-a elsősorban a gyermekek jeles ünnepe. A Mikulás-járás egészen az 1960-as évek elejéig élő szokás volt Zabolán, amikor a portákat kifordított bundás, báránybőr-sapkás, kenderbajuszos idősebb férfiak keresték fel. Megkérdezték a szülőket, hogy jók voltak-e gyermekeik az elmúlt esztendőben. Ezt követően a kezükben tartott színes, gyapjúszalagokkal díszített nyírfavesszőkkel tréfásan megvergették a megszeppent aprónépet, majd édességgel és gyümölcssel ajándékozták meg. A gazdák rendszerint csak a Tamás napját (december 21.) követően kezdik

a disznóölést. A kálvinisták éppen ezért tréfásan református böjtnek is nevezik a jeles napot megelőző heteket.

A legjelentősebb ünnep a karácsony. Már advent idején lelkükben és környezetükben megtisztulva készülnek rá: nagyhéten minden este templomba járnak, nagytakarítás után a gazdasszonyok készítik az ünnepi étkeket, sütnek, főznek. A XIX. században a karácsonyi asztalra halételek, többféle gyümölcs és különböző kalácsok kerültek. Zabolán a millennium évében, 1896-ban a Mikes család állította az első szaloncukorral, gyümölcsökkel és üveggömbökkel díszített karácsonyfát gyermekeinek. A XIX–XX. század fordulóján Mikes Árminné Bethlen Klementina már a köz-

ségi iskola lépcsőcsarnokában is emelt mennyezetig érő, feldíszített fenyőfát. Az iskolai karácsonyfa alá – elsősorban a szegényebb sorsú gyermekeknek – ruhákból álló ajándécsomagokat tettek. A karácsonyfa-állítás szokása az első világháború idején, elsősorban a módosabb családoknál terjedt el. Szélesebb körben azonban csak a második világháború után, amikor a kommunista diktatúra szorításában felértékelődött a meghitt, családi körben eltöltött szenteste. Habár az ateizmust hirdető hatalom a karácsonyfát erőszakkal kitiltotta az iskolákból, a magyar nemzetiségű hívők abban az időben is a templomokban állítottak karácsonyfát, és ott együtt ünnepeltek. Az elmúlt évtizedekben Zabolán is mind népszerűbbé vált az ajándékozás szokása. Az adventi koszorú, valamint a gyertyagyújtás csak újabban, a rendszerváltozás után lett az ünnep velejárója, elsősorban az értelmiségi és vendégmunkás családoknál.

A két világháború között még szokás volt, hogy a katolikus és a református dalárdák a falu egyházi és világi vezetőit vallásos énekekkel köszöntötték. Az 1960-as évek elejéig a zabolaiak december 24-én este – nyomban sötétedés után – kisebb-nagyobb csoportokban kántálni mentek szomszédaikhoz, rokonaikhoz és jó barátaikhoz. A környék magyar ajkú cigánysága eltanulta-átvette a székelyektől az említett karácsonyi szokást, és a legutóbbi évekig megőrizte azokat a magyar „kántákat” és köszöntőverseket, melyek a szóbeliségben fennmaradt legrégebb magyar és csángó apokrif népi imáinkkal rokoníthatók.⁴⁹⁹

A második világháború vetett véget egy kedves zabolai karácsonyi szokásnak. A Mikes családnál dolgozó helyi béresek minden évben megrendezték a betlehemi történet előadását. A sajátos játék bemutatásában csak férfiak és legények vehettek részt, Mária és az angyalok szerepét is ők alakították. Betlehemezésükre jelentősen hatott a falutól északra lévő katolikus közösségek játéka. Az 1930-as években a falubeli béresek a Gelencén és a Kézdiszentléleken élő betlehemes adaptált változatát honosították meg, s egyik ilyen előadásukat gróf Mikes Hanna is lefényképezte.⁵⁰⁰

A két karácsony, vagyis a karácsony és vízkereszt közötti időben énekesek köszöntötték először december 26-án az István, másnap a János nevű gazdákat. Régebben december 28-án reggel a kisfiúk, utánuk a legények, valamint a házasemberek aprószentezni jártak. A hosszú, hajlékony nyírfavesszők felső, kisebb ágait összefonták, színes szalagokkal és gyapjúszálakkal díszítették. Kisebb-nagyobb csoportokban meglátogatták a lányos házakat, s miközben a köszöntőverseket mondogatták, nyírfáaggal veregették meg a hajadonokat.⁵⁰¹

Szilveszter éjszakáján a fiatalok táncmulatsággal búcsúztak az ősztendőtől. A falu magyar népe közvetlenül éjfél előtt összegyűlt a református vártemplom kivilágított tornya alatt, ahol a harangokkal „esszehúzták” az ó- és az újesztendőt, miközben a vadászok puskáikkal lövöldöztek, a nagyobb legények pedig „náddugókkal pukkantgattak”. Az újesztendőt zsoltárokkal és a magyar himnusz eléneklésével köszöntötték,

Székelyruhá táncsoport az 1940-es évek második felében

majd a református lelkész prédikált. Ezt követően a falubeliek a torony alatt boldog újesztendőt kívántak egymásnak, és mindenki visszatért ahhoz a portához, ahonnan érkezett, s rokonaival, barátai-
val hajnalig mulatott.⁵⁰²

Az újév első napján, kora reggel a kisebb gyermekek patakából vagy kútból merített friss vizet öntöttek egy kancsóba, majd az edénybe jégdarabkákat raktak. Kupával a kezükben felkeresték a nagy-, illetve keresztszüleiket, szomszédaikat, és jókívánságokkal, az újévet köszöntő rigmusokkal nyújtották át nekik az *aranyosvizet*. A helyi hagyomány szerint ugyanis, aki újesztendő reggelén abban derékig megmosakszik, egész évben egészséges lesz.⁵⁰³

Vízkereszt napján, január 6-án a falu római katolikus plébánosa a vidi-

muszoknak nevezett ministránsokkal és egy-két egyházfival sorra látogatta a családokat, és a porták bejárati ajtajának szemöldökfájára krétával ráírta a három napkeleti bölcs nevének kezdőbetűit (G + M + B), valamint az új esztendő évszámát. A nagyobb legények ilyenkor édességekkel halmozták el a papot kísérő kisgyermeket, akik ezért cserébe kikiabálták a faluban a nagyobb lányok „csuszamlósabb” eseteit. A „kikiabáltatás” már régen nincs szokásban Zabolán, legutóbb a két világháború között fordult elő.⁵⁰⁴

Télen a lányok és az asszonyok főnőkat szerveztek. Régebben ezek a főnőházak jelentették a zabolai fiatalok számára a kötelező munka – fonás, varrás – mellett az önfelelt téli és farsangi szórakozást. A XVIII–XIX. századból

fennmaradt egyházi iratok éles hangon ítélték el az ifjak ilyenfajta mulatságát.⁵⁰⁵

Zabolán is számon tartotta a faluközösség, hogy húshagyókeddig a nagyobb lányok közül kinek kérték meg a kezét, és ki maradt pártában. Egészen a XX. század közepéig élt az a szokás, hogy a legények a kevélyebb vénlányok házának ajtaját kikötötték, dióverő karóval a tetőn a zszindelyt jó erősen megverték, és az ablakuk alá hamuval megtöltött cserépedényt, úgynevezett *bakkfazekat* dobtak.⁵⁰⁶ Egy ilyen, „macskazenével” is aláfestett megszegényítő esemény után a szülők mindent elkövettek, hogy a következő farsang végére férjhez adják a pártában maradt lányukat. Fél évszázaddal ezelőtt az esküvők zömét falunkban is legnagyobb számban a farsangi víg hetek alatt tartották.⁵⁰⁷

A különféle polgári egyletek – tűzoltók, iparosok, gazdakörök – farsang idején jelmezes bálakat rendeztek. Már a XIX–XX. század fordulóján budapesti zenészek szerveztek tánciskolákat Zabolán, ezért a téli vigasságok nótái között a pesti vigadók éppen legdivatosabb táncából, zenéiből is játszottak néhányat. Ennek ellenére a helyi farsangi bálakon rendszerint kötött polgári táncrendben mulattak egészen az 1940-es évek végéig.⁵⁰⁸

Korán polgárosult községünkben csak az első világháborúig tartottak maszkos felvonulásokat a farsang végén. Az idősebbek az 1960-as években még emlékeztek arra, hogy többnyire sátoros cigány családokat, lakodalmi és temetési meneteket utánoztak a húshagyókedden felvonuló szekeres maskarák. 1945

után a tanárok már csak kisgyermekek számára szerveztek iskolai jelmezes karneválokat, amelyeken díjazták a legjobban sikerült, legeredetibb maszkokat.

A tavaszi ünnepek szokásai között több, termékenységre utaló, mágikus hiedelem maradt fenn. A XX. század első felében – régi szokás szerint – az állatokat Szent György napján, április 24-én hajtották ki először a legelőre. A gazdák értékesebb jószágait – borjait, teheneiket, ökreiket, lovaikat – ezen a napon vasláncon vagy tűzön keresztül terelték az utcára, hogy betegség, vadállat ne tudjon kárt tenni bennük. Az istálló kijáratát – rontás ellen – kakastollakkal vagy tövises ágakkal tűzdelték körül. Az asszonyok nem mulasztották el, hogy a néhány napja elvetett kender- és lentáblájukat éjfélkor szóttanul, mezítelenül és hátrafelé megkerüljék háromszor. Hiedelmeik szerint ezután a növény magasabbra nő, és a madarak nem okoznak kárt benne.

Május 1-jén hajnalban az 1960-as évek elejéig a nagyobb legények sudár nyírfaágakkal díszítették fel a lányok kapuit. A polgárosodás hatására éjjelizenével, szerenáddal is felköszöntötték ezeknek a háznak a lakóit. A városi kultúra terjedése nyomán a gazdagabb, világgjárt, kalapos és nyakkendőös legények már gramofonról szolgáltatott zenét. Az egymással, egy lány kegyeiért vetélkedő legények többnyire ellopták a vetélytársuk által felállított ágakat, ezért a nyírfaakat rendszerint reggelig őrizték. A XX. század elején a legénytársadalom ekkor büntette meg a kevély, rátarti lányokat, akiknek kapuját kocsánnyal,

*Pomána, ételáldozat az ortodox temetőben
(1996, Pozsony E.)*

azaz kukoricaszárakkal, „ganés” seprűkkel díszítették fel, az utcakapukat pedig bemázolták vagy nagyobb távolságra elhurcolták, és mindehhez „macskazenét” szolgáltattak.⁵⁰⁹

A farsangi vidám hetek után hamvazószerdától egészen húsvétig tartott a nagyböjt, amikor multságokat és esküvőket már nem rendeztek. A református vallású fiatalok falunkban rendszerint virágvasárnapon konfirmáltak. A XX. század elején még az a szokás járta, hogy a konfirmációt követő családi ebéd után a konfirmandusok végigsétáltak a falu utcáin. Az idősebb legények ilyenkor egy-egy fiút ott kiragadtak a csoportból,

és alaposan kiporolták annak nadrágját. Ezeknek a szokásoknak egészen napjainkig voltaképp leány- és legényavató szerepe volt.⁵¹⁰

A konfirmált lány már vizitát adhatott, azaz legényt fogadhatott. A konfirmált fiú ettől kezdve már udvarolhatott, és egyedül is betérhetett a korcsmába. Az ifjaknak azonban a legénnyé válást elsősorban a napi munkában kellett bizonyítaniuk. Ezután a kaszálók sorából nem „dőlhettek ki”, azaz akkor sem állhatott meg pihenni, ha nagyon elfáradt. Az erdőből pedig már egyedül kellett hazahoznia „egy tere”, vagyis egy szekér fát.

A húsvét előtti nagyhéten elcsendesedett a falu, a közösség az ünnepre készült. Az idősebb római katolikus hívők a nagyböjti tilalmakat következetesen betartották. A reformátusok csak nagy-pénteken tartózkodtak a hús fogyasztásától. Az idősebb katolikus asszonyok – főként a rózsakeresztes társulat tagjai – a római katolikus templom oldalkápolnájának oltára előtt megformálták Jézus jelképes sírját, és egészen a feltámadási körmenetig csendesen imádkozva virrasztottak mellette. Zabolán is élt az ételszentelés szokása, azonban a tréfásabb kedvű legények vasárnap reggel, a misére tartó asszonyok kosarába egy-egy patakkövet igyekeztek elrejtetni. Az ünnep vasárnapján a családi asztalra többnyire báránysültet tettek.

Az ekkor megszentelt vizet gondosan eltették, például az igézett gyermekeket gyógyították vele. Húsvéthétfőn a kisfiúk délelőtt, a legények és a házasemberek pedig délután mentek

locsolni. A nagyobb legények vízbevető hétfőn, vagyis húsvét másnapján csoportosan jártak házról házra, és az eladósorban lévő lányokat enyhébb időben az udvaron, a kút mellett vödörből, bő vízzel öntözték. Zabolán a hímes tojásokra még a XX. század első felében is régi motívumokat festettek. Napjainkra ezek a szokások már megkoptak, az ünnep második napján csak a kisgyermekek locsolkodnak. Azonban a közösség emlékezetében még él az a hagyomány, hogy a húsvéti öntözésnek és a piros színű hímes tojásnak termékenységvarázsló funkciója és jelentése van.

Pünkösöd hét hét után, az ötvenedik napon követi húsvétot. Régen a helyi iparosok a zabolai fúvószekarral közösen erdei majálist szerveztek a falu fölött magasló Pérászka-hegy egyik tisztásán, amelyek az 1900-as évek elején voltak a legnépszerűbbek. Az első világháborút követő évtizedekben már csak a grófi kastély fölötti Nyírkertben rendeztek majálissal összekötött táncmulatságot. Pünkösödkor – szintén a Mikes család támogatásával – az iskolások számára a Kancellária-kertben tartottak mezei ünnepséget. Vidám lepényevéssel, zsákba futással, rúdmászással és kötélhúzással választották ki a legügyesebb gyermekeket, akiket rendszerint süteménnyel és fagyalattal jutalmaztak. A második világháború utáni évtizedekben pünkösödkor tornabemutatókat és kerékpárversenyeket szerveztek.

A pünkösöd utáni tizedik napon szervezett úrnapi felvonulás a helybéli ró-

mai katolikusok megmutatkozásának nagyon jelentős, nyilvános és közösségi eseménye. Ilyenkor nyírfaágakkal díszítik fel az ideiglenes oltárokat valamint az út szélét. A felvonulás élén a plébános baldachin alatt viszi az oltáriszentséget, miközben a kisebb lányok virágszirmokat szórnak elébe. Az idősebbek az ünnep végén pár nyírfaágot és virágot hazavisznek, mivel védő és oltalmazó szerepet tulajdonítanak azoknak.

Még a XX. század első felében is rendeztek aratóünnepségeket Zabolán. Az uraság, a pap, a bíró kenyérgabonáját rendszerint a falubeli legények és lányok közösen, kalákában aratták le. A tábla mindkét végén ilyenkor egy-egy cigányzenekar állt. Amikor az aratók kiérték a tábla másik végére, pihenésként ott egyet táncoltak, s utána még vidámabban folytatták munkát. Amikor befejezték az aratást, azt kiáltották: „Fogjuk meg a nyulat, fogjuk meg a nyulat!” Hiedelmeik szerint a búzában rejlő titokzatos életerő az utolsó gabonaszálakban sűrűsödik, majd nyúl alakját ölti magára, s úgy bújik el a gabonatóblán.⁵¹¹

Éppen ezért az utolsó szálakra nagyon gondosan vigyáztak, és mezei virágokkal együtt az aratókoszorúba fonták, amit általában egy legény a fején vagy a kedvesével közösen vitt kézben, vidám énekszó kíséretében a gazda házához. Miközben az utcákon vonultak, a tréfásabb kedvű gazdák és asszonyok vízzel locsolták a koszorút és annak vívjét. Az aratókalákát estebéd és táncmulatság zárta. A koszorút rendszerint a gazda tisztaszobájának gerendájára kötötték. A következő évben az arató-

A fúvószenekar tagjai 1903-ban

koszorú gabonaszemeit a vetőmag közé vegyítették.

A zabolai római katolikus családok legjelentősebb őszi ünnepe a templombúcsú, amelyet minden évben szeptember 28-án, a Szent Kereszt felmagasztalásának napján tartanak. Ekkor szervezett csoportokban keresztalják érkeznek a szomszédos katolikus településekről, és hazlátogatnak a távolabb lakó családtagok és rokonok. A református gyülekezet később, október 31-én műsoros istentisztelet keretében emlékezik meg a reformáció emléknapjáról.

Az őszi jeles napokat a halottak napja zárja november 1-jén, amikor a falubeliek és elszármazottak elhunytjaikra emlékeznek. Az ünnep estéjén sötétedés után a temetőben virágokat raknak a sírokra, és gyertyákat gyújtanak, a katolikus pap pedig újra beszenteli a sírokat. Egészen a második világháborúig a reformátusok katolikus szokásnak tartották a gyertyagyújtást, éppen ezért a kitakarított és feldíszített sírokon nem gyújtottak gyertyákat. A falu fúvószenekara egészen az 1960-as évek végéig a temető dombján sötétedéskor gyászos dalokat adott elő.

ÉPÍTETT ÖRÖKSÉG

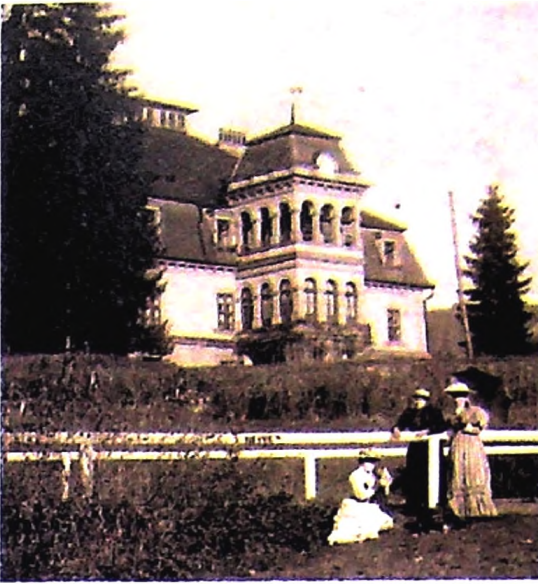
A Basa-kúria Erdély, s benne a Székelyföld egyik legrégebbi és igen figyelemreméltó udvarháza volt. Bár építésének kezdeteiről a fennmaradt források nem szólnak, van erre nézve támpontunk: a Basa család 1634-ben költözött Zabolára, miután megszerezte a kézdiszentléleki Tarnóczi Sára elszöktetéséért megnótázott Mikes János itteni birtokát. Egyesek úgy vélik, hogy Basa Tamás csak ezután építhette fel kúriáját. Az viszont tény, hogy a következő évtizedekben már élénk társasági élet zajlott annak színes freskókkal díszített falai között, hiszen sok korabeli okirat – például szerződés, zálog-, illetve családi magánlevél – keletkezett (keltezése tanúsága szerint) Basa Tamás tetszetős zabolai udvarházában.⁵¹²

Az önálló Erdélyi Fejedelemség idején Háromszéken is mély gyökeret vertek a reneszánsz építészet elnépiesedett formái. A kézdiszentléleki Tarnóczi- és az ozsdolai Kun-kúriához hasonlóan Basa Tamás zabolai földszintes udvarházát is hosszánegyszög alapra emelték. Meglévő alapfalai és pincéje szerint hajdanán pítvarból, négy lakószobából, ebédlőből, konyhából, kamrából, boltozott pincéből és padlásból állhatott.⁵¹³

Orbán Balázs az 1848–1849-es szabadságharc utáni évtizedben látogatta meg Zabolát, és valószínű, hogy Greguss János az épületről készített fényképe

alapján alkotta meg azt a rajzot, amelyet 1869-ben *A Székelyföld leírása* című munkájában közölt az akkor már tető nélkül álló udvarházról. A kúria kivételes díszét alkotta a homlokzatából középen kiugró árkádives, oszlopos, timpanonos nyílt tornác, amelyet Orbán Balázs így írt le: *„Az épület kiszökellő oszlopos csarnokának egy igen szép portáléja volt, melynek korinthiai féloszlopokon nyugvó tetőzetén művészi faragványoktól övezett táblázatban a Bethlen és Kún czimer látható ezen alatta felirattal: DOMUM HANC AUGENDO ET REFORMANDO NOVAM FECIT SP. AC: GEN: D. NICOLAUS BETHLEN ET D. HELENA KUN. ANNO 1680.”*⁵¹⁴

A fenti felirat azt támasztja alá, hogy az épület sajátos, késő reneszánsz jellegének kialakításához Bethlen Miklós járult hozzá döntő mértékben, aki feleségének, Kun Ilonának – Basa Tamás unokájának – a jussán jutott az udvarház birtokába. Erdély híres emlékirója és politikusa olaszországi tanulmányútja után, 1668-ban kezdett hozzá bethlenszentmiklósi kastélyának felépítéséhez, amelynek munkálatai azonban 1673-ban ideiglenesen félbeszakadtak. Végül csak 1680 és 1683 között sikerült befejeztetnie, amikor Bethlen anyagi helyzete ismét megszilárdult. Az Orbán Balázs által megörökített felirat szerint Bethlen Miklós éppen a Kis-Küküllő

Konteszek a kastély előtt

mentén épülő kastélya befejezésének idején látott hozzá a felesége által örökölt kúria rendbehozatalához, kibővítéséhez és megszépítéséhez. Feltehető, hogy az itáliai, elsősorban velencei hatásokat tükröző kastély építészeti megoldásait Zabolán is alkalmazta.⁵¹⁵

Az épület 1848-ban még lakható állapotban volt, belső falait pedig színes freskók ékesítették. A következő évtizedben tetőzete már teljesen hiányzott, majd utána falait lebontották.⁵¹⁶ XIX. századi gazdája a portált egy pisztolyért adta el Mikes Benedeknek, akinek kastélykertjét díszítette egészen a második világháború végéig. Ekkor beszállították a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumba, ahol annak lépcsőházában ma is megtekinthető. A faragott portált díszítő feliratos és címeres gerenda azonban eltűnt, de megmaradt a két méter magas ajtókeret. Belső élei tagoltak, homlok-

zati síkjából oszlopszéken álló lábazatos féloszlopok állnak ki, ezeket tulipán alakú volutás virág díszíti. Az oszlopfőket stilizált akantuszlevelek ékesítik, ezeket alul és felül sima meg tórosz tagozás keretezi. Ezekre az oszlopokra helyezték el fölül az Orbán Balázs által leírt feliratos kögerendát, amelyre volutákkal keretezett, napraforgókkal és indákkal díszített, faragott szemöldökgerendát raktak.⁵¹⁷

A kúria tornácát alkotó faragott, élszedett-négyszögletes kőpillérek⁵¹⁸ egészen a közelmúltig a Mikes család parkjában, az úgynevezett Svájci-villa mögött, a földbe süppedve várták sorsuk jobbra fordulását. Mikes Ármin és lánya, Mikes Hanna ebben a svájci stílusban felépített faházban múzeumot rendezett be a XX. század első felében. 1945-ig itt őrizték Basa Tamás könyvesszekerényét és karosszékét is, majd azokat később átszállították a sepsiszentgyörgyi múzeumba, ahol ezek a becses tárgyak általában a középkori kiállítás keretében tekinthetők meg.⁵¹⁹

A Basa-kúria boltozott pincéje és alapfalai fölött álló ház Ádám Attila, Zabola jelenlegi polgármestere tulajdona. Az elmúlt évtizedben végzett javítási munkálatok idején számottevő kerámia került itt töredékekben felszínre. Az összehasonlító vizsgálatok szerint valószínűleg az alvinci habánok műhelyéből származnak azok az ólomházas, színes kandallócsempék, amelyekből a XVII. század idején az épület fűtését szolgáló kályhákat rakták.⁵²⁰

A zabolai Basa-kúria főhomlokzatát díszítő, késő reneszánsz jellegű, árkádsoros, oszlopos, nyílt tornác követendő mintát nyújtott más háromszéki ud-

Mikes Árminné Bethlen Klementina szobája (1897, Bod Péter Megyei Könyvtár)

varházak építőinek is, akik hamarosan szintén árkádíves, kiugró ámbitussal látták el lakóépületeiket. Több háromszéki udvarház – igaz, szerényebb formában – éppen a középtornácos Basa-kúria hatása alatt készült el, például Aldobolyban, Csernátonban, Imecsfalván, Készdiszentléleken, Kisborosnyón, Rétyen, Zoltánban és Uzonban.⁵²¹

Zabola másik nevezetes műemléke a Mikes-kastély. Orbán Balázs kutatásai szerint a grófi kúria hajdanán kapubástyával erősített épület lehetett.⁵²² Valószínű, hogy alapfalai már a XVI. század végén álltak, mert Apor Lázár és Imecs Judit 1629. február 2-án itt tartotta fényes lakodalmát, amelyen részt

vett Bethlen Gábor fejedelem a nejevel együtt, valamint Erdély főnemessége.⁵²³

Hogy az épület milyen lehetett a XVII. század elején, arról Orbán Balázs képe tanúskodik. A Székelyföld leírásában közölt vonalas rajzon megörökített kétszintes épület feltűnően hasonlít a már bemutatott Basa-kúriához. Alaprajza ennek is négyszögű, dél felé néző főhomlokzatán szintén nyitott, árkádos tornácot láthatunk, vastag falait zsinde-lyes kontyvető fődte.⁵²⁴

A Mikes-udvarház földszinti és első emeleti része boltozott helyiségekből áll. Falaik több mint egy méter vastagok. A földszinten feltehetően konyhák és kamrák kaptak helyet. Az első emeleten, a kúria közepén helyezkedett el a

nagy ebédlő, attól jobbra a háziúr nappalija következett, s abból nyílt észak felé a hálószobája. A vendégfogadó tér szerepét ellátó ebédlőből balra nyílt az asszony nappalija, melyből szintén északi irányban, vagyis hátrafelé lehetett be lépni annak hálószobájába.⁵²⁵

Az 1960-as években végzett bővítési munkálatok idején az épület mellől olyan mázas és mázatlan, sordízes csempék kerültek felszínre, amelyek valószínűleg még a XVII. század elején épített kandalló részei voltak.⁵²⁶ Az 1970-es években végzett felújítási munkálatok idején indákba kapaszkodó, törököket ábrázoló falfestmények és fülkagylóalakban kanyarodó indadíszek részletei bukkantak elő a boltozott termek mennyezetén. Kónya Ádám, háromszéki helytörténész a zabolai freskók párhuzamait a sárospataki Rákóczi-vár sub rosa termében fennmaradt boltozatfestményekben vélte megtalálni. Napjainkban a kastély első emeleti szobáinak boltozott mennyezetét nagyrészt stukkók tagolják.⁵²⁷ Az utóbbi évtizedben olyan faragott kőrészletek – pl. a Mikes és Bethlen család címereit, reneszánsz virágornamenseket tartalmazó faragott ajtó- és ablakkeretek – is napvilágra kerültek, melyek a XVII. század idején készülhettek.

A Mikes-udvarház boltozatos termei nemcsak vigasságot, hanem számtalan tragédiát is láttak. Az utóbbiakról Kemény Zsigmond *Özvegy és leánya* című, lélektani realizmussal megírt regényében olvashatunk.⁵²⁸ Főhőse, zabolai Mikes János megszerette a Kézdiszentléleken élő Tarnóczi Sárát, akinek anyja hevesen tiltotta a két fiatal kapcsolatát. Vé-

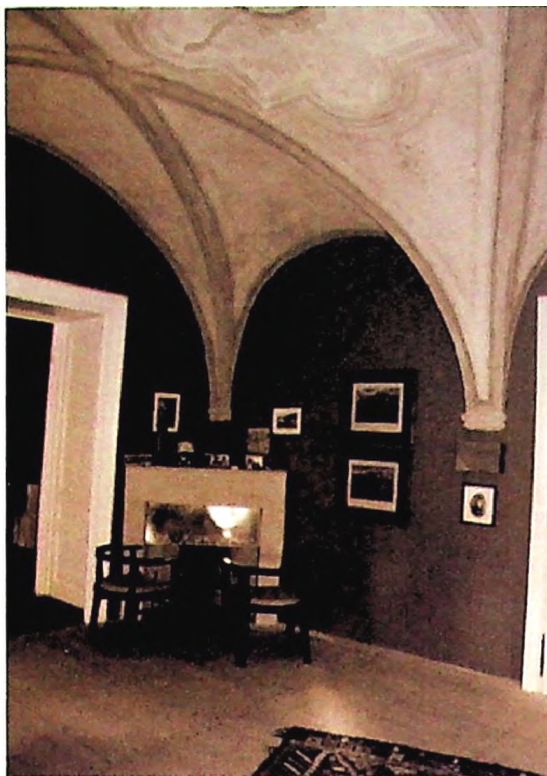
*Gróf Mikes Ármin dolgozószobája
a 19. század végén (BPMK)*

gül Mikes János, testvéreinek közreműködésével, 1634-ben titokban a zabolai megerősített udvarházba menekítette szerelmét, de a fejedelem az erdélyi törvények által szigorúan tiltott lányrablásért fej- és jószágvesztéssel sújtotta a három vakmerő fiút.⁵²⁹

A XVII. század második felében az udvarház birtokosa gróf Mikes Mihály, Háromszék főkapitánya volt, kúriájában nyert oltalmat kisgyermekkorában zágoni Mikes Kelemen, a Törökországi levelek szerzője. Azt kevesen tudják, hogy a színes falfestményekkel díszített zabolai épületben és fenyőfákkal zsúfolt kertjében, biztonságos körülmények között, többet futkározott Mikes Kelemen,

*Eredeti kályha Mikes Ármin régi nappalijában
(2012, Pozsony F.)*

*Mikes Árminné Bethlen Klementina
szobája napjainkban (2012, Pozsony F.)*

mint a leveleiben oly sokat sóvárgott és emlegetett szülőfalujában, Zágónban.⁵³⁰

A Mikes család udvarháza később is számtalan jeles eseménynek és látogatónak adott helyet. Például a XVII–XVIII. században gyakran ebben a tágas épületben tartották Háromszék közgyűléseit; a gubernium biztosai 1737-ben itt végezték el Háromszék lakosainak összeírását; gróf Mikó Imre, Erdély Széchenyije is itt született, 1805. szeptember 4-én.⁵³¹ A sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó Kollégium vezetősége a művelődéspolitikus születésének századik évfordulóján, nagyszabású ünnepséget szervezett itt, amikor szülőházának fa-

lára impozáns emléktáblát helyeztek, azonban a falubeli csöcselék 1944-ben elpusztította a sötét márványból készített emlékjelt.⁵³²

A XIX. század közepén a Mikes család gazdasága látványosan gyarapodott, ezért a régi lakóépület már nem volt elég tágas a nagy vendégjárásokra. Mikes Benedek a család udvarházát gyökeresen átépíttette, megnagyobbíttatta és kastélyszerűvé varázsolta. Az 1867-ben befejezett munkálatok voltaképpen nem érintették az eredeti épület magját, mert arra csak egy manzárdrészt emeltek lakószobák számára, a közepén pedig hatalmas, fölülről világított lép-

Kastélypark 1907-ben (Papp Ferenc, SZNM)

csőházat alakítottak ki. Nem semmisítették meg az oszlopokon álló nyitott tornácot sem, csupán annak földszintjét a homlokzaton két boltíves nyílással látták el, oldalfalain pedig két négyszögű bejáratot építettek.⁵³³ „Az épület historizáló jellegét erősíti, hogy hangsúlyos vakolatpárkányokat és ablakereteket kapott. A korszak építészeti újításai közé tartozik a kívülről is jól látható felülvilágító, amely üveges falaival a tető fölé emelkedik.”⁵³⁴

Napjainkban egészen különleges képet nyújt a magas, toronyszerű, háromszintes, kiugró tornác. Orbán Balázs látogatásakor annak földszintje még tömör volt, majd csak a következő évtizedben végzett átépítéskor nyitották ki. Amíg az első emeleten a régebbi oszlopos tornác kőpillérjeit finoman faragott reneszánsz indák és levelek díszítik, ad-

dig az 1867-ben készített második szint tornácán a pillérek csak sima kiképzésűek, és a köztük lévő nyílásokat üvegablakokkal rakták be.⁵³⁵ A négyszög alaprajzú, háromszintes tornác oromfalán Mikes Benedek és második felesége, Moser Sophia (1838–1920) címerei láthatók.⁵³⁶

Valószínű, hogy ekkor dobhatták ki a XVII. század elején használt kandallók csempéit, amelyeket az átépítés alkalmával már ausztriai fajanszkályhákra cseréltek.⁵³⁷ Az első emeleti nagyteremben napjainkig fennmaradt egy olyan historizáló cserépkályha, mely a német reneszánsz formavilágát tükrözi.⁵³⁸

Mikes Benedek nemcsak a családnak kényelmet nyújtó kastélyt alakította át, hanem az épület környékét is. Az általa megkezdett parkrendezést később fia, gróf Mikes Ármin folytatta és fejezte be,

Konteszek ökrös szekéren

amit egy 1930-as évekből fennmaradt átalakítási terv bizonyít. A XIX–XX. század fordulóján itt dolgozott Achille Duchene, neves francia kerttervező mérnök is.⁵³⁹ A régi és az új kastély, valamint a különböző gazdasági és irodai épületek körül hatalmas, tizenhat hektáros parkot létesítettek a Pérászkának nevezett hegy déli oldalában, amelynek lábainál a Zabola-patak folydogál.

A viszonylag csekély vízű, de gyakran hirtelen megáradó patak jobb oldalán, a fokozatosan emelkedő hegyoldalban nagy gonddal mesterséges teraszokat, azokon pedig tenispályákat, játszótérket alakítottak ki. A teraszokat faragott kőlépcsőkkel kötötték össze, a kertet minden irányban átszelő utakat élő sövények és fák szegélyezik. A széles tera-

szokból, kőlépcsőfeljárókból, színes virággyásokból, gereblyézett sétányokból, tenispályákból, tavakból és ritka fákból kialakított hatalmas park korabeli pompáját a gróf Mikes Árminné Bethlen Klementina által 1897–1899 között készített képes album fotói örökítették meg, amit napjainkban a Bod Péter Megyei Könyvtár őriz Sepsiszentgyörgyön.⁵⁴⁰

Az udvari kapunak nevezett főbejáratról az 1892-ben ültetett gesztenyesor vezet a patakot átívelő hídig, amelynek bal oldalán ma már elhanyagolt, kisebb virágos park található. A bejárat melletti úgynevezett francia sarok körüli hársrondó elsősorban kis- és nagylevelű, valamint ezüst hársfajok egy-egy sorából áll. A kastély kertjébe bevezető út jobb oldalán látható a Vajda-ház, amelyben az utóbbi fél évszázadban egészségügyi központot rendeztek be. A patakon átívelő híd szomszédságában állt a márványpadozatú istálló, ahol a két világháború között fonoda és ványoló, 1945 után pedig a kezelőközpont iskolája működött. Az új kastély felé vezető sétányokat alacsonyan nyesett lucfenyősövények díszítik, a gazdasági utakat elsősorban gyertyánsorok szegélyezik. Gróf Mikes Ármin 1910–12-ben egy új, kétemeletes, faerkélyekkel ellátott kastélyt építtetett, melynek alsóbb szintjein vállalkozásainak irodái kaptak helyet, emeletein pedig külföldi vendégek fogadására alkalmas szobákat rendeztek be. A régi kastély fölött található az a Svájci-ház, amelyet alpesi faházak mintájára, a XIX. század végén készíthettek az 1900-as párizsi világiállításra. Onnan a bécsi Práterbe szállították, ahol gróf

Fenyőfa telepítése 1907 telén (Papp Ferenc, SZNM)

Mikes Ármin megvásárolta, majd zabolai kertjében újra felépíttette. A felesége által készített fényképalbum azt tanúsítja, hogy a most is látható Svájci-ház helyén korábban egy jóval kisebb, szintén alpesi lak állt.⁵⁴¹

Gróf Mikes Ármin 1875-ben még gyermekként megcsodálhatta a szomszédos Imecsfalván berendezett Cserey-féle múzeumi gyűjteményt. Később kastélykertjének északi részén kőtarat alakított ki, ahova behozatta a környéken lebontott udvarházak értékesebb faragványait. Így menekültek meg a pusztulástól a már bemutatott zabolai Basa család, a kisborsnyói Tompa família kúriájának reneszánsz stílusú kőelemei.⁵⁴²

A kastély kertjének rendezése közben úgy változtatták meg a patak medrét, hogy az áthaladjon a parkon, és folyamatosan friss vízzel táplálja a mesterséges tó vizét. A grófi család már a XIX. század elején halastavat alakíttatott ki a patak jobb oldalán, amelynek medrét agyaggal dögölték le, ide a víz egy kisebb árkon át csörgedezik a patakból. A mesterségesen létrehozott tó vizén hattyúk úsztak, tavirózsák lebegtek, a közepén formált szigeten pedig egy sajátosan kiépített barlangban barnamedvék, a fákon mókusok tanyáztak, a család tagjai és vendégei különféle tutajokon és csónakokon közelíthették meg rejtekhelyüket.

Az első svájci-lak (1897, Mikes Árminné Bethlen Klementina)

A patak partjait víztűrő égerek, füzek, jávorfák, májusfák szegélyezték. Bár a kastély körül tudatosan megőrizték a helyi növényeket, számos ritka fafajt is meghonosítottak. Így még napjainkban is találkozhatunk a parkban veresgyűrűs sommal, aranyvesszővel, virágos kőrisfával, kecskefűzzel, ciprusfélékkel, sós-kaborbolyákkal, parlagi rózsákkal, szirti gyöngyvesszőkkel, bodzafélékkel, hóbogyókkal, tiszafákkal, szürke luccal, szerb fenyővel, kaukázusi jegenyefenyővel, mesterséges alakváltoztatással megformált kilenctörzsű óriástujával. Dr. Kovács Sándor az 1980-as években még összesen 65 fa- és cserjefajtát azonosított a kastély parkjában. Neves botanikusok az elmúlt évtizedben itt összesen 170 nő-

vényféléseget, 24 növény családba tartozó 66 fás növényfajtát írtak le. Közülük számos ritkaságot is: például az észak-amerikai tengerparti fenyőt, a keleti homokfenyőt, a Bosznia-Hercegovinában honos szerb lucot, valamint az Egyesült Államokban előforduló feketediót stb.⁵⁴³ A Mikes uradalom déli szomszédságában fekvő telken olyan kertészetet rendeztek be, ahol nemcsak konyhanövényt, hanem olyan ritka virágokat is termesztettek, amelyekkel beültették a park virágágyásait.

A mesterséges tó nyugati oldalán, a temető felé hirtelen emelkedő domboldalt a zabolaiak napjainkban is Szivárvány-rétnek nevezik, amelyet a második világháborúig gondosan ápolt, idősza-

Fák boltíve alatt (2012, Pozsony F.)

konként színét és formáját váltó, virágos, úgynevezett japán szőnyeg ékesített. A helyi szájhagyomány szerint Mikes Ármin kertésze Stöckl mérnök volt, aki úgy alakította át a kastély természetes környezetét, hogy az minden évszakban meglepetésekkel kápráztatta el a látogatót. A kastély csendes és őrzött parkjában számos madár talált otthonra, így például héja, karvaly, egerészölyv, cinke, vörösbegy, vadgerle, kakukk, szürke küllő, nagy tarka harkály, füsti fecske, szarka, széncinege, csuszka, fenyő- és énekes rigó, barázdabillegető.⁵⁴

Hasonló gondossággal és nagy szakértelemmel kialakított parkok voltak hajdanán Háromszéken gróf Kálnoky Félix kőrispataki, báró Szentkereszty Béla

árkosi, Seethal Ferenc sepsiszentiványi, Béli Tivadar bodolai, a Dániel család vargyasi uradalmi központjában és Hídvégen a Nemes-kúria mellett.⁵⁵

A kastély szalonjában 1944-ig állt az a zongora, amelyen Liszt Ferenc is játszott. Mivel a grófi család a második világháború végén elmenekült a Kárpátokon át betört szovjet csapatok elől, a falubeli csöcselék kifosztotta a Mikes-kastélyt, bútorainak nagy részét elpusztították, berendezési tárgyait ellopkodták, értékes kéziratokat őrző könyvtárát pedig elégették. Nádor Tamás *Liszt Ferenc életének krónikája* című könyvében azt írta, hogy a világhírű zeneszerzőt és zongoristát 1846. november 21-én a Mikesek zabolai kastélyába vitték rövid

Tó a kastélyparkban (2012, Pozsony F.)

pihenésre.⁵⁴⁶ László Ferenc, hazai zenetörténész határozottan cáfolta, hogy Lisztnek a november 20-án Nagyszebenben megtartott koncertje és Kolozsvárra való megérkezése (november 24.) között lett volna ideje Zabolán pihennie és koncerteznie. Valószínűnek tartja, hogy Liszt Ferenc a Mikes család kolozsvári vagy Mikes János magyarcsesztvei házában játszhatott azon a zongorán, amit később a zabolai kastélyba vittek, napjainkban pedig a Román Zene Múzeumában őriznek Bukarestben. Ugyanakkor kihangsúlyozzuk, hogy Liszt Ferenc nem Zaboláról az Ojtozon át utazott a román fejedelemségekbe, hanem Nagyszebenből a Vöröstoronyi-szoroson át előbb Bukarestbe, majd onnan 1847. januárjában Foksányon át Jászvásárra.⁵⁴⁷

A romániai kommunista hatalom a Mikes család ősi hajlékát 1948-ban álla-

mosította. A kastélyban kezdetben egy állami mezőgazdasági vállalat székhelye működött, majd rövid ideig a bukaresti nyomdaipari központ üdülőjeként használták. 1951-től az országos szakszervezeti szövetség nyaralójaként, 1965-től tuberkulózisban szenvedő iskolás gyermekek gyógyhelyeként, 1979-től kiskorú májbeteg utókezelő intézeteként működött. A gyógykezelt gyerekeknek iskolát is kialakítottak az épületben. 1989-től felnőttkorú ideg-, illetve szenvedélybeteg szanatóriuma a volt Mikes-kúria. Elsősorban a gazdátlanság s a közöny miatt az 1990-es években rohamosan pusztultak parkjának hajdani faritkaságai, épületeinek állaga pedig jelentősen megromlott. Gróf Mikes Katalin csak tíz éves pereskedés után, 2005-ben vehette birtokba őseinek kastélyát és annak parkját. Azóta, fiaival együtt rendre helyreállítja

annak ingatlanjait és környezetét, s azokban pedig igényesebb turisták fogadására alkalmas tereket alakítottak ki, ugyanakkor különböző kulturális eseményeket (koncerteket, kiállításokat, színházi előadásokat, könyvbemutatókat, konferenciákat, néptáncfőest stb.) szerveznek.⁵⁴⁸

Másik fontos helyi műemlék, a református vártemplom a falu központjában áll. Amikor Orbán Balázs a XIX. század közepén meglátogatta Zabolát, a falu öregeitől megtudta: a protestáns gyülekezet egy hajdan itt álló ősi vár köveiből építette fel a híveket ma is szolgáló református úrházát.⁵⁴⁹

A mai vártemplom méreteiből, belső terének sajátos kialakításából, az egyes földrengéseket követő átépítések alkalmával előkerült elemekből – például ajtókból, bordákból – a művészettörténészek arra következtettek, hogy a zabolai református templom az erdélyi késő gótikus építészet XV. századi jellegzetes emléke. A Székelyföldet 1473-ban pusztító földrengés – véleményünk szerint – a zabolai templom alapos átépítését is szükségessé tette. Azonban a tágasabb és a világosabb tereket kedvelő francia gótika a Székelyföldre csak megkésve jutott. Hatására a korábbi kisméretű istenházat településünkön is jelentősen nagyobbították, az épület félköríves szentélyét sokszögű lezárással meghosszabbították, déli oldalfalán pedig csúcsíves ablakokat nyitottak. A kifelé szélesedő, magas, csúcsíves ablakok ívmezejét egyszerű, de változatos – például kereszt, kör, négyosztatú kör, lóhere – formájú mérművek töltik ki. Az ablakok osztólécei egészen napjainkig

épségben megmaradtak. Párhuzamai a szomszédos Gelence és Kézdiszentlélek római katolikus templomaiban is fellelhetők.⁵⁵⁰

Az azonos szélességű hajóból és szentélyből álló, gondosan keletelt templomteret – harmincszor nyolc méter – csak a csúcsíves jellegű diadalív tagolja. A korábbi középkori úrházát később magasíthatták, mert az épület oldalfalai felfelé haladva elvékonyodnak. A szentély mennyezetét a XV. századtól bordás hálóboltozat díszíthette: falában ma is láthatók azok a durvábban megfara-gott gyámkövek, amelyek egyértelműen a késő gótikus hálóboltozat meglétét jelzik.⁵⁵¹ A szentély külön érdekességét alkotják a férfifejeket ábrázoló gyámkövek. A helyi színhagyomány tatárfejeknek emlegeti őket, régebben különös hiedelem kapcsolódott hozzájuk. A zabolaiak szerint, ha egy áldott állapotban lévő asszony hosszú ideig csodálta a pogány tatárfejekre hasonlító gyámköveket, elveszíthette magzatát.

Az 1977. évi földrengés után néhány agyagból égetett tartóbordadarab került elő a vártemplomban, és láthatóvá váltak a szentély falában a gyámkövektől fölfelé induló boltívek vonalai is. A tüzetesebb falvizsgálatok során szintén ugyanekkor, a szentély délkeleti részében egy kisebb méretű, rusztikus kiképzésű, gótikus szentségtartófülke bukkant elő. A földrengés által okozott repedések mentén a szentély északi falában egy XV. századi vállköves, késő gótikus, homokkőből faragott sekrestyeajtó keretei körvonalazódtak. A javítások idején ezt a szószék melletti ajtót

kibontották, a férfiak azóta itt járnak be a templomba. Ugyanekkor előkerült egy másik, korábban szintén befalazott, szemöldökgyámos ajtókeret is a hajó északi falának közepén.⁵⁵²

A szentély és a hajó találkozásánál, a szószek nyugati lábánál napjainkban egy falból kiemelt, késő gótikus és kora reneszánsz elemeket egyaránt tartalmazó szentségtartófülkét láthatunk. A helyiek emlékezete szerint a XIX. század végén tűzvédelmi szempontból a szentély keleti részén egy újabb ajtót vágtak a férfiak számára, és a diadalív bal lábánál helyezték el a falból előkerült kő szentségtartót. Annak egyes építészeti elemei – például: fülkéje szamarhátíves záródású – még a gótikára emlékeztetnek, de a felső részét díszítő egyik karéjt már reneszánsz rozetta tölti ki, ugyanakkor a négy karéjt befogó körív is reneszánsz levélformában végződik. A fülke alatt egy később bevéselt felirat látható: *H. DE TORIA AN. 1602.*⁵⁵³

A XVI. században Itáliából elterjedt reneszánsz stílus Erdély legkeletibb részébe is eljutott. A zabolai templom déli és nyugati bejáratát Háromszéken a legszebbek közé számítható kora reneszánsz, homokkőből faragott, egyenes záródású ajtókeretek díszítik. Bár ezek nagyrészt reneszánsz profilozásúak, pálcstagjaik még gótikus modorban metszik egymást. A zabolai ajtók kiképzése megegyezik a sepsiszentgyörgyi református vártemplom déli oldalán látható ajtókeretek stílusával, párhuzamai felbukkannak a kolozsvári Farkas utcai református templom déli, valamint a dési római katolikus istenháza bejára-

tánál is. Az 1802. évi földrengés után a déli ajtó elé ötkaréjos barokkos oromfalú, oldalt két-két boltíves nyílással ellátott portikuszt építettek.⁵⁵⁴

Mivel a zabolai református vártemplom dongaboltozata a vidéken gyakori földrengések miatt többször megrongálódott, a XVIII. században azt lebontották, majd helyébe reneszánsz stílusú, festett, virágokkal díszített fenyődeszkákból mennyezetet építettek. Napjainkban a fehérre meszelt templombelső igazi ékessége a hajó és a szentély mennyezetét díszítő, 1772-ben elkészített százhuszonnégy festett kazetta. Festőasztalosának nevét még nem ismerjük, de a református egyház korabeli jegyzőkönyveiből kiderül, hogy a megrendelők elsősorban közhalmi és barcasági szász mesterekkel dolgoztattak. Feltételezzük, hogy az eklézsia kiadásai között azért nem szerepel a festő-asztalos bére, mert azt Teleki Krisztina grófnő közvetlenül, neki fizethette ki, tehát csak az ő számadáskönyvéből (volna) kideríthető az 1772-ben Zabolán dolgozó mester neve.⁵⁵⁵ A hajó mennyezetét olyan antropomorf napmotívum ékesíti, melynek a szélein körbefutó felirat a patrónusokról tanúskodik: *“Az egész menyezetel egybe csináltata gróf Teleki Kristina aszony N(agy): M(éltóságos): Toldi Ad(a)m H(itves): Társa.”* A szentélyt és a hajót elválasztó csúcsíves diadalív fölötti felirat pedig a mennyezet készítésének évét örökíti meg: *DEO TRIUNO ANNO 1772 DIEBUS AUGUSTI CSINALTATOT.*

Mihály Ferenc, festőrestaurátor azt feltételezi, hogy a zabolai mennyezetet és a templom nyugati karzattmellvéd-

jét, elsősorban szembetűnő hasonlósága alapján, ugyanaz az oklándi Asztalos József készíthette, aki a köpenci templom régebbi felét festette 1767-ben. Szakszerű kutatásai alapján állapította meg, hogy a zabolai, köpenci, homoródoklándi és a töredékesen fennmaradt homoródszentpéteri táblákat ugyanazon festő-asztalos műhely tagjai készíthették. Kiemeljük, hogy a felsorolt magyar falvak viszonylag mind közel fekszenek Kőhalomhoz, ahol nagyon jelentős szász festőközpont működött.

A zabolai festett mennyezet a régi gelencei és az időközben lebontott makasai templom kazettáihoz hasonló, igen becses művészettörténeti érték. A hajó késő reneszánsz stílusú kazettáinak mintái nem ismétlődnek, mindegyik táblája más. Általában centrális, átlós vagy kétrészes szimmetriájú, vázába helyezett, nagy virágos díszítésű csokorminták váltják egymást. Néhány kazetta felületét egy-egy sarokból kiinduló, kecsesen hajlított, virágokkal díszített ág tölti be. Igen gyakoriak az olasz koszorúkra emlékeztető kompozíciók, melyeknek közepén kisebb virágkompozíciók láthatók.⁵⁵⁶ Csak egyetlen táblán fordul elő kétfejű sas- és kígyóábrázolás. Szinte csoda, hogy újrafestés vagy szakavatott restaurálás nélkül, még mindig jól láthatók motívumaik.⁵⁵⁷

A hajó mennyezetének ornamentikája jóval változatosabb, gazdagabb rajzolatú, és mívesebb alapformákra épül, mint a szentélyé. A református egyház anyakönyve szerint a sanctuarium jóval szerényebb ornamentikájú kazettáit Csutak Ferenc lelkészsége idején, 1759-ben készítették. Mivel azok időközben

Tatárfejes gyámkö (1997, Dimény Attila)

erősen megfakultak, ezért 1772-ben, a hajó mennyezetének festése idején, azokat is felújították. „Ennek felette a Sanctuarium felett való mennyezetnek festéke a Nagy költsége után is az Ekléziának a rossz munka és gondatlanság miatt haszontalan lévén meg fejededett csak hamar, azért is midőn az egész templom mennyezetét le rontatták, eő Nagyságok (Teleki Krisztina és fia, Toldi Zsigmond – a szerző megjegyzése) meg nem szenvedték, hanem a többivel együtt ujjonnan festették: ujj ajtokot zarokkal, ujj katedrát tsinaltattak, sőt a templom tserepezetét is, hibás lévén, elbontaták és megujtatták.”⁵⁵⁸ Az egész mennyezet színhatása kellemes, nyugodt, bár a szász festett bútorokon is gyakori sötétzöld alapszín kissé szokatlanul hat.⁵⁵⁹

A megnevezett patrónusok költségén ugyanakkor cserélték ki a templom régebbibútorzatát is: „arégiaszszonyember ülőszékek, melyek tsak 34 darab bornák-ból állók voltanak, kihányattatván ujj könyöklős ülő székek tsinaltattanak, egy ujj Grófi és grófné székek a Sanctuariumon kívül, úgy a Sanctuariumba ujj

papi kalapos szék ellől ujj festett szék. A férfi székek is meg erősítették, kívül meg is festettek... Az orgonát és a katedra felett való koronát is gróf Tholdi Ádám úr özvegye, Teleki Krisztina tsináltatta a magok költségén.”⁵⁶⁰

Ugyanakkor készített virágos kazetákat láthatunk a hajó nyugati, hajdánán leányok által használt karzatán is. A templom szentélyének keleti szegletében 1764-ben építették a karzatot, melynek most is látható kazettái a millennium tiszteletére 1895-ben készültek. Formaviláguk gyökeresen eltér a nyugati kar stílusától. Kónya Ádám véleménye szerint a régebben fiúk és legények által használt kórust valószínűleg a szacsvai református templom eddig még azonosíthatatlan mestere készíthette.⁵⁶¹ A templom déli portikusza alatt 48, tornya alatt pedig 49 olyan kisebb méretű táblakép látható, amelyeket Mátyás Csekme Ida és fia, Mátyás József készített 1980-ban.

A vártemplom a XVIII. századig fontos védelmi szerepet is betöltött. Feltehetően már előzően, a XVI. században az erdélyi szász templomokhoz hasonlóan, a hajó és a szentély fölött e célból egy külön szintet alakítottak ki. Az úrháza kerületén körbefutó mellvédet fordított kulcslyukakra emlékeztető lőréses törték át, alsó felében pedig szuroköntő nyílásokat építettek. Ezt a védelmi folyosót – a millenniumi ünnepségre készülve – a XIX. század végén lebontották, de a szuroköntőket külső ornamensként meghagyták. A kőből készített új koronázópárkányt már közvetlenül az ívsor fölött, az eresz alatt alakították ki.⁵⁶²

Az 1977. évi földrengést követő javítások alkalmával a fordított U alakú szuroköntőket durva betongyűrűvel szelték át, éppen ezért a hajdani védelmi folyosónak napjainkban már csak a rézsúsen lecsapott gyámjai láthatók. A templom falait kívülről egykor karcsú támpillérek erősítették, melyeknek szegletét kváderkövekből rakták, és mindegyiket kettős, kőből faragott vízvezetővel látták el. Az említett lőréses és szuroköntős védelmi mellvéd egyrészt a támpillérekre, két pillér közt pedig egy-egy gyámra támaszkodott. Így a két pillér között ritmikusan két-két szuroköntő kapott helyet.⁵⁶³

A református templom épületét kívülről ovális alakú, lőrésesekkel, szuroköntőkkel és belső védelmi folyosóval ellátott várfal övezte, amelyet feltehetően a XV. század végén, legkésőbb a XVI. század elején építettek. Azt vizesárok vette körül, melyet a közeli felduzzasztott patak táplált. A XVIII. században a vizesárokkal védett épületbe még csak hídon át lehetett bejutni. A református eklézsia matrikulájának egyik 1764. évi bejegyzése az előbbi így örökítette meg: *„a vár leomlott kőfala felépültetett, a várba vivő szolgáló ujj híd építettet!”* Orbán Balázs az alábbiakat jegyezte fel: *„A várárok, mely ez erődöt környezte, s melybe a Zabola pataka beereszthető volt, öreg emberek állítása szerint néhány évtizeddel ezelőtt még épségben volt. Sőt egyik lőréses bástya is még fennállott. Most azonban az árkokat betöltötték – mert Háromszéken minden talpalatnyi föld értékesítve van –, és beépítették, kertté, udvarrá alakították, a szabad téren pedig medrébe tavak*

gyűltek össze; de ha az ember e vonalon ásatásokat tesz, mindenütt régi, szilárd falazat nyomaira akad.”⁵⁶⁴

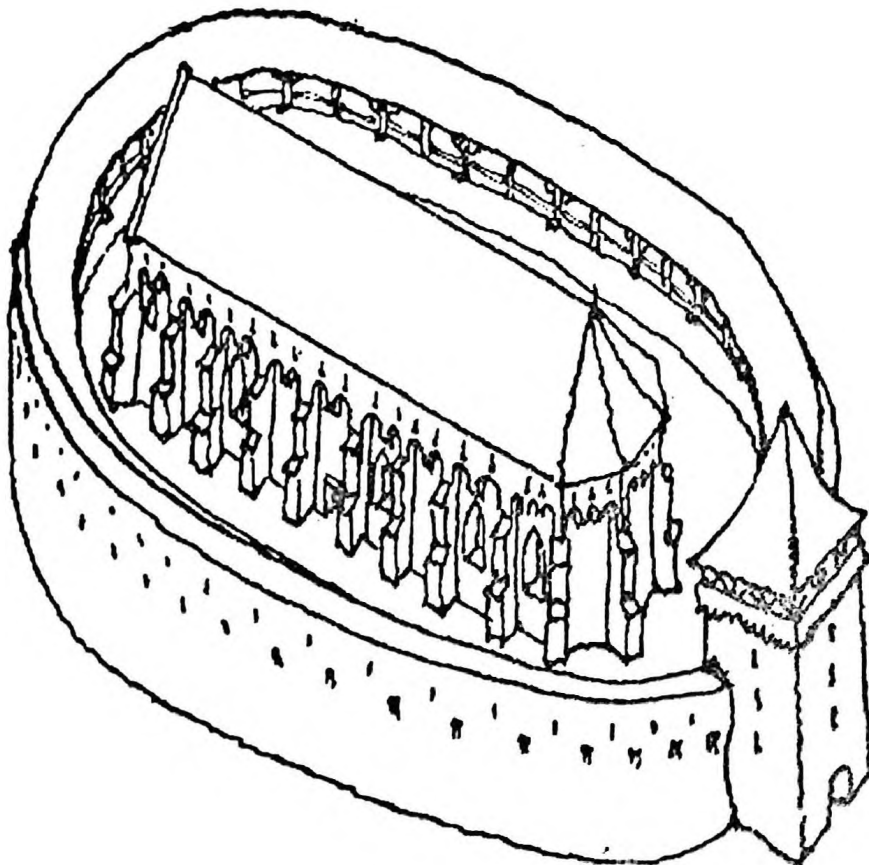
Erdély kiemelkedő XX. századi művészettörténésze, Kelemen Lajos 1916-ban írt tanulmányában azt hangsúlyozta, hogy Háromszéken „csupán a bölöni, illyefalvi, kézdiszentléleki, lemhényi, nagyajtai, sepsiárkosi, sepsiszentgyörgyi és zabolai (templomvár – a szerző megjegyzése) volt a kőfalakon kívül bástyákkal is ellátva.”⁵⁶⁵ Feltehető, hogy a zabolai templomot övező erőd szerkezetében a kaputornyon kívül bástyák is lehettek, ezt azonban már csak alapos régészeti kutatás tudná bebizonyítani. A helyi szájhagyomány azt is emlegeti, hogy a vártemplom hajója alatti kriptát egy boltozott alagút kötötte össze Basa Tamás kúriájával és az erdő melletti temetővel.

A várfal magassága a helyiek szerint valamikor elérte a nyolc métert, eredetileg azonban a templomfedél csúcsáig emelkedett. Alapja száznyolcvan centiméter széles. Méreteit tekintve a többi háromszéki – a sepsiszentgyörgyi, a sepsiillyefalvi, az uzoni, az alsócernátoni, a feltorjai és a gidófalvi – vártemplomhoz hasonló. Az 1802. évi földrengés után a romos várfalak felső részét 1838-ban lebontották, majd a megmaradt részt kívülről kilenc vasos támpillérrel megerősítették. Északnyugati része az 1940-es majd az 1977-es földrengés következtében kétszer is leomlott, s ezeket a falszakaszokat már vékonyabbra építették vissza. A templomvár nyugati falát 1836-ban átvágták és egy új, tágas kaput alakítottak ki, amelyet napjainkban elsősorban az asszonyok

használnak. A férfiak rendszerint a keleti oldalon elhelyezkedő kaputorony alatti ajtón járnak be a templomba.⁵⁶⁶

A hagymakupolával fedett mai harangtorony a középkori várfal szerves részét alkotó kaputoronyra épült. A hajdani kapuzat két-három emeletből álló, lőrészekkel ellátott zömökebb torony lehetett, tetejét pedig – a többi háromszéki és barcasági példához hasonlóan – nyitott figyelőerkély és sisaktető zárhatta.⁵⁶⁷ Mivel a tornyot 1666-ban vilámcsapás érte, még ugyanabban az évben Basa Tamás azt helyrehozatta, majd Bethlen Mihály és felesége, Vay Erzsébet, a zabolai eklézsia akkori patrónusai, 1699-ben még két öllel megmagasították. Mivel a kaputornyot 1744-ben egy újabb földrengés megkárosította, csakhamar lebontották, és újraépítését Pap László lelkészsége idején, 1778. május 16-án már be is fejezték. Ugyanakkor a torony gombjába az épület történetével kapcsolatos újabb szöveget helyeztek, s a templom falainak védelmére még hét új pillért is építettek.⁵⁶⁸

A gombirat szerint az építkezést akkor Pauer András pallér vezette, bérét – 448 forintot – az egyházközség fizette. Az ácsmunkákat pedig az az uzoni Szabó János irányította, akit az egyház anyakönyve szerint 75 forinttal javadalmaztak. A munkálatok végén Kelemen János oskolamester órát helyezett el a toronyban, a költségeket pedig gróf Mikes Zsigmond fedezte. A tízőles új torony keleti felére akkor a következő verses feliratot vésték: *Ezer hétszáz hetven nyoltzban lásd hogy épült, / Ó fundamentumán e Torony el készült, / Tsupán*

A zabolai templomerőd rekonstrukciós rajza (Gyöngyössy 1994.82.)

Eklézsia költségével szépült, / Másoknak a feje ebbe meg nem őszült. / Azért kik most éltek, s ezentúl születtek, / A jó Istent ezért szivből ditsérjétek, / Menkő, földindulás ne érje, kérjétek, / Mint két régibb tornyot, mind kettőt itt érték.

1802. október 26-án a déli órákban Zabolát és környékét olyan „rettentes nagy földindulás” sújtotta, amely a tornyot ismét súlyosan megrongálta. Az 1803 tavaszán kezdődött újjáépítést

most már Müller Ignác pallér irányította. A munkálatokat nyár elejére már be is fejezték, ugyanakkor a templomot kívülről hét vaskos oszloppal erősítették meg. A várfalak helyreállítása egészen 1812-ig tartott, a toronyé pedig 1817-ben fejeződött be, ami elsősorban Hadnagy László, zabolai megyebíró kiváló szervezőmunkájának volt köszönhető. A költségek nagyobb részét Darnóczy Jánosné, Naláczi Anna adományai

fedezték. 1822-ben a vártemplomot kifestették, és itt tartották az erdélyi református egyház zsinatát.⁵⁶⁹

A következő évben, 1803-ban tűzvész pusztította, 1838-ban pedig újabb földrengés rázta meg a vártemplomot. Ezt követően visszabontották a külső falakat, és örökre megsemmisítették az úrháza középkori eredetű védműveit. A megrongálódott tornyot 1846-ban, Lukácsffi Lajos lelkészsége idején ismét elbontották, és egy év múlva, 1847-ben már tizenhat öl magasra emelték, tetőzetét pedig immár bádoggal fedték. Mikes Benedek és felesége adományával 1867-ben a tornyot újból kiigazították és fehérre meszelték. A zabolai vártemplomot 1940-ben enyhébb, 1977-ben pedig egy újabb, erősebb földrengés károsította. Mivel a templom északi falai veszélyesen sérültek, a mészrétegek alól középkori faragványok és XVII. századi felirattöredékek kerültek elő. A szakszertlenül végzett helyreállítást 1980-ban fejezték be.⁵⁷⁰

Az egyházközség jegyzőkönyve szerint az eklézsia 1773-ban új orgonát építtetett a maksai származású Kelemen János oskolamester szorgalmazására, aki maga is kiválóan játszott a hangszeren. Az 1835-ös vizitációs jegyzőkönyv örökítette meg, hogy 1828-ban már egy másik, nyolc „mutatós” orgonát is készíttetek. 1929-ben Einschek Károly brassói mester kettős kézi billentyűzetű, sűrített levegővel működtetett új orgonát építtet, amelyet ma is használ a gyülekezet.

A vár tornyában régebben ágyúk is álltak. Az 1752. évi vizitációs jegyzőkönyvben „egy szakállas puskát” vettek

leltárba. Az 1835. évi egyházlátogatás-kor még létezett egy tarack (mozsárágyú) is, melynek faágya akkor már hiányzott. Ugyancsak az előbbi jegyzőkönyv szerint „...*van a Toronyban 3 Harang és egy Csengetyű. A nagyobb harang 7 mázsás, melly ujra önttetett 1771-be. A középső 3 mázsás, készitetett 1558-ba. A kisebb 2 másás készitetett 1716-ba. A csengetyű 25 font, mellyet Méltóságos Gróf Mikes Sigmondné Ugron Juliánna asszony Ő Nagysága ajándékozott a nemes megyének.*”

Zabolának a fenti jegyzőkönyvben említett, közepes méretű és súlyú harangját brassói mesterek öntötték 1558-ban. Külső magassága kívül ötvenöt centiméter, külső átlója ötvenhét, a belső harmincegy és fél centiméter. A harang vállán kétszeres sima bordakeresztben arányosan elosztott számjegyek jelzik készítésének évét: 1558. Az egyes számokat a következő díszítőelemek választják el egymástól: jobbra néző szakállas, turbános férfi feje; szíjvég- vagy könyvkapocs-szerű tárgy lenyomata; plakett turbános férfifejjel. A zabolai reformátusok e nagyon értékes középkori harangjukat 1927-ben eladták a kézdialbisi gyülekezetnek.⁵⁷¹

A toronygombban talált okirat szerint Basa Tamás 1644-ben készíttette a torony legnagyobb, hét mázsás harangját, de két év múlva a villám azt is súlyosan megrongálta.⁵⁷² Éppen ezért egy évszázad múlva, 1771-ben Teleki Krisztina és Toldi Zsigmond költségén azt újraöntötték. A református közösség kisebbik, kétmázsás harangját Johann Michael, brassói szász mester öntötte 1716-ban.⁵⁷³

Az 1835. évi vizitációs jegyzőkönyv szerint az egyház birtokában volt még egy huszonöt font súlyú csengettyű is, amely a vártemplom déli szomszédságában, a négyszobás, kőből épített úgynevezett tanulóház, azaz az iskola oldalán volt elhelyezve. Később, a XIX. század második felében, amikor megépült a községi iskola, annak tetején, egy deszkából épített tornyocskában kapott helyet. A XX. század második felében már csak akkor húzták meg, amikor az iskola végzős diákjait búcsúztatták.

A református egyház aranykönyvébe azt jegyezték be, hogy az első világháború idején a kisebb és a nagyobb harangot rekvirálták, utána csak az 1557-ben öntött öreg harang hívta híveit a templomba. Kónya Gábor, helybeli lelkész 1923-ban újabb harangok megvásárlására szólította fel a gyülekezet tagjait. A pap serkentésére a hívek olyan jelentős összeget gyűjtöttek össze, hogy abból sikerült megvásárolni egy kisebb, 179 kg súlyú, valamint egy 452 kg-os súlyú harangot. Mindkettő felirata a következő volt: *Istennek dicsőségére öntettek a zabolai református hívek 1923 évben.* A 235 kg-os harang felirata: *Isten dicsőségére öntették a zabolai egyháznak Demes Mihály és neje Butyka Mária 1923 évben.*

Az istentiszteletek előtt rendszerint háromszor harangoznak: azok kezdete előtt egy órával harangszó jelzi az eseményt, majd fél órával előtte húzzák az úgynevezett „gyülekezőt”, amikor a hívők elindulnak otthonról. Miközben a „harmadikot húzzák”, az asszonyok a nyugati ajtón át csendben bemennek a

templomba, és a padjukba állva röviden imádkoznak. Ezután leülnek a helyükre, és áhítattal hallgatják az orgonazenét. A férfiak a harmadik harangozás közben a torony előtt gyülekeznek, majd rendre kezét fognak a parókiáról érkező lelkésszel, aki a déli ajtón lép be a templomba. Ezt követően a férfiak a harmadik, a szentélybe vezető ajtón át, nemzedéki rendben, méltóságteljesen vonulnak be az istentiszteletre.

A XVII. század végén keletkezett jegyzőkönyvekből tudjuk, hogy a vártemplomban csak az előkelő családok tagjai ültek a padokban, a hívők nagyobb része állva vett részt a ceremónián. Így az ülésrend csak a XVIII. század végén rögzült, és még napjainkban is tükrözi a református gyülekezet hajdani társadalmi, nemzedéki és nemi szerkezetét. A hajó padjaiban az asszonyok, a szentélyben a házas férfiak, a nyugati karzaton a lányok, a keletin pedig régebben a legények foglaltak helyet.

A hajóban és a szentélyben két, párhuzamosan elhelyezkedő padsort építettek. A bal oldali padsorokban a hajdani katona rendi, tehát határvédő lovas és gyalogos családok tagjai, a jobb oldaliakban pedig a hajdani jobbágyfamíliák leszármazottai ültek. A déli bejárat jobb oldalán a Mikes család karosszéke, a mellette emelkedő diadalív mögött pedig a megyebíró széke található. A déli bejáratnál szemben elhelyezett padot mindig a lelkész feleségének és családtagjainak tartották fenn. A szentély és a hajó első padjaiban általában a rangosabb és a vagyonosabb famíliák tagjai ültek.

Napjainkban is a református templomban zajlanak a zabolai emberek életútjának legfontosabb eseményei. Az újszülötteket hajdan már hat-hetes koruk előtt megkeresztelték. Az 1960-as évek elejéig keresztszülőnek általában barátokat hívtak, azóta többnyire a csecsemő szüleinek testvéreit vagy unokatestvéreit kéri fel erre a tisztre. Régen a szülők kereszteléskor otthon maradtak, és a gondosan bepólyázott kisbabát csak keresztzülei vitték a templomba. Ott a déli portikusz alatt megvárták az istentisztelet végét, majd csak ezután léptek be a diadalív alatt elhelyezett úrasztalhoz. A keresztelő után ugyancsak a déli ajtón keresztül távoztak. Amikor az apróság szüleinek a házába értek, a következőt mondták: „Pogánykát vittünk, kereszttyént hoztunk!”

A reformátusok egyik legnagyobb ünnepe a virágvasárnapon tartott konfirmáció, amikor az ifjak megvallják hitüket Isten és a gyülekezet színe előtt, s megerősítik azt a fogadalmat, amelyet szülei és keresztzülei a gyermekkori megkeresztelésükkor tettek. A konfirmált fiatalokat az egyházközség ekkor veszi fel soraiba, és megerősíti önjogú egyháztagságukat. A zabolai

A földrengés után (1978, Bortnyik György)

A református templom a helyreállítás után (1980, Bortnyik György)

*A második világháborúban elhurcolt,
majd Biatorbágyról hazahozott harang
(1971, Bortnyik György)*

fiúk és lányok a konfirmációjuk előtt régebben két évig jártak „kátéra”, miközben megismerkedtek a heidelbergi hitvallás tételeivel, de a templom szegleteivel is. A konfirmandusok vasárnaponként az istenháza közepén, közvetlenül az úrasztala előtt ültek. Az ünnepi szertartás előtt a lányok felsúrolták a padozatot, a fiúk pedig nyírfaágakkal díszítették fel a templom bejáratait és padjait. A felnőttek közösségébe való ünnepi befogadás alkalmával a konfirmandusok és a presbiterek helyét szigorú hagyományok szabályozzák.

Az úrvacsoravétel napjainkban is meghatározott sorrendben, nemi, nemzedéki és társadalmi csoportok szerint zajlik. Előbb az idősebb és rangosabb férfiak, majd a középkorú házások és legények járulnak az úr asztalához. Utánuk következnek az idősebb, tekintélyesebb családokból származó asszonyok,

fiatalabb menyecskék, végül a nemrég konfirmált lányok. A helyi református gyülekezet a közvélemény erejével mindig szigorúan megbüntette azt a tagját, aki ezt az évszázadok alatt kialakult rendet megszegte.

Ha Zabolán valaki elhalálozik, azt reggel és este a református templomból szaggatott harangozással jelzik három napon át a falu népének. A temetés kezdetére ugyancsak rövidebb harangszóval hívják az embereket. A koporsót nem viszik be a templomba, de ahogy a gyászmenet megközelíti az istenházát, harangzúgás kíséri a vonulást. Amikor az elhunytat leeresztették az erdő melletti temető frissen ásott sírgödörébe, elhantolása közben szintén a református úrháza harangjai búcsúztatják az örökre eltávozottat. Régi és szép hagyomány a faluban, hogy nemcsak a kálvinista, hanem a más felekezetű elhunytaknak is meghúzzák a harangokat.

A falu tornyában lévő harangoknak régebben különösen, de még ma is kivételes erőt tulajdonítanak. Úgy vélték, szavuk sokféle veszedelemtől óvja meg a közösséget. A XVIII. század végéig harangzúgással jelezték a kisebb-nagyobb tatár vagy török csapatok betörését. Amikor tűz tört ki a faluban, mindig a harangok riasztották a népet. Nyár elején harangozással igyekeztek elhárítani a gabonát elpusztító jégverést és „erős időt”. Utoljára 1989. december 22-én húzták meg hosszasan a torony három harangját, amikor a fellázadt bukaresti tömegek a gyűlölt román diktátort, Ceaușescut menekülésre kényszerítették.